

1 / 2 0 1 0

ntropoWebzin

AntropoWebzin

Číslo 1/2010

ISSN 1801-8807

Vychází třikrát ročně.

V Plzni vydává AntropoWeb při Katedře Antropologických a historických věd při FF, ZČU v Plzni

Vydávání časopisu je v roce 2010 podporováno grantem AntropoWebzin 2010 přiděleným v rámci Studentské grantové soutěže ZČU pod číslem SGS-2010-019.

Úprava a sazba: Petr Tůma

Cover: David Švanda

AntropoWeb

Katedra antropologických a historických věd

Sedláčkova 15 301 25 Plzeň

www.antropologie.zcu.cz

e-mail: redakce@antropoweb.cz, p.tuma@antropoweb.cz

©AntropoWeb 2010

OBSAH

Editorial	3
<i>Studie</i>	
MATERIÁLNÍ PAST: Geneze sociálního napětí v lokalitě Litvínov–Janov ve vztahu k privatizaci bytového fondu M. Tošner, Z. Poláková, N. Indrová, M. Novák, V. Rumpík, K. Židlická	5
PRŮMYSL SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ: Lokalita Janov M. Tošner, Z. Poláková, N. Indrová, M. Novák, V. Rumpík, K. Židlická	17
JANOV: MĚSTSKÁ ČÁST LITVÍNOVA. Komu se tu hodí vyloučená lokalita? Barbora Benešová	33
NÁSTIN MEDIÁLNÍHO DISKURSU O JANOVĚ: Kriticko-diskursivní přístup Petr Vašát	39
JAK SE DĚLÁ RASOVÁ VÁLKA? Kritická diskursivní analýza neonacistických textů Jan Šamánek	43
PRÁVO A SPRÁVODLIVOST V SPORE O CHOMUTOVSKÉ EXEKUCIE Adam Gajdoš	55
<i>Recenze</i>	
Simon P. De VRIES – Židovské obřady a symboly Zbyněk Tarant	68
Jan Pokorný – Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura Miroslav Černý	68
František Šmahel – Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty Jiří Woitsch	69

TABLE OF CONTENTS

Editorial	3
<i>Articles</i>	
A MATERIAL TRAP: The genesis of social tense in relation to the privatisation of housing in Litvínov – Janov locality M. Tošner, Z. Poláková, N. Indrová, M. Novák, V. Rumpík, K. Židlická	5
THE INDUSTRY OF SOCIAL EXCLUSION: The case of the Janov locality M. Tošner, Z. Poláková, N. Indrová, M. Novák, V. Rumpík, K. Židlická	17
JANOV: DISTRICT OF LITVÍNŮV. Whom serve the excluded locality Barbora Benešová	33
OUTLINE OF THE JANOV MEDIA DISCOURSE: A critical-discursive approach Petr Vašát	39
HOW TO MAKE A RACIAL WAR? A critical discourse analysis od neo-nazi texts Jan Šamánek	43
LAW AND JUSTICE IN SUIT FOR EXECUTIONS IN CHOMUTOV Adam Gajdoš	55
<i>Reviews</i>	
Simon P. De Vries – Židovské obřady a symboly Zbyněk Tarant	68
Jan Pokorný – Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura Miroslav Černý	68
František Šmahel – Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty Jiří Woitsch	69

EDITORIAL

Vážení čtenáři,

v posledních desetiletích v oblasti sociálních věd sílí obecné přesvědčení, že antropologické výzkumy mohou být s úspěchem prováděny ve vlastním prostředí a mohou poskytnout plodnou interpretaci sociálních situací a praktik, které bývají uvnitř politických či žurnalistických polí interpretovány jednostranně či zjednodušeně. Studenty kulturní a sociální antropologie a dalších oborů sociálních věd nadšené pro terénní výzkum či aplikaci nových výzkumných metod zároveň stále více znepokojuje nárůst extremistických etnický a rasově zabarvených postojů určité části společnosti a populismus regionálních politiků, kteří na těchto náladách získávají „politické body“. Na tomto místě nechceme tvrdit, že za vším vždy stojí špatné záměry, ale rozhodnutí, která nevycházejí ze znalosti podstatných aspektů řešené či reprezentované sociální situace, se mohou míjet s deklarovanými cíli.

V roce 2008 a 2009 se ve společenském prostředí České republiky objevila řada konfliktních jevů spojených s problémy nezaměstnanosti, zadluženosti domácností a výplatami dávek sociální podpory projevující se v nejvyhrcoňější formě v Ústeckém kraji, Litvínově a Chomutově. Na konci roku 2008 se ve čtvrti Janov v Litvínově uskutečnil pochod radikálně nacionalistických skupin zaměřených proti romskému obyvatelstvu. Sídliště Janov získalo pozornost médií a tamní situace se stala politickým tématem. Současně se během roku ve veřejném diskursu objevila řada projevů xenofobie a rasových či kulturních předsudků.

Výše nastíněná témata, včetně jejich společensko-politické reflexe bývají běžně uchopována jako problém sociálního vyloučení, jako problém etnických a kulturních menšin či problém regionálního rozvoje. Texty publikované v tomto monotematickém čísle AntropoWebzinu, které dále obsahuje již jen standardní rubriku recenzí, se touto oblastí ovšem zabývají z odlišného hlediska. Jejich výhodou je, že nevznikly na zakázku žádného vládního či nevládního zadavatele. Jsou tedy odlišně situované, a jelikož jsou výsledkem primárního výzkumu, existuje v nich větší prostor pro aplikaci přínosné experimentální či dosud oficiálně nezavedené metodologie a teorie. Výzkumu situace v Litvínově je věnováno celkem pět textů: tři výzkumné zprávy a dvě diskursivní analýzy. Doplněk k těmto statím tvoří diskursivní analýza exekucí tzv. neplatičů vedených radnicí v Chomutově.

Studie jsou převážně výsledkem specifických výzkumů a výzkumných záměrů financovaných z grantových systémů pro společný výzkum akademických pracovníků a studentů - výzkum studentů *Katedry antropologických a historických věd FF ZČU* (pod vedením Michala Tošnera) a *Katedry sociologie FSV UK* (pod vedením Olgy Šmídové) – či vznikly jako samostatné badatelské aktivity příslušných autorů. Souběžný zájem začínajících badatelů různých fakult a center sociálních věd se nám podařilo přetvořit ve spolupráci a spojit do společného výstupu v podobě přítomného monotematického čísla. Jeho vydání je umožněno díky projektu AntropoWebzin 2010, který je podpořen v rámci Studentské grantové soutěže ZČU (projekt SGS-2010-019).

Studie jsou rozděleny do dvou částí. První část obsahuje texty, které se opírají o kvalitativní terénní výzkum a analýzu dat. Druhá část zahrnuje diskursivní analýzy sociálních politik a extrémních nacionalistů. Metoda diskursivní analýzy je v současné době na vzestupu a čtenáři mohou posoudit její heuristickou sílu a přínos jejích výsledků.

Studie „Materiální past: Geneze sociálního napětí v lokalitě Litvínov-Janov ve vztahu k privatizaci bytového fondu“, „Průmysl sociálního vyloučení: lokalita Janov“ a „Nástin mediálního diskursu o Janově: kriticko-diskursivní přístup“ tvoří jednotu v rámci výzkumné praxe studentů ve specifickém výzkumu KSA FF ZČU (33130/333009). Primární výzkum menšího rozsahu byl realizován i pod záštitou *Centra aplikované antropologie a terénního výzkumu při KSA FF ZČU*, přičemž výzkumný a autorský tým tvoří studenti Nikola Indrová, Matěj Novák, Zuzana Poláková, Viktor Rumpík, Klára Židlická a Petr Vašát. Zpráva z výzkumu realizovaného Barborou Benešovou (FHS UK) je uvedena pod názvem „Janov: městská část Litvínova. Komu se tu hodí vyloučená lokalita?“ Autorka v ní analyzuje důvody pro zařazení Janova mezi vyloučené lokality a klade si otázku, zda jsou v terénu přítomny prvky tzv. kultury chudoby, které vznikají v prostředí vyloučených lokalit.

Po třech výzkumných článcích v první části následuje část diskursivních analýz. První z nich je výše uvedená analýza Petra Vašáta. V této části dále naleznete text Jana Šamánka nazvaný „Jak se dělá rasová válka? Kritická diskursivní analýza neonacistických textů“. Jan Šamánek se zabývá analýzou rasistického a nacionalistického diskursu na internetových serverech ve vztahu k Janovu a Přerovu a ukazuje, jak neonacistické hnutí navázalo svou ideologii na sociální problémy a mobilizovalo rasově nesnášenlivé demonstrace. Poslední zařazená diskursivní analýza od Adama Gajdoše „Právo a spravedlivost v spore o chomutovské exekucie“ se sice netýká Janova, ale tvoří komparativní doplněk k popisované situaci v Janově, kde je téma exekucí také přítomno. Autor pojednává o „morálních dramatech“ produkovaných oficiálními místy ve vztahu ke kategoriím „neplatičů“, „nepřízřívobivých“ a „problémových“ obyvatel. Poslední dvě zmíněné diskursivní analýzy byly vypracovány v rámci řešení výzkumného záměru Univerzity Karlovy „Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy“ (MSM0021620841).

Kulturně, etnický a sociálně zabarvená (nebo takto v rámci mediálního diskursu prezentovaná) situace některých severočeských lokalit přirozeně vzbudila zájem mezi studenty antropologických a sociálních věd, kteří se znepokojení násilným vývojem rozhodli pod odborným vedením situaci monitorovat. Za tímto angažmá stojí oprávněné přesvědčení,

že disciplíny sociálních věd mohou získat svůj význam tehdy, když se jim podaří objasnit situace odehrávající se v současné komplexní společnosti České republiky. S potěšením vám tak nyní předkládáme texty, které se vzájemně doplňují a reprezentují sociální situaci v regionech, kde se situace stala alarmující. Publikací tohoto monotematického čísla usilujeme o poskytnutí podnětů a nových hledisek vedených mimo hledisko etnické a sociálně politické. Doufáme, že přítomné číslo AntropoWebzinu bude přínosné nejen pro odbornou veřejnost, ale také pro zúčastněné aktéry působící v této oblasti jak ve vládním, tak nevládním sektoru či samotným obyvatelům lokalit, o kterých je zde pojednáváno. Domníváme se totiž, že předkládané texty mohou svými interpretačními modely a zjištěnými fakty přispět k posílení sociální koheze v nich.

Michal Tošner – Petr Tůma
editoři monočísla

MATERIÁLNÍ PAST:

Geneze sociálního napětí v lokalitě Litvínov–Janov ve vztahu k privatizaci bytového fondu

Michal Tošner, Zuzana Poláková, Nikola Indrová, Matěj Novák, Viktor Rumpík, Klára Židlická

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, michal.tosner@post.cz

A MATERIAL TRAP:

The genesis of social tense in relation to the privatisation of housing in Janov – Litvínov locality

Abstract—This article is based on the anthropological fieldwork research in the Litvínov–Janov neighborhood (located in northwest of the Czech Republic), which was conducted by the students of the Department of Anthropological and Historical Sciences (University of West Bohemia). In theoretical perspective of multi-sited ethnography this article interprets the situation of the „ethnic conflict“ among non-Gypsy and Gypsy inhabitants of the neighborhood in 2008. This approach highlights the multi-local genesis of the social situation and conflict in relation to the economical and political transition in the field of housing policy and realty ownership, together with processes of gentrification and segregation in the Czech Republic. Our anthropological research avoids ethnical definitions of situation and discourses of social exclusion. Instead it focuses on economic, political and social genesis in concrete details. The main conclusion is, that this situation is primarily socially and economically determined and ex post ethnically interpreted by the extreme nationalistic movements and consequently accepted as such by inhabitants of Litvínov and by a significant number of ethnic Czechs – not surprisingly in agreement with essentialistic picture of the Gypsies.

Key Words—multi-sited ethnography, gentrification, segregation, social and housing policy, realty ownership, Gypsies, nationalistic riot, migration trajectories

PŘEDCHOZÍ VÝZKUMY V LOKALITĚ A VLASTNÍ VÝZKUMNÝ ZÁMĚR

LITVÍNOVSKÁ lokalita Janov vstoupila do širšího povědomí veřejnosti díky medializaci etnický motivovaných nepokojů v listopadu roku 2008. Nepokoje spojené s *Dělnickou stranou* a pochodem radikálů z tzv. *Národního odporu* byly charakterizovány jako národnostně-etnický problém. Veřejná média referovala spíše v diskursu sociální exkluze a integrace. Lokální média produkovaná radnicí města Litvínova pak postupem času přešla od kategorie sociálně nepřizpůsobivý ke kategorii sociálního

vyločení (Vašát 2010). Město povzbuzeno přísliby sociálních grantů z evropských fondů usilovalo o zařazení Janova na seznam sociálně vyloučených lokalit vytvářeným *Agenturou pro sociální začleňování*. Tohoto cíle městské zastupitelstvo dosáhlo a lokalita byla v lednu 2009, v době vedení Džamilou Stehlíkovou, oficiálně klasifikována jako sociálně vyloučená.

V roce 2008 si Litvínovská radnice nechala vypracovat *Integrovaný plán rozvoje sídliště Janov – návrh pro Radu města* (dále jen IPRSJ), který je cenným zdrojem dat (Integrovaný plán 2008). Tento výzkum je zaměřen na rozvojové cíle. Zkoumá především technické a demografické aspekty, na jejichž základě jsou formulovány potřeby lokality. Etnický či sociální problém je ponechán na okraji zprávy.

Po eskalaci nepokojů v listopadu 2008 se lokalitou začala zabývat *Agentura*. Ta iniciovala výzkum ve spolupráci s nevládní organizací *Člověk v Tísni* a *Socioklubem*. Výzkumná zpráva pak byla počátkem roku (leden 2009) uveřejněna pod názvem *Sociální past* (2009). Autoři zprávy k postižení sociální situace použili konceptu sociálního vyloučení, který je také v současnosti uplatňován v rámci sociálních politik na území ČR. Ve svém přístupu jasně upřednostnili sociální diskurs před diskursem etnickým.

Přítomný antropologický výzkum sociálního napětí se pokouší uplatnit jiný typ diskursu, který nepojímá situaci v lokalitě jako výhradně etnickou, ani se neztotožňuje s administrativním diskursem sociálního vyloučení. Kombinací antropologických modelů usiluje o postižení dílčích jevů a determinant sociální situace. Na základě výzkumu řadíme mezi hlavní faktory formující lokalitu především majetkové vztahy v oblasti nemovitostí v kombinaci s celkovým ekonomickým vývojem města a kraje.

KONCEPTUÁLNÍ VÝCHODISKA A METODY

Janov je v přítomném modelu multi-lokální etnografie pojímán jako lokalita utvořená ve vztahu k mnoha jiným lokalitám. Především obracíme pozornost na formování lokality z hlediska jejích vztahů k ostatním lokalitám. Dále se metodicky zaměříme na materiálně sociální

podmínky a v našem výzkumu sledujeme aktérské reprezentace a praktiky diskursivní. Žádná z reprezentací, ani tato, přitom není posledním objektivním popisem stavu věcí. Přítomný text konstruuje obraz na základě antropologického diskursu. Z antropologického hlediska se situace v Janově nezdá tak unikátní, srovnáme-li ji s mnoha podobnými údaji z obdobných situací jinde (Baršová 2002).

Na vyznačeném poli jsme zaznamenali několik principů seskupování podle různých kritérií. V heterogenním prostředí sídliště je příliš ukvapené předpokládat jasné hranice. Zprvu atomizované sídliště ukáže různé druhy seskupování a přeskupování. Duální pohled na obyvatele sídliště jako na dvě etnika či dvě komunity je pohled velmi omezený. Omezující je také chápat lokalitu jako danou jejími hranicemi a zjednodušit otázku na „problém soužití“. Na komplexní vztahy, které utvářejí lokalitu, je užitečné dívat se skrze různé formy sdružování. Ve vztahu k bydlení a vlastnictví bytů můžeme stanovit několik diferencí, především mezi vlastníky a nájemníky, či dané mírou příslušnosti k regionu a lokalitě (starousedlíci x přistěhovalci) či vztahem k původní lokalitě (např. Kopistští). V praktickém životě se počítají praktické ohledy jako např. členství v družstvu. V experimentálním modelu jsme se proto zaměřili na problém nemovitostí a jejich vlastnictví, podle nichž bylo možné vysledovat možné kategorie a principy sdružování. Položili jsme si otázku, zda se v lokalitě odehrává etnický konflikt, sociální vyloučení nebo zda se, vzhledem k ekonomickému vývoji regionu a proměně vlastnických vztahů v oblasti bytové politiky, jedná o materiální past.

V našem pojetí neužíváme etnicitu aktérů jako východisko, ale jako faktor diferenciace v lokalitě, již provádějí samotní aktéři. Z této pozice můžeme říci, že v posledních letech nespokojenost našla vyjádření v konfliktu etnických zájmů, a to navzdory mnohdy odlišné a svou povahou ne-etnické strukturaci obyvatel sídliště. Pokud ovšem etnickou optiku ponecháme stranou, je možné analyzovat různé zúčastněné aktéry, kteří přispívají k utváření současného sociálního prostředí. Kromě etnického rozlišení aktérů i přítomné výzkumy zmiňují odlišnou diferenciaci mezi starousedlíky a nově příchozími. Hranice mezi starousedlíky a „přivandrovalci“ je však pohyblivá a sémanticky neostrá. Ovšem je třeba opakovaně zdůraznit, že na základě empirického pozorování se aktéři v mnoha ohledech nedělí primárně na „bílé“ a „černé“, i když tento faktor je permanentně vnímán. Etnická definice prosazována radikálními nacionalistickými skupinami na sklonku roku 2008 převládla, a skrze ni se projevila obecná nespokojenost. Převážná část obyvatel se dle našich zjištění neztotožňuje s extrémně nacionalistickým přístupem tzv. radikálů hlásících se k *Národnímu odporu*. Různé segmenty obyvatel, znepokojených postupnou devalvací směnné hodnoty vlastněných nemovitostí však pozitivně hodnotí účinek pochodu radikálů čtvrtí především proto, že tento akt upozornil na situaci v Janově a nastolil ji jako politické téma.

Lokální správní diskurs, přehodnotil etnickou defi-

nici, či trestně právní diskurs a nahradil jej konceptem sociálního vyloučení, následujíc tak sociální politiku Evropské unie. Pojímání lokality jako sociálně vyloučené je v našem výzkumu samo předmětem pozorování a analýzy. Sídlíště Janov se díky redefinici stalo součástí sociálního programu EU dotovaného z prostředků ESF.

V tomto výzkumu vycházíme z pozic sociálního konstruktivismu, v jehož pojetí je lokalita chápána jako produkt ekonomického, politického, sociálního a diskursivního řádu. Oficiální politický diskurs má variantu sociálně-politického diskursu. Místy se však pod nátlakem nových lexik a metafor objevuje kulturně-xenofobní názor špatně maskovaný sociálními eufemismy. V našem výzkumu přistupujeme k prostoru jako k propojenému a zároveň diferencovanému. Dříve než se zaměříme na vztahy mezi předpokládanými (etnicky definovanými) skupinami, se metodicky zaměřujeme na materiálně-sociální podmínky utváření a zvýznamňování diferencí.

Výzkum byl realizován za užití standardních kvalitativních metod sociální a kulturní antropologie (stacionárního terénního výzkumu, zúčastněného pozorování, polostrukturovaných rozhovorů, studia dokumentů) a doplněn o diskursivní analýzy. Lokalita byla zkoumána v kontextu vnějších procesů, které ji utvářejí. Z tohoto důvodu byl výzkum koncipován v multi-lokální perspektivě (Marcus 1995), tzn. že se zaměřil na zúčastněné aktéry v lokalitě a mimo ni, resp. na dráhy a procesy, které lokalitu protínají a utvářejí. Součástí výzkumu je analýza veřejné politiky, právních a ekonomických vztahů ve zkoumaném prostředí, výzkum sítí mezi aktéry a místa jejich kontaktů a interakcí. Výzkum byl strategicky situován v lokalitě Janov v Litvínově, avšak zvláštní důraz byl kladen na studium drah (politických, ekonomických, právních, migračních, mediálních a symbolických), které lokalitou procházejí a lokalitu utvářejí.

HISTORICKÁ, POLITICKÁ A EKONOMICKÁ GENEZE SOUČASNÉ SOCIÁLNÍ SITUACE V REGIONU

Ve výzkumu realizovaném *Agenturou pro sociální začleňování v romských lokalitách* byl zdůrazňován sociální rozměr a autoři situaci příznačně označili za „sociální past“. Oproti tomu náš vlastní výzkum vychází z důrazu na materiální vztahy odrážející se v sociálně prostorovém uspořádání. Proto jsme první část nazvali *materiální pastí*. Za složením populace je možné vidět širší procesy vývoje průmyslu a trhu práce v Litvínově a celém Ústeckém kraji. V tomto smyslu je třeba věnovat pozornost historickým materiálním a prostorově sociálním vztahům.

Bývalé Sudety, od konce 19. století těžební region, byly Habsburky vybaveny železniční sítí. Vesnice a města zakládaná v těchto letech na uhelné pánvi byla těžebního charakteru. Za druhé světové války, po mnichovské dohodě, byl obsazen strategický a na suroviny bohatý region, ve kterém nacisté rozvinuli válečný průmysl, sestávající se z těžby a chemické továrny na výrobu pohonných hmot pro válečné účely a zaměstnávající velké množství nucených dělníků ubytovaných v táborech. Po poválečném

odsunu Sudetských němců se kraj vylidnil. Poptávka po pracovní síle způsobila migraci obyvatelstva, které bylo mobilizováno z rurálních oblastí Slovenska a Čech a repatriovaných Čechů z východních oblastí. Socialistický režim celou akci logisticky a materiálně plánovaně řídil. Rozvíjel průmysl a současně urbánní výstavbu bytových kapacit pro zaměstnance, kteří byli dvojího druhu: imigranti a lidé z historických zemědělských vesnic, které byly zničeny šířící se těžbou.

Obyvatelé byli přesídlováni v 70. a 80. letech do nových panelových domů, v nichž tvořili zcela nový agregát. Tento sociální agregát se tehdy sestával ze starousedlíků, obyvatel přesídlených z vesnic a nově příchozími dělníky z různých míst Slovenska, Čech a Moravy různého etnického původu, včetně malého procenta romských dělníků a jejich rodin. V Janově nově příchozí romské rodiny obývaly především byty v přízemí a vcelku se adaptovaly v moderním průmyslovém prostředí. Například jisté formace podle původu z vesnic jsou patrné mezi obyvateli janovského sídliště dodnes. V této souvislosti je zajímavé, že diference mezi starousedlíky a přistěhovalci je hlavní diferencí užívanou v lokalitě téměř všemi aktéry. Základy k ní však mohly být položeny již v první vlně osídlování sídliště. Toto dělení na starousedlíky a přistěhovalce je obecným kognitivním vzorcem v mentální mapě města.

V roce 1986 byl Janov přičleněn k Litvínovu. Stát poskytoval na sídlišti sociální byty lidem ohroženým ztrátou bydlení prostřednictvím tzv. pořadníků. Po změně režimu se urbanistický vývoj zastavil a pracovní trh se přestal rozšiřovat, kvůli limitům těžby vyhlášeným v roce 1991. Změnila se také ekonomická a organizační struktura lokálního průmyslu. Z tohoto důvodu pravděpodobně nastal zlom a ve městě začal demografický úbytek vlivem odchodů z regionu. V letech 1999–2006 klesl počet obyvatel téměř o tisíc obyvatel z 28 012 na 27 066 (ČSÚ 2009).¹

Region se ocitl na ekonomické i sociální periferii a proměnil se na místo, které neláká k životu navzdory sousedství lesnatých Krušných hor vhodných k turistice a rekreaci. Odchody ekonomicky silnějších obyvatel z lokality či regionu srážely ceny nemovitostí. Ty buď stagnovaly, nebo relativně stále klesaly. Andrea Baršová ve své studii (2002) dokumentuje, jak centralistický a státem řízený sektor bydlení v socialistickém Československu přiděloval byty rodinám s nižšími příjmy a větším počtem dětí. Byty byly přidělovány podle tzv. pořadníku. Tato praxe byla ještě zákonem prosazována v roce 1991. V rámci transformačních opatření mezi lety 1991–1993 byl tento systém opuštěn. V našem výzkumu se však ukázalo, že mnozí aktéři z nižších příjmových skupin se domnívají, že tato praxe „pořadníků“ dodnes přetrvává a očekávají vyhovění žádosti o byt podané v dřívějších letech a plně neporozuměli procesu privatizace bytů v majetku obcí odprodejem stávajícím nájemníkům.

V kontextu přechodu od socialistické ekonomiky k volnému trhu projevující se privatizací bytového fondu

v ČR „převod (bytového fondu na obce – pozn. autora) znamenal výrazné zatížení obecních rozpočtů, jedním z dostupných řešení se jevila privatizace obecních bytů. Nástrojem privatizace se staly – při (...) absenci jakýchkoli centrálně daných pravidel – obecní vyhlášky umožňující prodávat celé domy do vlastnictví právnických osob, zpravidla družstev tvořených nájemníky“ (Baršová 2002: 17) Baršová poznamenává, že na počátku 90. let „jednotlivá transformační opatření nebyla doprovázena komplexní vizí řešení bytové problematiky, která by stanovila zajištění bydlení pro všechny skupiny obyvatelstva“ v důsledku neoliberalního přístupu tehdejší vlády (Baršová 2002: 15). V sektoru bydlení Baršová zvláště zdůrazňuje, že „převod státního majetku nebyl doprovázen přijetím (resp. uložením) pravidel pro hospodaření s těmito byty“ a „nedošlo k vytvoření koncepce přístupu lidí s nižšími příjmy k bydlení“ (Baršová 2002: 15–16).

V souvislosti s privatizací bytového fondu obcí nebyl v ČR přijat žádný strategický plán. V roce 1991 byla zákonem č. 172/1991 masivně započata praxe privatizace bytů ve vlastnictví obcí bez určení jasných pravidel, což v některých městech vedlo ke snaze „zprivatizovat vše, co se dá“ (Baršová 2002: 17). Takový postup byl praktikován právě v námi zkoumaném městě Litvínov, bez rozdílu mezi vládnoucími politickými stranami.²

Město Litvínov jako dědic a nový vlastník panelových sídlišť postrádalo zdroje na investice, a proto se, v rámci výše uvedených procesů, rozhodlo dát byty k odprodeji nájemníkům. V Litvínově privatizace probíhala v roce 2005 a v následujících letech. Mnozí z nájemníků však nebyli schopni odkupu obývaného bytu nebo byli vyloučeni z privatizace z jiných důvodů (dluhy, absence nájemních smluv apod.), a tak vznikl prostor pro spekulativní investice realitních kanceláří, které v rámci volného trhu přispěly k utvoření materiální pasti v Janovské lokalitě. Nájemníci, kteří se stali novými vlastníky, zakládali právnické osoby v podobě družstev. Správcovské služby jim nabídla firma SBD Krušnohor. Krušnohor také koupil byty insolventních nájemníků (z nízkopříjmových vrstev) a stal se tak majoritním vlastníkem bytů v lokalitě a ve městě.³ Další nemovitosti nakoupili realitní spekulanti, které motivovala relativně nízká cena. Trh nemovitostí se pak neomezoval pouze na lokalitu Janova a Litvínova, naopak ji zapojil do sítě vztahů mezi lokalitami. V lokalitě Janov za těchto podmínek dochází v souvislosti s procesy *gentrifikace*, tj. k procesu přeměny městských čtvrtí a výměny obyvatelstva mezi různými lokalitami ČR.

Pokusíme se zde postupně dokázat, že vznik a vývoj lokality je přímo určován faktory, jakými jsou přesuny vlastnictví v oblasti nemovitostí, resp. bydlení. Tato oblast byla ponechána plně volnému trhu, který generoval

²Konkrétní podobu městských vyhlášek však bohužel nemůžeme doložit. Dané materiály by zasloužily právní analýzu. Domníváme se, že by z ní mohly vyplývat důležitá fakta přispívající k tvorbě současné podoby lokality Janov.

³IPRSJ (Integrovaný plán 2008) na s. 37 uvádí, že Krušnohor k prosinci 2008 v lokalitě vlastnil 1557 bytů. Nám bylo v říjnu 2009 zastupitelem Krušnohoru sděleno, že vlastní pouze několik desítek bytů.

¹Zdroj ČSÚ: [http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/litvinov_demo_casova_rada_1999_2008/\\$File/401809265.pdf](http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/litvinov_demo_casova_rada_1999_2008/$File/401809265.pdf).

postupnou devalvaci nemovitostí v lokalitě Janov a následně vyprovokoval realitní spekulace. Lokalita Janov je tak tržním způsobem spojena například s pražským Smíchovem. Tato městská část, která patřila v Praze mezi stigmatizované lokality, obsahovala heterogenní sociální agregát a vyznačovala se kumulací romského obyvatelstva. Dnes ceny nemovitostí v lokalitě Smíchov stoupají, oblast se revitalizuje, a prochází tak procesem tzv. *gentrifkace*.⁴ Tamní zadlužené romské rodiny se v důsledku ekonomicko-materiálních mechanismů přesunují do jiných lokalit. Na tomto procesu vydělávají realitní kanceláře, které zadlužené domácnosti oddluží, obstarají byt ve znevýhodněné lokalitě, a navíc zaplatí domácnosti provizi (Sociální past 2009: 12). Tento mechanismus vede k přemísťování sociálně a ekonomicky znevýhodněných obyvatel, a důsledkem je jejich kumulace v periferních lokalitách, vyznačujících se mimo jiné nedostatkem pracovních příležitostí. Podle našich informací, získaných z městského úřadu, byli vystěhováni také romští obyvatelé z pražského Karlína. Povodně v roce 2002 a následná obnova karlínské čtvrti se stala záminkou pro vystěhovávaní hůře situovaných obyvatel a rozběhl se zde také proces gentrifkace. *Vystěhování (displacement)* či *segregace* je doplňkem gentrifkace, neboť osidlování městských částí střední a vyšší střední třídou znamená současně odliv sociálně a ekonomicky znevýhodněných. Dochází k tomu právě v bývalých předměstích, které se staly vnitřními částmi rozšiřujících se měst. Pražský Smíchov či Karlín je právě takovým případem. Janov je v současnosti lokalitou, která je po demografickém úbytku vlivem regionální situace na trhu práce a velkým absorpčním potenciálem sídliště ideálním místem, kam se mohou rodiny, které jsou produktem procesů gentrifkace na jiných místech v ČR, odstěhovat.

Mechanismy sídelní segregace „etnických menšin“ v kontextu politické a ekonomické transformace ČR byly popsány již dříve (Baršová 2002). V citovaném článku Andrey Baršové se poukazuje na běžný fenomén koncentrace odlišných příjmových a sociálních skupin v různých čtvrtích. Baršová ukazuje, jakým způsobem se sídelní a etnická segregace prolíná, a dokládá to obdobným vývojem např. v Maďarsku a Velké Británii (Baršová 2002: 5–6). Příčiny segregace jsou zpravidla důsledkem politických opatření. Může se jednat i o cílený rozptyl etnických a sociálně hůře situovaných obyvatel nebo také o součást procesu gentrifkace. Vystěhované obyvatelstvo se pak přesouvá do jiných lokalit, které jsou příznivé k jejich socio-ekonomické situaci, a vznikají tak nové residenční segregace. Příčiny deprivace zkoumané janovské lokality tedy spočívají zcela mimo lokalitu v politických a ekonomických procesech, jejichž počátky sahají do prvních let transformace ČR v 90. letech.

⁴V mnoha případech je známo, že některé průmyslové lokality prošly časem socio-ekonomického propadu a později opět, v novém kontextu získaly na ceně. Příkladem je třeba čtvrť Pilsen v americkém Chicagu, kdy americké Čechy a Slováky vystřídali Hispánci, kteří jsou nyní vytlačováni střední třídou, budující ve čtvrti módní obchody a galerie. Tento proces je obecně označován jako gentrifkace.

SÍDLIŠTĚ JANOV (LOKALITA I.)

V úvodu bylo zmíněno, že sídliště bylo vybudováno na okraji těžebního prostoru v 70. a 80. letech 20. století, jako náhrada bydlení pro vystěhované obyvatele z těžbou zlikvidovaných vesnic a také jako ubytovací kapacity pro pracovní sílu přicházející do průmyslového regionu. Vlastní výstavbu organizoval tehdejší *Národní výbor*. Janov ani Hamr nebyly spojeny s Litvínovem. V roce 1986 byly obě obce připojeny k městu Litvínov, které se tak dostalo k novému a příjemnému sídlišti. Podle kompetentního informátora se „město údajně domnívalo, že když je sídliště nové, nemusí vynakládat jakékoliv úsilí na údržbu“. K zájmu ze strany města však nedošlo ani po zhoršení situace a následném chátrání sídliště v 90. letech. To způsobilo odsun rodin, které měly dostatek prostředků na to se přestěhovat buď do centra Litvínova, nebo do rodinných domků.⁵ Chátrání sídliště již v tomto okamžiku zapříčinilo první odchody ekonomicky lépe situovaných obyvatel, hledajících preferovaný standard v oblasti bydlení. Tyto informace se shodují s poznatky uvedenými ve zprávě *Sociální past*, kde se mimo jiné dodává, že „na přelomu tisíciletí se objevují první varování, že v Litvínově–Janově vzniká ‘druhý Chánov‘“ (Sociální past 2009: 8). Z toho vyplývá, že aktéři hodnotili budoucí vývoj a status lokality negativně. Shledání lokality jako nevyhovující pro aktéry vyššího socioekonomického postavení započalo proces postupné proměny obyvatelstva na sídlišti. Zároveň bylo z hlediska praktických ohledů akterů vnímáno jako místo pro sociálně níže situované vrstvy obyvatel. Neplatí to však o celé lokalitě, ale pouze o několika ulicích: Albrechtická, Gluckova a Luční (dolní část). Podle zprávy *Socioklubu* docházelo k výměně obyvatel v centru a návazné stěhování obyvatel z nižších vrstev do Janova (Sociální past 2009). Zatímco centrum města procházelo gentrifkací, z Janova se stal prostor pro vysídlování. Uvolňované byty údajně přilákaly mladé rodiny, ale také vyvolaly řadu realitních machinací a sestěhování „nepohodlných“ nájemníků z původních lokalit do Janova.

JANOV: REALITNÍ REALIE

Družstvo Krušnohor, jako správce domů a majoritní vlastník bytů v lokalitě, bylo předmětem našeho výzkumného zájmu. Vzniklo v 60. letech spojením menších družstev. Podle jeho zastupitele se ke svému bytovému kapitálu dostalo dvěma způsoby. Prvním byla samotná výstavba panelových bytů, druhým pak privatizace bytového fondu na konci roku 2005. V rámci privatizace Krušnohor údajně koupil pouze ty byty, potažmo vchody, kde se minimálně 60 % nájemníků shodlo na budoucí správě touto firmou. Zbylých asi 612 bytů bylo zakoupeno firmou Tellmer, která prošla mnoha změnami vlastníků a názvů, a dnes je známa pod značkou *Haines s.r.o.*

V následujícím období proběhl masivní odkup bytů do soukromého vlastnictví nájemníků. Krušnohor údajně prodal jím vlastněné byty nájemníkům a dnes vlastní

⁵Informátor je z řad managementu stavební a správcovské firmy v Litvínově.

pouze malou část fondu a specializuje se na spravování a údržbu domů.⁶ Po této fázi přichází na řadu druhý zlomový bod, kdy se množství obyvatel Janova vlastnicích byty snažilo z této lokality odejít, a tak své byty prodali jiným soukromým nebo právnickým osobám. Výsledkem je, že např. realitní subjekt *Nikola Kredit s.r.o.* v Gluckově ulici vlastní 11 bytů. Tento spekulativní vlastník využívá správy domů Krušnohoro. Svůj zisk pak generuje na krátkodobých nájemních smlouvách s nestandardně vysokým nájemným. Ovšem mezi ním a správcovskou firmou dochází k rozporům kvůli nenahlášeným nájemníkům a nesrovnalostem v účtování služeb. Kromě toho spekulativní vlastník provozuje ony krátkodobé nájemní smlouvy, posilující cirkulaci lidí v lokalitě.⁷

Minoritní vlastníci, soukromé osoby, majitelé dvou a více bytů v lokalitě, kterých je okolo deseti, jsou trnem v oku jak obyvatelům, tak Městskému úřadu. Zesílení imigrace na konci roku 2007 vedlo k sepsání protestní petice tzv. *Osadním výborem*,⁸ která byla podepsána více než dvěma a půl tisíci občanů Litvínova. Petice byla zveřejněna dne 10. 4. 2007 v tomto znění:

„My, níže podepsaní občané Janova, vyslovujeme vážné znepokojení nad situací janovského sídliště a prostřednictvím této petice, žádáme vedení města, aby zabránilo všemi možnými, dostupnými prostředky masovému přílivu sociálně nepřizpůsobivých občanů, kteří jsou nežádoucí a nevyhovující v jiných lokalitách. Aby účinně zabránilo všem spekulantům a realitním agenturám nadále uměle tvořit z Janova odpadiště ČR a znehodnocovat tak kvalitu života obyvatel a jejich nemovitostí. Současná situace je důsledkem špatného rozhodnutí zastupitelstva o prodeji domů v Janově. Proto by zastupitelé měli přijmout zodpovědnost za toto špatné rozhodnutí a podniknout kroky k řešení neudržitelné situace, v které se Janov ocitá a zajistit tak revitalizaci janovského sídliště.“ (Osadní výbor: 2009)

Formulace této petice je velmi pozoruhodná. Potvrzuje totiž naši hypotézu, že situace je generována přímo realitními spekulacemi, resp. procesy gentrifikace a segregace. Lokalita je zde charakterizována jako „odpadiště ČR“, čímž je znehodnocována „kvalita života obyvatel a jejich nemovitostí“. **Můžeme tedy tvrdit, že nespokojenost obyvatel vychází z ekonomických příčin, v jejichž důsledku je znehodnocováno jejich vlastnictví. Jsou si**

⁶Zde se výpověď rozchází s údaji v IPRSJ, který hovoří o vlastnictví 1750 bytů v roce 2008 (Integrovaný plán 2008).

⁷Viz Životní dráha paní B.

⁸*Osadní výbor* je poradním orgánem rady města při jednáních zastupitelstva. Je složen z několika (7–10) občanů Janova, jejichž plné znění jmen není nikde uvedeno. Jako kontaktní osoby jsou na webových stránkách OV uvedeny p. Cmorej a p. Wettermanová. P. Cmorej je kromě dalších veřejných a politických funkcí zároveň předsedou *Občanského sdružení pro rozvoj Janova a Hamru*. P. Wettermanová se významně podílí na reprezentaci janovské problematiky na internetu prostřednictvím blogu Litvínov-Janov.blog.cz, který vytváří. Svou činností, návrhy a požadavky usiluje *Osadní výbor* přispívat k efektivnímu řešení situace v Janově.

přítom vědomi toho, že příliv huře socioekonomicky situovaných obyvatel je způsoben realitními spekulacemi a procesy v jiných lokalitách ČR. Podle našich zjištění je etnické kritérium uplatňováno až zpětně, jako zjednodušující obraz sociálního napětí v lokalitě, v jehož světle jsou Romové označováni za viníka, kvůli svým kulturním, ba i domnělým rasovým vlastnostem. Na základě našeho výzkumu a analýzy dat můžeme konstatovat, že se jedná o strukturální procesy v rámci celé ČR. Gentrifikace některých oblastí ve městě a – potažmo v ČR – ústí v segregaci vystěhovaných obyvatel na sídliště Janov, které vzhledem k úpadku pracovního trhu leží na ekonomické periferii. Z hlediska modelu *multi-sited ethnography* je tedy jednoznačně možné říci, že lokalita je utvářena ve vztahu k ostatním lokalitám v ČR. Migrační dráhy samotných přistěhovalců (tvořených v důsledku vývoje tržních vztahů zadluženými domácnostmi) jsou řízeny aktéry z oblasti trhu s realitami. Realitní spekulanti vstoupili na trh s nemovitostmi během privatizace sídliště, jako produkt převisu nabídky nad poptávkou. Jedná se však o firmy nejčastěji se sídlem v Praze a jsou zde i jména odkazující k ruským spekulativním vlastníkům. Vztahy mezi nimi, lokalitou a nájemníky neznáme v detailu.

Zástupce Krušnohoro nám potvrdil naši hypotézu o spekulativní manipulaci soukromých a právnických osob vlastnicích i několik bytů v lokalitě. Tyto firmy, či soukromníci mají často sídlo v zcela jiném městě nebo místo sídla uvádí pouze P. O. BOX. Právě tyto subjekty jsou podle něj hlavním viníkem stále se zhoršující bytové situace v Janově. Jsou to oni, kteří krátkodobě pronajímají byty problémovým nájemníkům, kteří do lokality přicházejí často zvenčí a nesou si s sebou již dluhovou zátěž. V praxi zájemcům o bydlení stačí složit pouze dva nájem a mohou se ihned nastěhovat. Po pár měsících se pod tlakem pronajímatele stěhují do jiného, ale podobného bytu, pronajímaného na stejném principu. Informant tuto strategii popisuje jako cílené „vybydlování“ bytů s následným přesunem. V jiných případech je sociálně a ekonomicky znevýhodněná rodina schopna získat cca 100 000 na byt, který si mohou koupit, ale pak již neplatí nájem a byt chátrá.

Informant vidí tuto situaci jako neudržitelnou, a proto se v rámci Krušnohoro snaží prosadit legislativní úpravy, které by tuto praxi omezovaly. Jednou z úprav je zavedení práva ostatních nájemníků vyjádřit se k nově přichozímu nájemníkovi. Faktem ovšem je, že krátkodobé nájemní vztahy jsou trnem v oku radnice, která ovšem nemá žádné nástroje jak ovlivňovat volný trh s nemovitostmi poté, co se zřekla veškerého vlastnictví. Nemůže tedy podniknout kroky, které po ní požadovali obyvatelé ve výše citované petici *Osadního výboru* (současného poradního orgánu města).

Firma Krušnohor má vlastní problémy s neplátcí služeb a nájemného. Krušnohor využívá v rámci vymáhání dluhů *instituta zvláštního příjemce*, ale až po souhlasu dlužné osoby. Tento postup prý doporučili právníci z vládní *Agentury*. V tomto směru nejsou tedy podle našich

informací efektivně využívány právní prostředky předcházející zadlužování nájemníků. Podle zástupce firmy Krušnohor se tato snaží aktivně zapojit do dění v lokalitě. Již z předešlých rozhovorů jsme byli obeznámeni, že se ředitel Krušnohoru sešel s *Osadním výborem*, kde byly projednávány výše zmíněné legislativní návrhy na zlepšení situace. Jenže, jak informant podotýká, těžko může správcovská firma zasahovat do vlastnických či majetkových poměrů v domech a bytech, které samo nevlastní nebo nespřavuje. Jedinou cestou, jak pozastavit tuto spirálu zhoršující se bytové a sociální situace v lokalitě, jsou podle něj právě legislativní úpravy, které však musí být jasně formulovány, aby nedocházelo k nesrozumitelnosti, a tím pádem k nefunkčnosti, jako je tomu u institutu náhradního příjemce. Pohledávky Krušnohoru se v roce 2009 pohybovaly přibližně ve výši 20 000 000 Kč. Dluh údajně vytvářejí zvláště romští obyvatelé, kteří jsou nově přistěhovaní a migrují skrze lokalitu. V tomto případě postupuje Krušnohor v souladu se zákonem, kdy po třech nezaplacených nájmech následuje žaloba. Nicméně dluh zůstává, protože většinou není co exektovat, a tak rodiny jednájí na této, pro ně výhodné, bázi. Jak říká informant: „*Holt v tom umí chodit, no!*“ Obdobný proces není ojedinělý a vyvolává nedůvěřivost tohoto vlastníka, která se projevuje tím, že „volné byty jsou raději ponechány neobsazené, než aby byly nabídnuty Cigánům“. Počet neobsazených bytů je však v současnosti relativně nízký a Krušnohor je nabízí pouze k odkupu.

V této souvislosti nám informant svědčil, že nechápe, jak konkurenční firmy (Haines – pozn. autora) mohou tvrdit, že mají stovky neobsazených bytů, a podotýká, že to může být schválně zavádějící údaj, který souvisí s jinou strategií pro budoucí obsazování těchto bytů. Tuto tezi nám doplnila i informantka z městského úřadu. Firma Haines s.r.o. totiž v současné době provádí odprodej bytů do soukromého vlastnictví v Litvínově za 13 500 Kč/m², což je částka několikanásobně vyšší, než byl vlastní nákup (500 Kč/m²). Je jasné, že množství nájemníků nebude mít prostředky na koupi bytu a pro tyto případy má prý tento subjekt připravené neobsazené byty v Janově. Zdá se to jako trochu překombinovaná „historika“, nicméně v této lokalitě proběhlo v posledních letech mnoho netransparentních bytových machinací, v nichž právě často figurovala firma Haines s.r.o.

Díky výše popsané privatizaci bytového fondu město delegovalo veškerou starost o sídliště Janov na SBD Krušnohor a Haines s.r.o. Ti však řeší pouze problémy s vlastními nájemníky a na revitalizaci bytů a potažmo celého sídliště se jejich činnost nevztahuje. Město dlouhou dobu problémy na sídlišti a jeho chátrání ignorovalo a prosazovalo tvrzení, že jsou to právě majitelé a správci bytů, kteří se mají starat. Nicméně po medializovaném pochodu *Dělnické strany* v listopadu 2008 už město nemohlo situaci ignorovat. Za obrat k lepšímu považuje informant ochotu města spolupracovat s Krušnohorem, protože právě město situaci zavinilo svým nezodpovědným přístupem. Město jako takové musí v rámci IPRSJ přerozdělit na revitalizaci domů a sídliště 40–60 % dotací z EU. Pro tuto

příležitost si Krušnohor připravil 9 projektů, které mají pomoci zlepšit životní úroveň nájemníků a vlastníků bytů. Projekty se týkají především renovace oken, výtahů či zateplení. Město podle IPRSJ rozhodlo investovat příjmy z evropských fondů do infrastruktury, čímž doufá zvýšit hodnotu sídliště. Veřejné investice tak zhodnotí především soukromé firmy i řadoví vlastníci a ostatní obyvatelé. Zisk města by mohl spočívat v urovnání vztahů v lokalitě. Zda tohoto cíle bude dosaženo rozvojem infrastruktury, není zaručeno. Je naopak možné, že vzhledem k nepříznivému vývoji trhu práce v regionu se sociální složení sídliště nebude výrazně měnit a investice budou mít pouze dočasný efekt.

V této souvislosti se na české politické scéně otevírá boj kolem limitů těžby z roku 1991. Od jeho prolomení je očekáváno zlepšení situace na pracovním trhu a vznik pracovních míst pro skupiny, které jsou dlouhodobě nezaměstnané. Ohroženy jsou ovšem vesnice bránící těžbě, především Horní Jiřetín. Na prolomení limitů má zájem *Mostecká uhelná společnost a.s.*, která ovlivňuje politiku na regionální i státní úrovni. Obyvatelé těchto oblastí by ovšem museli být přesídleni. Konkrétní podobu přesídlení obyvatel neznáme. Je ovšem možné, že kdyby došlo k prolomení limitů těžby, lokalita by se mohla stát na určitou dobu znovu lukrativní. Plánovaný rozvoj sídliště, zdůvodněný sociální potřebností, by mohl být předzvěstí takového vývoje. Nejhorším možným scénářem je však prohloubení sídelní segregace rozšiřováním prostorově vyloučené lokality *Ubytovna nepřizpůsobivých občanů*, kam by byli vystěhováni nejslabší obyvatelé Janovské lokality, čímž by se uvolnily kapacity na sídlišti Janov. Nevhodné řešení by to bylo především pro to, že sociálně i ekonomicky je prohlubování segregace v dlouhodobém horizontu nejnákladnějším možným řešením. Tento scénář je však v tuto chvíli naše vlastní, čistě spekulativní, predikce. Jiné politické zájmy naopak usilují o odepsání uhelných zásob v oblasti a navrhují alternativní formu rozvoje, jejíž reálnou podobu a předpokládaný dopad si nenárokujeme posuzovat. Podle našich zjištění však na trhu práce v současné době ubírá na objemu pracovních míst rozšířená praxe zaměstnávání „na černo“, která není státem u zaměstnavatelů postihována (viz Tošner *et al.* 2010b).

Po úvodním představení vztahů mezi aktéry v oblasti nemovitostí obrátíme pozornost k vnímání sídliště z hlediska jeho obyvatel. Za tímto účelem zde představujeme zhuštěný popis dvou typologicky odlišných perspektiv. První je pohled z hlediska dlouhodobé obyvatelky sídliště a druhým typem je perspektiva obyvatel migrujících do/skrze lokalitu Janov.

PROMĚNY SÍDLIŠTĚ PODLE PANÍ A., DLOUHODOBÉ OBYVATELKY

Cenné informace jsme získali při rozhovoru od jedné informantky (paní A.), která v lokalitě žije již 25 let a patří

mezi dlouhodobé obyvatele.⁹ Byty v dané lokalitě jsou, dle jejích slov, nádherné a rozměrné. Popisuje vlastní byt, který čítá balkón, dlouhý 6 m, lodžii, atd. Obyvatelka zdůrazňuje, že prostředí sídliště je z velké části obklopeno lesem nachází se v blízkosti Janovské přehrady: „*Když někdo to sídliště pozná, řekne, že není tak špatný. Není to barák na baráku, bydlíme nahoře v ulici, je to kousek do lesa.*“

Za negativní považuje pokračující odliv obyvatel do jiných lokalit ve městě. Tvrdí, že i někteří její kolegové z práce, kteří bydlí v dané lokalitě, uvažují o prodeji bytu. Avšak např. byty 4+1 nebo 3+1 je v dnešní době (2009 – pozn. autora) problém prodat za 120 000 Kč a částky tak padají i např. na 99 000 Kč. Můžeme tedy konstatovat, že lépe situovaní obyvatelé, kteří lokalitu neopustili, zaznamenali propad ceny jimi vlastněné nemovitosti. Jejich šance lokalitu opustit se postupem času výrazně snížila. Tento fakt shledáváme jako příčinu nespokojenosti vlastníků s vývojem situace na sídlišti.

Degradace lokality se podle informantky projevuje úbytkem služeb v lokalitě. Je zde sice zdravotní středisko, ale podle jejího názoru lokalita postrádá především kulturní dům, kvalitní obchody s potravinami a jiným zbožím a dětská hřiště. Dětská hřiště jsou údajně neobstarávaná, pískoviště a hřiště se i ruší. Důvod spatřuje ve zpřísnění požadavků na údržbu těchto ploch nařízením EU.¹⁰ V souvislosti s „kulturním vyžitím“ musí obyvatelé Janova dojíždět do centra Litvínova nebo Mostu. V lokalitě je provozováno pouze neuspokojivé zařízení diskotéky. Úbytek služeb v lokalitě následoval vznik hospodských zařízení, nedostatečně zásobených prodejen potravin, sázkových míst, heren a zastávek: „*Překvapilo mě, že tu vyrostlo tolik těch hospod. Obchodů je tu minimum, pořádně nakoupit se tu nedá. Většinou se tu užívají Vietnamci, jinak klasické krámky, to tady zmizelo, ale to bych řekla, že je celkově problém Litvínova.*“

Jak můžeme vidět, příčiny nespokojenosti a napětí nejsou z objektivizujícího hlediska primárně rázu etnického, ale spíše ekonomického. Pokles cen vlastněných nemovitostí je primárně způsoben poklesem kvality bydlení v lokalitě. Následné odchody z lokality byly následovány imigrací ekonomicky slabších obyvatel, kteří shledávali Janov jako místo, kde mohou získat bydlení. V návaznosti na to se rozvinulo podnikání profitující z jednání a obživných strategií nízkopříjmových skupin v oblasti zastávek a sázkových kanceláří. V souvislosti s odlivem „starousedlíků“ hovoří naše informantka o degradaci sídliště, které podle ní majitelům bytů vadí. V této nespokojenosti s negativním vývojem sídliště také vidí příčinu schvalování akcí radikálů na podzim roku 2008:

„Degradace sídliště probíhá dlouho a dlouho se s tím nic nedělalo, že ty lidi už nevěří tomu, že

⁹ Informace poskytla vysokoškolsky vzdělaná, zaměstnaná žena středního věku s vyššími příjmy a kontakty na městskou správu a další podstatné instituce. Ve zkoumané lokalitě v družstevním bytě v Janově bydlí již 25 let.

¹⁰ Stav hřišť včetně plánovaných inovací je podrobně rozpracován v IPRSJ (Integrovaný plán 2008).

se něco změní. Proto si myslím, že tu byla i tak velká odezva v rámci DS. Lidi v tom viděli šanci, že se s tím začne něco dít.“

Tzv. radikálové, kteří neznají pozadí situace v lokalitě, definují problém – ve shodě se svou ideologií – jako národnostně-etnický. **Můžeme tedy říci, že primárně socioekonomický vývoj na sebe zpětně vzal háv etnicity, která byla přeceněna na hlavní faktor.**

Podobnou informaci nám poskytl terénní pracovník *Odboru sociálních věcí*. V minulosti relativně poklidné soužití romských i neromských rodin bylo narušeno velkým přílivem novousedlých rodin z rozmanitých lokalit. Tím se podle něho stalo sídliště oproti minulosti nově nesourodé a na řadu přišla latentní nesnášenlivost starousedlíků vůči novousedlíkům. Zároveň se zrodily jisté projevy rasistických postojů neromských rodin vůči celé romské populaci v Janově. Tyto projevy vyšly na povrch v plné síle především v souvislosti s akcemi radikálů, po nichž zesílila nevole a posílilo veřejné projevování negativních emocí vůči janovskému sídlišti a zvláště jeho romským obyvatelům.

Nacionalistické diskursy pracují s tzv. esencializací kulturně či etnicky definovaných skupin, což znamená, že příslušník skupiny je nadán nezměnitelnými vlastnostmi. Současná antropologie však poukazuje především na relační charakter identit, tzn., že v promíšeném prostředí jsou produkovány a udržovány kulturní diference, které nejsou dány povahou skupin, ale jejich vymezením vůči ostatním skupinám. Identity však nejsou dány přirozeně, stejně jako neimplikují „mentalitu“ či jiné neměnné vlastnosti jejich nositelů. Binární vidění my vs. oni je zjednodušující a obyvatelé sídliště, na základě vlastní zkušenosti s rozdíly mezi jednotlivými romskými domácnostmi, se proto s radikály většinou zcela neztotožňují, i když faktor etnicity chápou jako podstatný. Akce radikálů obyvatelé hodnotí kladně pouze proto, že negativní vývoj v lokalitě nastolila jako politické téma.

V souvislosti s privatizací městem Litvínov v dané lokalitě paní A. uvedla, že neví, jak situace probíhala v rámci celého sídliště detailně, ale některé byty měly být údajně odkoupeny po vchodech, jiné jako celé budovy. Mluví i o případech, kdy vlastníci bytů spravovali objekt mimo působnost určitého velkého bytového družstva. Ve většině takovýchto situací však rychle zjistili, že takováto správa je finančně náročná, a tak přistoupili na výhodnější nabídku stát se součástí velkého bytového družstva.

Z pohledu naší informantky A. se v posledních letech do lokality stěhuje mnoho lidí, především pak Romů, z různých míst v České republice. Namátkou uvádí Prahu a Kladno. „Romská komunita“ je podle ní již dost početná, což považuje za jeden z hlavních činitelů problémů lokality. Paní A. se však ostře vymezuje proti tvrzení, že problémové obyvatelé jsou ti, kteří se do lokality přistěhovali jako poslední. Problémy se dle jejího názoru začaly objevovat již před osmi lety a souvisí především s různým původem nově přistěhovaných, se kterým se pojí i různé návyky. Lidé mají údajně špatné zkušenosti

především v letních obdobích, kdy často dochází k rušení nočního klidu, a také jim vadí nepořádek kolem domů, které tito lidé obývají. Na druhou stranu hovoří i o případě romské rodiny, která bydlí ve stejném vchodu jako ona, a pokud chtěli slavit např. křtiny, vyvěsili na dveře vchodu oznámení, kde o tom dopředu informovali a za možné rušení nočního klidu se předem omluvili, což považovala za vhodné a správné.

Jiným z problémů, se kterým se sídliště potýká, je silná migrace vnitřní i vnější. Z hlediska dlouhodobé rezidentky paní A. konstatuje ztrátu přehledu o lidech obývajících byty v sousedství:

„Kolikrát ani nevím, kdo tam bydlí, všichni tvrdí, že tam jezdí na návštěvy. Je to o těch lidech, kteří pravidelně chodí do práce, protože tak nějak ve stejnou dobu se třeba potkáte, ale problém je v tom, že za nima chodí spousta cizích lidí a oni pořád nějak v rodině nemají klíče. Ty, si věčně házíš dolů z balkónu, tak ani nevíte, jestli opravdu jdou na návštěvu nebo se tam zdržují nějak trvale.“

Mezi neromskými obyvateli v souladu s rozšířeným stereotypem převládá představa, že v domácnostech romských rodin se dlouhodobě zdržuje více lidí z příbuzenstva, než kolik je nahlášeno k pobytu. Toto podezření vyústilo v policejní šetření pobytu osob v lokalitě ohledně počtu lidí, kteří reálně obývají byty družstva, k porovnání s počtem lidí, kteří jsou přihlášení k obývání bytu na bytovém družstvu Krušnohor. Při namátkové kontrole však mělo pouze 90 lidí hlášeno trvalé bydliště mimo lokalitu Litvínov – Janov (Městský úřad 2009).

Naší informantce osobně připadá podivná zvláště praxe, kdy se do družstevních bytů stěhují nájemníci na dobu určitou a posléze dochází k nesrovnalostem ohledně družstevního podílu bytu na spotřebě a službách. V některých vchodech se obyvatelé údajně měli potýkat i s nelegálním odběrem elektřiny. V jejím vlastním vchodu řeší především problémy s nepořádkem a s neuzavíráním vchodu. Z domů se totiž ve většině případů stávají „průchoďáky“. Dalším z problémů je zabezpečení sklepních prostorů. Sama si však chválí správce jejich vchodu, který hlídá včasné placení nájemného i problémy spojené se správou objektu. K rabování sklepů atd. má podle jejích informací docházet spíše ve spodní části sídliště. Situaci si vysvětluje v souvislosti s problematikou vnitřní migrace obyvatel sídliště. V našem výzkumu jsme se v dalším kroku zaměřili na procesy a dráhy lidí a migraci v rámci Litvínova.

LOKALITA JANOV A ŽIVOTNÍ DRÁHA PANÍ B.

Informantka, paní B., v našem výzkumu reprezentuje hledisko aktérů migrujících do lokality Janov. Paní B. je důchodkyně se dvěma dospělými syny. Bydlí nyní v prvním patře panelového domu v Gluckově ulici, spravovaného bytovým podnikem Krušnohor, v bytech, které skoupil a pronajímá realitní podnikatel se sídlem na Praze 2. Paní B.

se do nynějšího bytu (2+1) nastěhovala před třemi měsíci (duben–červen 2009), tedy až po nepokojích v listopadu 2008.

Zpráva o přítomnosti romských obyvatel v lokalitě do jisté míry vytvořila precedens implikující, že do lokality je možné se stěhovat i jakožto nositel romské identity. Na kognitivní i jazykové rovině mezi aktéry existuje prostorová mapa různých lokalit, do kterých se je možné jako „Rom“ v rámci regionu nastěhovat. O lokalitě Janov ve vztahu k několika vchodům vlastněným soukromníky koluje idiom, jakási „reklama“, předesílající, že „sem přijdete a za pět minut můžete bydlet“, který byl užíván paní B. a který se doslechla od „lidí z Chomutova“, kteří byli sami vypovězenými neplatíči. Janov přitahuje zájemce o bydlení právě snadností, s jakou je zde možno získat bydlení. Janov tak představuje známé potenciální místo, kam se lze nastěhovat. Tato zkušenost je sociálně předávána prostřednictvím lidového diskursu, který obsahuje lokální a urbánní geografii, resp. mapu míst, kam se lze v rámci regionu nastěhovat. Můžeme předpokládat, že tento diskurs se šíří jak po regionu, tak proniká i do vzdálených míst jako je Slovenská republika. Nepohybuje se pouze po rodinných sítích, ale je předáván i na základě komunikace ve veřejném prostoru. Tento prostorově-residenční diskurs je samostatný faktor produkující lokalitu a stimulující migraci. Paní B. se do svého bytu nastěhovala přesně tímto způsobem.

Do lokality se paní B. dostala při praktickém řešení vlastního bydlení. Do té doby žila patnáct let v domácnosti se svým manželem v obci Lom, kde byla spokojená. Manžel měl stále zaměstnání a její domácnost byla stabilní. Manžel se však rozhodl opustit paní B. kvůli jiné ženě. Po rozvodu se paní B. se svými syny nastěhovala do obce Louka, patřící mezi místa s vyšší koncentrací romských obyvatel. Zde bydlela dva roky se svou sestrou a jejím manželem v domku v bývalé dělnické kolonii. Jejich nájemní dekret byl majitelem podmíněn svépomocnou rekonstrukcí na vlastní náklady v průběhu 5 let, kterou údajně překazil špatný zdravotní stav sestřina manžela a neumožňoval to ani rozpočet domácnosti. Musela se tedy z domku odstěhovat.

Plánovala přestěhování do Litvínova, který je nejbližším větším městem. Původně se chtěla nastěhovat na sídliště „ve městě“, tedy blíže centru, spíše než na službám vzdálené Janovské sídliště. Situaci akterka nejprve řešila přes realitní kancelář *Sieber*. Finanční podmínky však byly nad její možnosti. Měla složit 18 tisíc, zaplatit akontaci a zaplatit jeden nájem dopředu. Byt v Janově s předplacením třech měsíců nájemného (27 tisíc) na dobu určitou se stal nejschůdnějším řešením. Za pronájem platí realitnímu vlastníkovu měsíčně 9 000 Kč. Avšak standardní nájemné v jiných vchodech ve vlastnictví Krušnohoru se pohybuje okolo 4 500 – 6 000 Kč za ekvivalentní byt. Dosud je realitní vlastník nenahlásil správcovské firmě Krušnohor, které za nepřihlášené nájemníky uchází zisk i vytváří nesrovnalosti v platbách za energie. V době našeho výzkumu se paní B. pokoušela o pronajmutí bytu v ulici U bílého sloupu, údajně v domě, a nikoli na ubytovně *Bílý sloup*.

Situace paní B. je dána rozvržením hmotných vztahů, jak bylo popsáno výše, neboť není vlastníkem žádného bytu. O bydliště v Lomu přišla po rozvodu a nastěhovala se ke své sestře do obce Louka, odkud sed musela dále stěhovat. Bytová situace na sídlišti Janov se protнула s potřebou bydlení rodiny paní B. Byt jí tehdy nabídl soukromý majitel, oprávněný k obchodu s realitami, který vytváří situaci krátkodobých nájemních vztahů podobných téměř hotelovým službám pro mobilní domácnosti. Svůj pobyt v Janově chápou členové domácnosti paní B. jako provizorní. Zatím do bytu nenastěhovali všechn nábytek. Zbylý nábytek, kterým disponují, mají ještě uložen v bývalém bydlišti.

Obývací pokoj byl uklizen a vybaven sedačkou, stolem, DVD přehrávačem a novým LCD televizorem. Spotřební zboží je pořízeno na splátky. Domácnost disponuje vlastnictvím určitých spotřebních věcí často díky platební neschopnosti pouze po přechodnou dobu. Avšak uvedené artikly představují ústřední výbavu mnoha přechodných domácností. Věci zde mají symbolický rozměr. Jedná se téměř o předepsaný materiální dispozitiv.

Do lokality přišla paní B. se svými dvěma syny, z nichž jeden je nyní legálně ve zkušební době u zaměstnavatele ve firmě lisující plasty a má příjem kolem 1–16 000 Kč. Pracovní smlouvu má na dobu určitou a vyhlídky na trvalý pracovní poměr nemá jisté. Příjem domácnosti se skládá z jeho platu, sociálních dávek nezaměstnaného bratra a důchodu paní B.

V lokalitě jsou noví, s nikým se zde neznají. Poznali pouze pár sousedů, s nimiž mají bezkonfliktní vztahy. Všimli si také rodiny s mnoha dětmi, které posedávaly hladové na chodbě. Paní B. si našla v domě dvě přátelské sousedky, jednu starší Romku z přízemí a jednu neromku (*gadži*) z horního patra. I když jsou ostatními identifikováni jako členové „romské komunity“, cítí se zde jako cizinci. Paní B. se večer po setmění bojí vycházet na ulici nebo obstarat nutné nákupy. Nejlépe se cítí doma. Členové domácnosti podle svých slov nezapadají mezi starousedlé romské obyvatele. Nemají v lokalitě žádné příbuzné ani významné přátelské vazby. Vůči ostatním Romům cítí jazykovou bariéru. V domácnosti užívají hovorovou češtinu mírně zbarvenou etnolektem. Romštinu neovládají a ani příliš nerozumí komunikaci romských sousedů. V praktickém ohledu není mezi nově příchozími a starousedlími Romy žádná vazba. „Cikáni“ sice pro zúčastněné strany představují jisté pomyslné etnické společenství, avšak sdílení této kategorie neimplikuje reálné společenské vazby a spolupráci.

Diference mezi jednotlivými romskými domácnostmi jsou často vyjadřovány prostřednictvím hodnotově zaměřených příběhů. Paní B. považuje svou domácnost za „jinou než ostatní“. Odvolává se na rodinnou tradici, ve které vyrostla, a která ji naučila hospodařit. Předkové paní B. totiž údajně na Slovensku vedli malé hospodářství (*gazdovali*), chovali menší počet skotu a domácích zvířat. Před odchodem do Čech v 70. letech prodali hospodářství a peníze využili na nutné výdaje na stěhování. O některých domácnostech prohlašuje, že své prostředky zbytečně

utrátí a nestarají se, co bude dál. Ona se naopak snaží mít svou situaci pod kontrolou.

Termínované nájemní vztahy však zakládají specifický způsob bydlení i způsob života. V době návštěvy nájemce hodlal přesunout paní B. do jiného zašlého bytu poté, co obývaný byt vymalovali a vybavili vlastní kuchyňskou linkou. Nájemní vztah se jevil jako nestabilní, proto paní B. kontaktovala právního poradce z o.s. *Společný život*, aby se smluvně zajistila vůči nájemci. Přesto domácnost setrvává v jistém provizoriu s vyhlídkou stěhování do Litvínova, mimo specifickou lokalitu.¹¹ Paní B. jedná pod určitým strukturálním tlakem, a zároveň hledá vlastní optimální řešení. V antropologii jsou obdobné příklady strukturou podmiňovaného záměrného jednání konceptualizovány v pojmu *agency*.

Paní B. se nastěhovala až po střetech s radikály v listopadu 2008. Ona sama by chtěla ideálně bydlet v nějaké méně stigmatizované lokalitě Litvínova, kde by se nemusela bát, že nebude čelit nebezpečí pouliční kriminality. Strach z kriminality se však nemusí rovnat reálné míře počtu obětí (*viktimizace*). Při otázce, s jakou kriminalitou se setkala, popsala situaci, kdy ji malí kluci vzali ve výtahu z nákupní tašky nějaké potraviny. V silnějším smyslu se paní B. v lokalitě s fyzickým násilím nesetkala. Zajímá se pouze o řešení vlastní bytové situace. Drží svou rodinu izolovanou a nesdílí v lokalitě skupinové zájmy ani konflikty. Její zaměstnaný syn spíše žije vyřizováním pracovních smluv a usiluje o stabilizaci svých pracovních vztahů na nestabilním pracovním trhu.

VNITŘNÍ MIGRACE V JANOVĚ: INTERNÍ FORMA SEGREGACE A GENTRIFIKACE

K vnitřní migraci se nám podařilo získat materiály z městského úřadu, který monitoruje pohyb obyvatel na základě přihlášení k pobytu. Vyvozování závěrů a teorií z těchto materiálů je pouze přibližné, jelikož dodaná čísla jsou za rok 2008, a za druhé (pro náš výzkum závažnější) se jedná pouze o registrovanou migraci. Tudíž velkou část migračních procesů v rámci Janova, potažmo v celém Litvínově, budeme nuceni spíše odhadovat podle zjištěných dat přímo z terénu, která nemáme přesněji číselně vyjádřené. Přesto stojí za pozornost také pár zajímavých zobecnění, získaných z dostupných číselně vyjádřených dat.

V Litvínově jako celku dochází ke stěhování z lukrativní lokality náměstí Míru na sídliště Janov. Podobný fakt se váže také k ulici Mostecká, ze které směřuje velké množství obyvatel do janovského sídliště. Četnost přesunů však ukazuje, že se nejedná jen o pouhou náhodu. Určující bude, zda majiteli bytů budou sami nájemníci, ale spíše se přikláníme k variantě vlastnictví bytového družstva a opět možného manipulativního vystěhování. Situaci v konkrétních domech se nám během našeho výzkumu nepodařilo zjistit.

¹¹Domácnost paní B. se ustavila jako svět lidí a věcí připravených k pohybu mezi místy, vzorec, který navrhujeme označit jako flexibilní bydlení. Paní B. jedná pod určitým tlakem, a zároveň hledá vlastní optimální řešení.

Velké, ne však překvapivé číslo v tabulce o nejvyšší imigraci, zastává *Domov důchodců*. Nestěhují se sem pouze starší lidé žijící v Janově, ale senioři z celého města.

Obecně intenzivní migrace probíhá v ulicích Gluckova a Luční, což koresponduje s námi zjištěnými daty v terénu. Ulice Gluckova je na seznamu nejproblematičtějších ulic lokality a váže se k ní vysoká frekvence stěhování. Podařilo se nám zjistit, že minimálně ve dvou vchodech jsou vlastněny byty soukromníky, kteří zde provozují krátkodobé nestandardní nájemní vztahy.

Zjistili jsme, že nájmy bytu 3+1 mohou činit 9 – 10 000 Kč, na měsíc, což je relativně více, než platí členové družstva. Částka přitom nezahrnuje služby a elektřinu. V praxi jsou smlouvy podepisovány na dobu určitou, většinou na 3 měsíce, a po jejím uplynutí realitní vlastníci nájemníky bez výjimky vystěhují, ačkoliv by měli zájem o prodloužení smlouvy. Právě tato praxe je stěžejním problémem cirkulace obyvatel na sídlišti. Pokud se stále budou zneužívat právně nevzdělaní jedinci realitními spekulanty nebo čistě jen majiteli toužícími po maximalizaci nájemního zisku, situace na sídlišti se bude nadále zhoršovat. Málokdo by v takové situaci měl motivaci ke „zvelebování tříměsíční ubytovny“.

Naproti tomu Luční je poměrně čerstvou migrační zónou. Do této ulice se stěhují výhradně nájemníci z Janova. Čilou migraci v Gluckově ulici doplňují i časté přesuny v ulicích Jiřetínská a Třebošická. Podstatně méně přesunů je potom v Albrechtické ulici. Tento výčet ulic obsahuje vesměs všechny bloky, které jsou obecně vnímané jako nejproblémovější. Právě v těchto blocích bude reálná migrace mnohem větší, než uvádí číselná data. Byty se zde nacházejí v nevyhovujícím stavu a obecně se celá tato mikrolokality vyznačuje hlučným a rušným denním i nočním životem. Nově příchozí obyvateli jsou však většinou přistěhovalci z okolních, ale i vzdálenějších měst, kde jsou zatíženi dluhy a Janov se pro ně tak (díky výše zmíněné praxi krátkodobých pronájmů) stává jediným přístupným místem k bydlení, avšak jen dočasným.

Celkem velký migrační proces směřuje také do ulice Kopistská, která je považována za klidnou, „slušnou“ část janovského sídliště, jež navazuje na čtvrt' s rodinnými domky.

SOUVISLOST JANOVA A DALŠÍCH SEGREGOVANÝCH LOKALIT VE MĚSTĚ

Při sledování drah mezi lokalitami, které mají vazbu s janovskou lokalitou, jsme se zaměřili na předpokládaná místa, kam jsou vystěhováváni dlužné osoby po exekuci. V rámci sledování akterských drah v Litvínově jsme tedy monitorovali možné přesídlování dlužníků do *Ubytovny nepřizpůsobivých občanů* (UNO) a také jsme se zaměřili na ubytovnu Bílý sloup.

Proti všem předpokladům v těchto datech nalézáme i určité množství klientů z Ubytovny nepřizpůsobivých občanů a ubytovnu Bílý sloup, kteří odtamtud míří zpět do „normální“ bytové situace, tedy do janovských bytů. Může se samozřejmě jednat o pouhou výjimku potvrzující

pravidlo, je však možné, že předpokládaná jednosměrná dráha propadu z Janova na *Ubytovnu nepřizpůsobivých občanů* není obecně platná. *Socioklub* uvádí, že existuje těsné propojení situace v Janově se situací na ubytovně UNO, jelikož naprostá většina rodin bydlících na UNO má předchozí zkušenost s bydlením v Janově. Z informací, které jsme zjistili v průběhu výzkumu, plyne, že migrace na dráze Janov – Bílý sloup – UNO se vyskytuje pouze v několika případech.

To, co má Janov a UNO společné, je označení pojmem sociálně vyloučené lokality. V mediálním a politickém diskursu je UNO pojímána jako sociálně vyloučená lokalita stejným způsobem jako sídliště Janov a ubytovna Bílý sloup. Nelze popřít, že se ve všech lokalitách vyskytují společné prvky odkazující k sociálnímu vyloučení, jako např. nezaměstnanost či nízké vzdělání obyvatel. Podoba a míra sociálního vyloučení lidí žijících na UNO je však značně odlišná od obyvatel Janova.

Aplikace zastřešující koncepce sociálního vyloučení v mediálně-politickém diskursu na tak odlišné případy je nejen zavádějící, ale i problematická. Mediální reprezentace Janova bude zdůrazňovat parametry sociálně vyloučené lokality, takže Janov bude zobrazován podobně jako např. UNO nebo Chánov, tam je však situace odlišná a „tříživější“. Vzniká obraz Janova, kde je problém zveličený. Užití koncepce sociálního vyloučení zároveň umožňuje skutečný problém zastírat. Takováto reprezentace vyvolává fakt, že sociální vyloučení je chápáno jako příčina, a ne důsledek problému.

V mediální reprezentaci je koncepce sociálního vyloučení využívána v politickém diskursu. Vznikají programy a projekty, zaměřené na integraci sociálně vyloučených osob. Lidé, kteří jsou skutečně sociálně vyloučení, jsou však praktickými opatřeními politicko-ekonomických složek řídicího systému vyčleňovány. Pokud míra vyloučení některých lidí přesáhne určité meze ve více rovinách, nezbyvá jim než se přestěhovat na UNO, kde dochází k segregaci a izolaci.

UBYTOVNA NEPŘIZPŮSOBIVÝCH OBČANŮ – (LOKALITA II.)

Ubytovna pro nepřizpůsobivé občany (UNO) je podle indicií nejhorším možným místem, kam se obyvatelé z Litvínova – Janova mohou dostat. Nachází v lokalitě *V dolíku*, zhruba 3 km od centra a 1,5 km od okraje Litvínova. Tato lokalita je tedy vyloučená nejen sociálně, ale také prostorově.

Komplex ubytovny je tvořen několika přízemními budovami a je obklopen lesíkem. V blízkém okolí není žádná zástavba ani větší veřejná komunikace. Spojení s infrastrukturou města zajišťuje jediná cesta, která vede od UNA k supermarketu *Lidl*. Tento supermarket je vzdálen cca 15 minut chůze a je nejbližší dostupnou službou. Ubytovna je majetkem města, spravuje ji městská policie. Hlídním objektu jsou pověřeni civilní zaměstnanci, kteří jsou v objektu ubytovny v pracovní době přítomni a zastávají funkce vrátného a správce: vybírají nájemné, starají se o provoz ubytovny a provádí kontroly obyvatel.

V případě potřeby může správce pomocí vysílačky přivolat posily se psy.

Nájemné za dvoupokojový byt se sociálním zařízením činí 5 600 Kč měsíčně. Za každé dítě se platí 300 Kč měsíčně navíc. Byty jsou situovány v blocích mimo hlavní budovu. V hlavním bloku je nájemné nižší. Byty jsou zde jednopokojové, sociální zařízení je společné a rodiny si vaří na vařičích v pokoji nebo ve sprchách. Jedna z místností v této budově slouží jako azyl, kde se platí 30,- Kč na noc. Dlouhodobí obyvatelé zde mají nahlášen trvalý pobyt, avšak smlouva je s nimi uzavírána pouze na dobu určitou. Nájemné platí všichni. Pokud nezaplatí, jsou vystěhováni. Domácnosti podle správce často nezaplatí vodu a elektřinu, kterou principiálně platit nemusí, ale energie jsou jim odpojeny.

Sociální charakteristiky a sociální pozice jednotlivých obyvatel UNA jsou si až na výjimky velmi podobné. V Janově je vyšší míra diferenciací, která se projevuje v rovinách ekonomického, sociálního i kulturního kapitálu. Na UNU jsou oproti tomu dvě skupiny lidí. Tou první jsou výjimky, které se odlišují od ostatních. Prakticky jsou to dvě domácnosti, které mají vlastní přívod elektřiny a plynu, děti posílají do školy a jejich vzdělání považují rodiče za důležité. Druhou skupinu tvoří ti ostatní. Souhrn všech druhů kapitálu by se dal znázornit do bodu nula, protože satelit stejně mají všichni. Tyto dva faktory působí společně, a tím výrazně zvyšují míru vyloučení. Sociální a adaptační strategie těchto lidí pak proměňují celkový charakter sociálního vyloučení.

Správce nás informoval o dalším projektu, který se plánuje v budoucnosti. Ubytovna Bílý sloup, kde jsou koncentrováni lidé s vysokou mírou sociálního vyloučení, se údajně bude bourat. Současný objekt UNA by měl být rozšířen o další budovy, kde bude těmto lidem nabídnuto náhradní ubytování, které pro ně bude jedinou možností bydlení.

Charakter ubytovny hezky dokresluje i vnímání lokality ostatními obyvateli Litvínova. Přezdívá se jí *Havraní doupe*. Napětí a problémy prý ale nevznikají. „*Tady to nikomu nevaří, není to na očích, je to schované,*“ dodává správce.

BÍLÝ SLOUP – (LOKALITA III.)

Ubytovna Bílý sloup se nenachází v prostorovém vyloučení jako UNO, ale v zahrádkářské oblasti blíže městskému centru. Původně byla spravována Správou domů s.r.o., později *Správa domů Litvínov* (SDL). Mezi samotnými obyvateli ubytovny i celého města Litvínov je tato organizace známá pod názvem „domovka“. Zaměstnanci domovky spravovali ubytovnu, kde i přímo bydleli. Mezi nájemníky měli jistou dávku autority, dokázali zříditi pořádek, nicméně se zároveň stali jakýmsi samovládcí celé ubytovny a z této pozice těžili jak sociální, tak zejména finanční výhody. To byl podle pana Jelínka hlavní důvod pro zrušení SDL a následné převedení Bílého sloupu pod správu města v roce 1994. Město stanovilo výši nájmu na 3 600 Kč/os.; 5 000 Kč/ 2 os., a za každou

další osobu 1 500 Kč navíc. Co se týče dalších služeb, voda a elektřina se platí paušálně, přečerpané množství doplácí město. Teprve na jaře tohoto roku byly zavedeny hodiny na elektřinu pro jednotlivé domácnosti. Obyvatelé ubytovny si neustále stěžovali na částku, kterou musí každý měsíc doplácet na energiích, nicméně po zjištění oficiálních informací o platbách je zřejmé, že vznikající dluhy nepocházejí z rozpočítávání přeplatků mezi všechny nájemníky, ale z neplacení vlastních paušálních částek za energie, popřípadě za nájem.

Ubytovna je tvořena 6 podlouhlými domy, z nichž v současné době fungují pouze dva, třetí je připraven jako rezerva pro dočasné bydlení při nenadálé události. Zbývající tři domy jsou určeny k likvidaci. Podle oficiálních míst jsou v dezolátním stavu, a navíc poptávka po bydlení na Bílém sloupu není údajně tak vysoká. Jeden z funkčních domů je považován za privilegovanější už jenom proto, že je uspořádán do jednotlivých bytů 1+1. Bydlí zde ti „slušnější a bezproblémovější“, tedy ti, co nemají dluhy, a méně početné rodiny. V praxi by se spíše mělo hovořit o nájemnících s lepšími kontakty. Bydlí zde lidé, kteří by většinou mohli dovolit bydlet „normálně“. Je tedy zřejmé, že ubytování na Bílém sloupu jim musí přinášet určité výhody.

Nájemníci tvrdili, že sehnat byt v Litvínově je téměř nemožné, že nájmy jsou příliš vysoké nebo se odvolávají na diskriminační tendence majitelů bytů. Při konkrétnějších dotazech však vyšlo najevo, že vlastní aktivitu v shánění jiného bydlení téměř nevyvíjí, což nás opět vede k myšlence panujících výhod. Otázkou zůstává jakých. Možné je, že i přes neustálé stěžování si na nezáměr města vůči nájemníkům, jsou obyvatelé ubytovny pod „ochranou“ města v tom smyslu, že platí již zmíněné přečerpané energie; Odbor sociálních věcí přispívá po zhodnocení žádosti nájemníků na nábytek a jiné domácí potřeby; do ubytovny dochází pravidelně charita, která pomáhá nájemníkům s formuláři a smlouvami a často i humanitárně; i přes dluhy (pokud nepřesáhnou jistou míru) nemůže město nájemníky jen tak vystěhovat.

V druhém domě žijí „problémové“ a hodně početné rodiny či pouze matky s dětmi. Dům je členěn do jednotlivých pokojů se společnou kuchyňkou a sociálním zařízením. Je tu vyšší migrační frekvence, ať směrem do ubytovny UNO, nebo do lokality Janov. Nájemníci jsou lidé žijící v dlouhodobém začarovaném kruhu nezaměstnanosti, dluhů a lichvářských půjček. Město jim pomocí ubytovny poskytuje bydlení a částečnou ochranu od okolního světa, jak bylo vysvětleno výše.

ZÁVĚR

V závěru zopakujeme hlavní zjištění, která jsme formulovali v průběhu tohoto článku. V úvodu jsme ukázali, že region měl specifický historický a sociální vývoj daný jeho těžební povahou a historickým vývojem osídlení. V poválečné éře, pak nabytí formy sociálně heterogenního prostředí, díky řízené migraci obyvatel do průmyslových oblastí bývalých Sudet. Zkoumaná lokalita byla utvářena

v 70. a 80. letech 20. století včetně výstavby panelových domů. Převod vlastnictví domů ze státu na obec v 90. letech znamenal zátěž pro rozpočet města a vyústil v privatizaci bytového fondu města Litvínov v roce 2005.

V rámci privatizace bytového fondu v ČR chyběla zákonná regulace těchto procesů i strategie podpory sociálního bydlení. V důsledku toho privatizace bytů v Litvínově – Janově vyvolala odliv části ekonomicky a sociálně lépe situovaných obyvatel z lokality a současně migraci hůře situovaných obyvatel do lokality. Během privatizace vstoupila řada realitních subjektů na trh s byty v Janově, praktikujících krátkodobé nájemní vztahy či spekulativní transakce v souvislosti s gentrifikací v jiných lokalitách ČR. Vývoj situace byl umocněn negativním vývojem trhu práce, vyvolaným omezením těžby a úbytkem průmyslových profesí v regionu, což vyvolalo populační odliv a proměnu složení obyvatelstva. V důsledku došlo k sociálnímu propadu regionu, který se nejintenzivněji projevil v lokalitě Janov. Privatizované byty ztratily významnou část směnné hodnoty.

Vznikla tak materiální past jak pro majitele bytů, kteří by měli vůli lokalitu opustit, avšak jejich ekonomická síla k tomuto procesu se v důsledku snížila, tak materiální past pro sociálně a ekonomicky hůře situované obyvatele etiketizované nálepkou romské etnicity, kteří v lokalitě ze strukturálních příčin nacházejí jedno z mála východisek pro bytovou nouzi. Etnicky stigmatizované romské domácnosti z těchto důvodů aktivně do lokality migrují. Přesto však nevytvářejí ani nepředstavují funkčně či příbuzensky provázanou „romskou komunitu“ a je zde možno identifikovat pouze několik málo rozšířených rodin.

Napětí v lokalitě jednoznačně vycházející převážně z ekonomických příčin narůstalo a kulminovalo v listopadu 2008 etnicky zabarvenými nepokoji organizovanými extrémně nacionalistickými skupinami. Na základě našeho výzkumu však můžeme konstatovat, že primárně socioekonomický vývoj na sebe zpětně vzal háv etnicity v duchu nacionálně-etnického diskursu extrémně nacionalistických skupin. Obyvatelé sídliště a města převážně nesdílejí tuto definici a jsou si vědomi ekonomické, politické a sociální povahy problému. S extremistickým hnutím obyvatelé sympatizovali především z důvodu politického zviditelnění situace a příslibů politického řešení.

V lednu 2009 byla lokalita prohlášena oficiálně za sociálně vyloučenou a získala prostředky na sociální programy a obnovu infrastruktury sídliště. Tyto programy nemohou být v principu dostatečným řešením situace, avšak mohou být zmírněním pocitu sociálního propadu, protože procesy, které jej zapříčiňují jimi nelze ovlivnit. Současný politický diskurs sociálního vyloučení a na něm založené praxe situaci neřeší a vytváří specifickou a dlouhodobě neudržitelnou deformaci pracovního trhu. O tomto tématu bude pojednáno v navazujícím článku s názvem *Průmysl sociálního vyloučení* (Tošner et al. 2010b).

Bylo by třeba hledat systémové řešení v oblasti sociální politiky v oblasti bydlení, která by neumocňovala procesy sociálně-prostorové diferenciaci. Privatizace bytového fondu státu, prostřednictvím obcí založila pro-

blém, který zbavil stát prostředků k efektivnímu řešení obdobných problémů, a v důsledku soukromé zisky jsou generovány na účet veřejných výdajů v sociální sféře. Problém je dle našich závěrů dán strukturálně společným působením zúčastněných aktérů a nemá jednoznačného viníka. Politické, ekonomické, tržní a etnické faktory, tak jak byly v průběhu textu nastíněny, vytvářejí v komplexním propojení sociální situaci v lokalitě, kterou jsme zde metaforicky nazvali materiální pastí. Pokud bychom měli formulovat obecná doporučení, pak by bylo třeba hledat změnu uspořádání jednotlivých řádů na systémové rovině, které byly dříve poněkud neuváženě ponechány „seberegulujícím“ mechanismům.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] BARŠOVÁ, A. 2002. Problémy v bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice. In: P. Víšek: Romové ve městě. Socioklub: Praha, s. 5 – 29.
- [2] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD 2009. Dostupné z [http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/litvinov_demo_casova_rada_1999_2008/\\$File/401809265.pdf](http://www.czso.cz/xu/redakce.nsf/i/litvinov_demo_casova_rada_1999_2008/$File/401809265.pdf). Vyhledáno 4. 12. 2009.
- [3] MARCUS, G. E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, s. 95–117.
- [4] INTEGROVANÝ PLÁN 2008. Dostupné z http://www.mulitvinov.cz/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=8604&id_ktg=53071. Vyhledáno 28. 2. 2009.
- [5] MĚSTSKÝ ÚŘAD 2009: PPT prezentace poskytnutá městským úřadem. Autor: místostarosta M. Klika.
- [6] OSADNÍ VÝBOR 2009. Dostupné z http://www.litvinovjanov.websnadno.cz/Osadni_vybor_pro_Janov.html. Vyhledáno 17. 8. 2009.
- [7] SOCIÁLNÍ PAST 2009. Situační analýzu sociálně vyloučených lokalit na území města Litvínova se zaměřením na sídliště Janov. 2009. Socioklub. Praha, Litvínov. Dostupné na: www.socialni-zaclenovani.cz/...litvinov/.../15-situani-analyza-soc-vyl-lokalit-na-uzemi-msta-litvinova-se-zamenim-na-sidl-janov-asz-2009.
- [8] TOŠNER, M. et. al. 2010b: Průmysl sociálního vyloučení. *AntropoWebzin*, 1/2010.
- [9] VAŠÁT, P. 2010. Nástin mediálního diskursu o Janově: kriticko-diskursivní přístup. *AntropoWebzin*, 1/2010.

*Publikace textu v časopise *AntropoWebzin* byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

PRŮMYSL SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ: Lokalita Janov

Michal Tošner, Zuzana Poláková, Nikola Indrová, Matěj Novák, Viktor Rumpík, Klára Židlická

Katedra antropologických a historických, FF ZČU v Plzni, michal.tosner@post.cz

THE INDUSTRY OF SOCIAL EXCLUSION: The case of the Janov locality

Abstract—The article argues that we should study social exclusion not only in one particular locality, but rather through a multi-sited approach, which would take into account the various sites of the directing system (in governmental and non-governmental organization) and the labor market in one field of research, as these sites are integral parts of the complex situation of social exclusion. The article thus focuses on both the economical and social aspects of services in social policy and on their impact on everyday lives of the people in the locality. It further discusses the governmental organizations themselves, their practices, concepts and outcomes as well as the NGOs and their practices and concepts. The article concludes with the finding that the situation of ‘social exclusion’ increases the employment opportunities in the social services for the middle-class actors (in both branches: governmental and non-governmental sphere), however, these are ineffective in their attempts to include the ‘socially excluded’. Furthermore, the occurrence of socially and economically disadvantaged actors is abused in practices of the illegal jobs by employers in the area, and entails loss of taxes and public finances. This consequently constitutes a complex mechanism of sustainable inequality, which we called the industry of social exclusion.

Key Words—multi-sited ethnography, social exclusion, inequality, illegal labor, Janov

Motto:

„Každé zarámování výzkumu v pojmech třídy a etnicity jdoucí za lokálně uzavřené komunity může vést k experimentům, které mají interpretativní záběr, ale také jsou sensitivní v otázkách politické ekonomie.“ (Marcus a Fischer 1986: 83)

KONSTRUKCE VÝZKUMNÉHO POLE: JANOVSKÁ LOKALITA JAKO PRODUKT ŘÍDICÍHO A ŘÍZENÉHO SYSTÉMU

K výzkumu lokality Janov bylo užito metod a teoretického zázemí sociální a kulturní antropologie. Předností antropologie je schopnost „zprostředkování etnografických dat určených pro administrativní politiku v zájmu sociálních reforem, a k obrácení veřejnosti k problémům obětí společnosti a problémům znevýhodněných“ (Marcus a Fischer 1986: 113).

V tomto výzkumu jsme nezkoumali problémy soužití etnicky rozmanitého obyvatelstva vysvětlováním kulturních specifik, ani jsme se pro porozumění situace neomezili pouze na lokalitu samotnou, ale konstruovali jsme výzkumný záměr podle modelu multi-lokální etnografie (Marcus 1995). Výzkumy v současnosti nemohou být prováděny pouze v jedné lokalitě a pozorování mají být prováděna na mnoha místech se zaměřením na jejich propojení a umožňující zarámování komunity a příslušného sociálně-politického diskursu, který ji ovlivňuje do jednoho výzkumu (Marcus 1995). V multi-lokálním modelu jsme dále analyticky odlišili dva subsystémy, systém řízený a řídicí, které jsou vzájemně provázané. Vycházíme zde z Fosterova teoretického rozlišení pro aplikovanou antropologii: řízeným systémem se zde rozumí „cílová či přijímající skupina, lidí, kteří jsou, ať už o to požádali či nikoli, objekty programů, jejichž cílem je změna v nějakém aspektu jejich tradičního života“, řídicím se rozumí *inovující organizace*, byrokracie, tvořená, sponzorovaná a obsazená personálem věřícím ve správnost dosažení domněle žádoucích cílů – cílů, které reprezentují změnu chování členů cílové skupiny. Třetí oblastí oblastí výzkumů je sféra interakce a kontaktu inovujících organizací a cílové skupiny, v níž je možno pozorovat případné změny chování členů cílové skupiny (Foster 1969: 71). Tento model výzkumu umožnil vyhnout se zjednodušující etnické výkladové optice a je vhodný pro studium romských populací v ČR, které jsou vystaveny působení organizací usilujících o změnu (Hirt a Jakoubek 2007: 77). Ve výsledném modelu jsme tedy zahrnuli obyvatele lokality a poskytovatele služeb do jednoho celku. Mohli jsme tak sledovat různé integrační praktiky a cíle, které rozvíjejí jednotlivé součásti řídicího systému a jejich dopad na život v lokalitě, a získávat informace o lokalitě z perspektivy řídicího systému ve srovnání s naším pozorováním systému řízeného.

Součástí výzkumu byly oblasti veřejné správy, nevládních organizací a dále výzkum součinnosti jednotlivých subjektů a jejich působení na lokalitu. Zvolená výzkumná perspektiva umožnila sledovat, v jaké míře a jakým způsobem se účinky jednotlivých opatření či projektů mohou odrážet v každodenní realitě obyvatel v lokalitě, resp. jaký je rozdíl mezi vstupy segmentů řídicího systému a výstupy v lokalitě, případně identifikování příčin možných překážek v dosažení cílů. Dělení na řízený a řídicí systém je ovšem pouze metodické, neboť se jedná o jediný provázaný systém. Řízený a řídicí systém je

možné chápat jako dva subsystémy celkového sociálního systému, který je sám začleněn do širší sociální politiky a ekonomiky města a státu.

ROZVOJ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB V LITVÍNOVĚ SE ZAMĚŘENÍM NA LOKALITU JANOV

Lokalita je z hlediska řídicího systému specifická kumulací dlouhodobě nezaměstnaných osob s nízkým vzděláním. Tato situace vytvořila prostor pro rozvíjení sociálních služeb jak ze strany města, tak nevládních organizací, které se snaží situaci v lokalitě usměrňovat. Jejich praxe vychází z různých koncepcí, které mají posílit integraci. Velmi často je však odpověď aktérů v lokalitě odlišná od očekávání poskytovatelů služeb.

V našem výzkumu se vyjevil fakt, že „sociální exkluze“ představuje integrální součást lokální ekonomiky posledních let a do jisté míry kompenzuje úbytek pracovních míst v těžkém průmyslu v regionu. Ač se může zdát na první pohled paradoxní, že lokalita s vysokou mírou nezaměstnanosti a zadlužeností obyvatel může být ekonomickým přínosem, lze doložit, že v posledku znamená pro Litvínov ekonomický přínos, neboť umožnil vznik řady pracovních míst ve vládních i nevládních organizacích a zprostředkoval čerpání prostředků od státu a evropských strukturálních fondů. V regionu ohrožovaném nezaměstnaností se tak rozvoj pracovních míst v oblasti sociálních služeb proměnil ve svébytné odvětví, které jsme nazvali *průmyslem sociálního vyloučení*. Mnozí dřívější nezaměstnaní získali pracovní místa v sociálních službách, ve funkcích terénních pracovníků nebo jako zaměstnanci neziskových organizací či rekvalifikačních středisek. Do tohoto průmyslu však patří nejen vládní a nevládní subjekty, ale také soukromé podnikatelské subjekty profitující z ilegálního využívání práce lacinější o sociální a daňové odvody a realitní spekulanti, využívajících nestabilní bytové situace obyvatel v lokalitě Janov.

V dalším postupu se zaměřujeme na spolupráci subjektů ve vládní sféře a následně na sociální praktiky každého ze zúčastněných subjektů, zahrnutých do našeho etnografického výzkumu. Dále pojednáme o praktikách subjektů v nevládní sféře, které pojímáme jako místa multi-lokálního výzkumu.

SPOLUPRÁCE JEDNOTLIVÝCH SLOŽEK ŘÍDICÍHO SYSTÉMU: KOMUNITNÍ PLÁNOVÁNÍ

V době našeho výzkumu spolupráce jednotlivých subjektů *directing systému* reagovala na komplexní provázanost problematiky sociálního vyloučení. V průběhu výzkumu se ukázalo, že ke spolupráci jednotlivých subjektů došlo většinou až po medializovaných nepokojích v Janově v listopadu roku 2008 a po zařazení lokality na seznam vyloučených lokalit vedený vládní *Agenturou pro sociální začleňování v romských lokalitách* v lednu 2009. Jak jsme ukázali v textu *Materiální past* (Tošner et. al. 2010a), situace se na sídlišti začala horšit již před mnoha lety, ale v průběhu těchto let spíše docházelo k přehlížení tohoto vývoje. Jednotliví poskytovatelé služeb sice v lokalitě

působili, ale bez zájmu a širší spolupráce. Informátor z *o.s. Libuše* v tomto kontextu uvádí fakt, že na poradním sboru *Rady města* se o problémech vědělo. Zesílená potřeba stabilizace poměrů na sídlišti vedla v roce 2009 k rozvoji tzv. komunitního plánování. Informant potvrdil, že by komunitní plánování mělo být dokončeno do konce roku 2009.

Jak nám bylo řečeno naší informantkou z ÚP v Mostě, podmínkou spolupráce je existence lokálního partnerství Mostu a Litvínova, které umožňuje spolupráci subjektů na komunitním plánování realizovat. Do komunitního plánování jsou zahrnuti:

- Městská správa
- ÚP Most
- Odbor sociální péče
- *Agentura pro sociální začleňování* jako poradní orgán rady města
- Osadní výbor jako poradní orgán města
- Městská policie
- Neziskové organizace působící v lokalitě (*o.s. Libuše, Charita Most*)
- Rekvalifikační a práci zprostředkovávající agentury

Informantka, která je pověřena vedením projektu, poznamenala, že město Litvínov přistoupilo k tvorbě komunitního plánování značně pozdě (na rozdíl třeba od Mostu) v červnu roku 2009. Podle našich informací byl v říjnu 2009 hotov *1. návrh komunitního plánu rozvoje sociálních a souvisejících služeb města Litvínova na roky 2010–2013* a byl připraven na besedu s občany, kteří mohou vznášet dotazy a námítky. Kompletní verze měla být přijata do konce roku 2009. Během našeho výzkumu jsme zjistili, že některé neziskové subjekty se pokoušely návrh komunitního plánování prosadit již dříve, ale narazily na nezáměr radnice.¹

Projekt *Budoucnost pro Janov* je považován za modelový. Vzniká ve spolupráci ÚP v Mostě a města Litvínova za státní správu, Charita Most a *o.s. Libuše* za NGO a agentury zprostředkovávající práci. Z ESF bylo na tento projekt vyčleněno 8 mil. a podle informantky z ÚP v Mostě v něm má dojít k proškolení 400 romských obyvatel pomocí jedné pracovnice ÚP a tato cílová skupina je charakterizována jako ti, co již prošli rekvalifikačními kurzy, ale jsou stále bez práce, ti, kteří byli opakovaně přístiženi při práci na černo atd. Cílem je navázání delší spolupráce a navození „nové motivace“. Tento projekt se má vzájemně doplňovat s *Individuálním akčním plánem*.

¹Současná jednání jsou protknuta jak odlišnými prioritami jednotlivých subjektů, tak často i osobními neshodami. K jednání bylo přizváno i *o.s. Společný život*. Působení tohoto sdružení je pro město problematické, protože podle zastupitelů města jde jeho snaha proti cílům města. Prý se nesnaží o odstranění příčin sociálního vyloučení, ale hájí zájmy jednotlivých lidí v kauzách proti městu, jeho práce je advokací. Ať už si o jeho činnosti myslí kdokoliv cokoliv, *o.s. Společný život* podle našich zjištění poskytuje účinnou právní pomoc jednotlivým ohroženým domácnostem. Jeho představitel se v lokalitě mezi obyvateli těší úctě a respektu. Pokud by se strany snažily o přiblížení cílů, mohlo by být sdružení plnohodnotným participantem projektu *Budoucnost pro Janov*.

Realizace toho projektu probíhá od června 2009, přičemž obecně jeho hlavními aktivitami má být:

- Vytvoření poradenského pracoviště pro cílovou skupinu
- Oslovení cílových skupin k účasti na projektových aktivitách
- Vstupní *screening* k navržení dalšího postupu práce s cílovou skupinou
- Motivační a aktivační programy pro cílovou skupinu, programy získávání sociálních dovedností, včetně finanční gramotnosti
- Realizace programů profesních dovedností pro cílovou skupinu
- Zprostředkování zaměstnání²

Zvláštním participantem je agentura zprostředkovávající práci. Nebylo nám sděleno, jaká konkrétní agentura se bude v tomto projektu angažovat. Můžeme jen doufat, že jím bude vítěz nějaké veřejné zakázky, protože celé znění a zadání projektu uveřejněno není. Nedočteme se tak o konkrétním rozložení pravomocí a úkolů mezi jednotlivé subjekty. Těžko si pak můžeme představovat, jak vypadá plnění těchto aktivit v praxi a kým. Opět připomínáme, že tento projekt a jeho realizátoři disponují s částkou 8 mil. korun. Můžeme předpokládat, že tyto peníze jsou distribuovány dle potřeby lokality, ale nemáme žádné informace o tom, do jakých aktivit a nákladů peníze plynou.

Obyvatelé Janova jsou vůči komunitnímu plánování spíše skeptičtí, neboť přichází podle mnohých výpovědí pozdě. Lidé sice zpozorovali, že za poslední dobu se skutečně /uvněco děje. Opatření rozvíjená až po dramatisaci situace na podzim roku 2008 jsou některými aktéry v lokalitě považována za alibistické gesto. Komunitní plánování je však otevřeno připomínkám na veřejné besedě. Otázkou samozřejmě zůstává, do jaké míry budou připomínky brány a zapracovávány do závěrečné verze projektu. Projekt *Budoucnost pro Janov* zůstával v době výzkumu zatím pro obyvatele Janova neznámou agendou. Nikdo o něm v době našeho výzkumu (červenec 2009) neslyšel, natož aby snad tušil, v čem jeho realizace spočívá a jaké využívá nástroje.

Výstupem projektu *Budoucnost pro Janov* má být soubor praktických postupů, které by měly být rozvíjeny v jednotlivých složkách státní správy a neziskových organizací. Důraz je kladen na individuální postupy OSP a ÚP. Koncept sociálního vyloučení je zde aplikován způsobem, díky němuž se mezi vnímáním problematiky Janova a problematiky sociálního vyloučení utvořilo pomyslné rovnítko. Udržováno je ovšem také nahlížení na lokalitu skrze kategorii etnicity. V oficiálních prohlášeních je možné identifikovat pojmání lokality z hlediska přestupků a orgánů činných v trestních řízeních (Vašát 2010).

²http://portal.mpsv.cz/sz/local/mo_info/projekty/partnerske. Vyhledáno 16. 8. 2009

Dle našich zjištění je problematika Janova pojímána příliš úzce. Sociální vyloučení je jen jednou z více příčin, které utvářejí specifický ráz Janova. Nezanedbatelnými faktory působícími v Janově jsou například migrace či působení subjektů directing systému v rámci soukromého sektoru v podobě vývoje trhu nemovitostí, jak jsme ukázali v článku *Materiální past*. Tyto procesy nejsou v praktických postupech projektu *Budoucnost pro Janov* zohledňovány. V červenci 2009, v době našeho výzkumu, nebyla vytvořena žádná koncepce, která by reagovala na širší příčiny, které způsobují vznik sociálního napětí.

Projekty jako *Budoucnost pro Janov* by měly nabízet účinné koncepce pro řešení problematiky sociálního vyloučení. Dotace z evropských fondů jsou zdrojem, který umožňuje realizaci těchto konceptů v praxi. Hrozí však, že dotace na podporu projektů může vstřebat samotná agenda jednotlivých subjektů spolupracujících uvnitř řídicího systému bez významného ovlivnění celkové situace.

JEDNOTLIVÁ MÍSTA ŘÍDICÍHO SYSTÉMU

Do aktivit budoucnost pro Janov jsou zapojeny různé subjekty řídicího systému, na které se v následujících oddílech zaměříme blíže. První budou představeny odbory státní správy v kontextu jejich projektů. V druhém oddílu se zaměříme na nevládní složku řídicího systému.

I. STÁTNÍ SPRÁVA:

V následujících oddílech jsou presentována místa řídicího systému ve státní správě. Předkládáme zde informace, které jsme nashromáždili během vlastního terénního výzkumu.

ODBOR SOCIÁLNÍCH VĚCÍ (OSV)

Informace z OSV nám poskytovalo vedení OSV. Kritická situace dle vyjádření OSV souvisí se vznikem nové bytové situace v souvislosti s privatizací bytového fondu, ke kterému město údajně přistoupilo na popud Janovských obyvatel. Při privatizaci však město nedokázalo zabránit vstupu spekulativních realitních kanceláří a fyzických osob na trh, které část bytového fondu odkoupily. Vedení OSV tak potvrdilo naše zjištění uvedené výše, že za zhoršením situace v lokalitě stojí realitní spekulace (viz Tošner et al. 2010a).

Oficiální diskursy však na prvním místě uvádějí problém tzv. zneužívání sociálních dávek.³ Z tohoto důvodu jsme se zaměřili na praxi spojenou s vyplácením dávek na OSV. Ten zahájil program *Minimalizace zneužívání sociálních dávek*, jehož pilotní verzi spustila Radnice města Litvínov ve spolupráci s *Úřadem práce a Krajským úřadem* již na jaře 2008.

V rámci pilotního projektu byly dávky vypláceny v 70 % stravenkami a zbylých 30 % v hotovosti. V době

³Termín „zneužívání sociálních dávek“ je ovšem velmi vágně definován. Často je pobírání zákonných dávek samo, přes jejich řádné užívání, označováno tímto termínem. Bylo by třeba zaměřit se podrobněji na ekonomiku domácností pobírajících sociální dávky. V našem výzkumu pro takové šetření však nebyl prostor.

našeho výzkumu, už byl projekt zcela v provozu a vyplácení dávek bylo změněno na 65 % ve stravenkách a 35 % v hotovosti. Příjemce dávek si však může zažádat o změnu poměru v individuálním nastavení a ve stejném měsíci je následně vystaveno rozhodnutí o změně poměru. Individuální změna poměru pak není zohledňována jako příjem. To je výhoda oproti dávkám sociální podpory, které se jako příjem započítávají, a snižují tak výši dávek v hmotné nouzi.

Po zavedení pilotního projektu vydávání dávek formou stravenek se počet klientů snížil o 300 lidí. OSV hodnotil projekt jako velmi dobře nastartovaný, ačkoli vznikaly rozpory s koncepcí ochrany lidských práv. V souvislosti s tímto poklesem OSV zavedl opatření proti klientům, kteří si po zavedení stravenek své dávky nevybírali jednak z důvodu, že pro klienty ztratily hodnotu, častěji to však odkazovalo na pobírání nepřiznaných příjmů z práce na černo. Program *aktivní politiky zaměstnanosti* formou navýšení počtu povinných návštěv na úřadě usiloval o omezení nelegálních příjmů ze zaměstnání bez smluvního zajištění. Pobírání příjmu při současném užívání dávek je příkladem jejich zneužívání.

Jak již bylo nastíněno, OSV uplatňuje protidluhovou politiku. Sociální pracovníci soustavně vyzývají klienty k sepisování splátkových kalendářů pro splácení dluhů vůči městu. Tuto nabídku využilo však jen minimum klientů. Došlo i k vyhlášení *dvouměsíční amnestie pro dlužníky* (platnost do konce května 2009), která spočívala v odpuštění penále, pokud dlužník uhradí svůj dluh nebo s městem sepíše splátkový kalendář. V opačném případě bude zahájena exekuce. Bohužel během dvou měsíců této možnosti, dle slov vedoucí OSV, využilo pouze minimum klientů: „myslí si, že jsou nedotknutelní“ komentuje. O zahájení exekucí rozhodlo vedení města již za starosty Šťovíčka a současné vedení starosty Voláka vyjádřilo záměr v exekucích pokračovat. Praktiky kolem exekucí nebylo možno v našem výzkumu detailněji prozkoumat. Nové exekuce byly započaty k 1. červnu 2009.

Město také v rámci novely zákona 111/2006 Sb., z počátku roku 2009, zřídilo od června 2009 možnost určitého přivýdělku k sociálním dávkám – *příspěvku na živobytí*, a to tzv. *institut veřejné služby*. Nezaměstnaní klienti, kteří jsou příjemci *příspěvku na živobytí*, musí OSV vykazovat určitou aktivitu, kterou se snaží o zvýšení vlastního příjmu např. plněním povinností uchazeče o zaměstnání, dobrovolnickou prací a výkonem veřejně prospěšných prací ve znění zákona 111/2006 Sb. Klientům, kteří žádnou takovou aktivitu nevykonávají, se dávky po půl roce krátí, maximální je zkrácení až na existenční minimum. Minimální počet odpracovaných hodin v rámci institutu veřejné služby je 20 hodin za měsíc, klient navíc může odpracovat dalších 10 hodin a za ně pak získat bonusové zvýhodnění. Pracovní náplní těchto lidí je pak sběr odpadků nebo jiné úklidové práce ve městě. Starosta Volák v pořadu *Máte slovo* 3. 9. 2009 zmiňoval až 770 vytípaných klientů OSV, kteří by měli tuto službu využít, do této doby se přihlásilo 340 lidí, ale pouze 170 lidí opravdu začalo pracovat v rámci institutu veřejné služby.

V souvislosti se zavedením praxe sociálního šetření se zvýšily i nároky na vzdělání pracovníků OSV. Dle jeho vedení byli zaměstnanci dříve převážně absolventi ekonomických, pedagogických a sociální oborů středních škol. Od roku 2007 byli nuceni doplnit si vysokoškolské vzdělání. Ohledně celkové informovanosti a znalosti personálu *zákona o pomoci v hmotné nouzi*, vedení nepochybuje. Tvrdí, že pracovníci jsou velmi dobře vyškoleni na to, aby věděli, jak klientům poradit.⁴ Agenda je údajně administrativně zbytečně náročná a výpočet dávek je komplikovaný. Může být proveden pouze v programu k tomu určeném.

Vedení upozorňuje na přetíženost pracovníků OSV, a proto by uvítalo rozšíření pracovních míst na odboru. V roce 2009 připadalo až 120 případů na pracovníka. Ideální počet případů by, dle jejich názoru, byl kolem 75 případů. OSV se již dnes skládá dohromady ze tří pracovišť, která jsou kapacitně naplněná. V roce 2008 byl celkový počet pracovníků 33, v letošním roce je to už 43 pracovníků. Klientů však stále přibývá. V březnu 2009 přišlo 9 lidí jen z Mostu. Průměrně se agenda navyšuje cca o osm lidí měsíčně. Do města se stěhují i lidé z jiných lokalit např. Chomutov či Jirkov. Ti si ale většinou nemění své trvalé bydliště, a tudíž nepobírají dávky na OSV v Litvínově.

Co se týče chování klientů OSV, nedošlo zatím k vážnějšímu napadení pracovníků, ale pouze k několika přestupkům spíše slovního ražení. Pracovníci u přepážek jsou však vybaveni tísňovými tlačítky. K nedorozumění dochází v případech, kdy klienti chápou OSV jako hlavního činitele ve vyplácení dávek, ačkoliv jak tvrdí vedení: „My jsme až poslední štace, a platíme až to, co jim chybí. Myslíte si, že jsme první.“ OSV doplácí klientům sociální dávky až po předání jiných podpor a konečném určení výše příspěvku v rámci příjmů klienta. Pomoc v hmotné nouzi, kterou OSV vyplácí, je to, co chybí do výše životního minima, pokud jsou odečteny veškeré ostatní příjmy.

Osoby, které bydlí ve zkoumané lokalitě a zároveň jsou klienty OSV, často napadají jeden z nástrojů *zákona č. 111/2006 Sb.*, kterým je tzv. *institut zvláštního příjemce*. Především se domnívají, že by je odbor o zřízení institutu měl informovat a vyžádat si jejich souhlas. V tomto případě se jedná ze strany obyvatel o neznalost přesného znění zákona:

„Souhlas příjemce s ustanovením zvláštního příjemce se vyžaduje jen v případě, že příjemce nemůže výplatu přijímat; to neplatí, pokud příjemce vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemůže podat vyjádření k ustanovení zvláštního

⁴Přesto však dochází k pochybení při uznání nároků na dávky. Na toto pochybení často poukazuje *o.s. Společný život*. OSV vnímá jeho aktivitu jako kontraproduktivní, protože naopak usiluje o celkové snížení počtu žadatelů o dávky v hmotné nouzi. Je třeba říci, že k tomu dochází někdy na úkor právních nároků klientů. Rozhodnutí jsou tak měněna v autoremeduře. Je otázka, zda uplatňování nároků není někdy ambivalentní. Spolupráce mezi OSV a *o.s. Společný život* tak občas probíhá v nepřátelské atmosféře.

příjemce.“ (zák. 111/2006 Sb.)

Odbor má možnost zřídit institut dle zákona:

... vždy v případech, kdyby se výplatou dávkou příjemci zřejmě nedosáhlo účelu, kterému má dávka sloužit, nebo kdyby tím byly poškozeny zájmy osob, v jejichž prospěch je příjemce dávky povinen dávku používat, nebo nemůže-li příjemce výplatu přijímat anebo kdyby hrozila ztráta bydlení příjemce a s ním společně posuzovaných osob. Orgán pomoci v hmotné nouzi může namísto příjemce uvedeného v odstavci 1 ustanovit zvláštního příjemce i z dalších vážných důvodů.“ (zák. 111/2006 Sb.)

Takto vymezené situace, ve kterých, dle znění zákona, může dojít k zřízení institutu, působí poměrně vágně, a tím poskytují samotnému odboru velký prostor pro vlastní výklad a uplatnění tohoto nástroje v praxi. Především pak slovní spojení „zřejmě nedosáhlo...“, „... i z dalších vážných důvodů“, je možno vykládat různě. Obáváme se, že nespokojenost některých klientů odboru se zřízením tohoto institutu mohla vzniknout právě rozdílným výkladem vymezení situací pracovníky OSV a některých klientů odboru. Ti se následně mohou cítit aplikací institutu v praxi poškozeni. Zajímavá je ovšem praxe u klientů, kteří jsou ubytováni na *Ubytovně pro sociálně nepřizpůsobivé* a v ubytovně *Bílý sloup*. Ačkoli tito klienti propadli na úplné dno sociálních služeb, institut zvláštního příjemce zde není užíván. Vcelku vysoký nájem je vybírán zvláště k tomu určeným zaměstnancem *městské policie*, přímo na ubytovně. Tento pracovník zdůvodňoval daný postup nemožností uplatnit institut zvláštního příjemce bez souhlasu klienta. To však podle litery zákona není pravda. Je otázka, zda je taková praxe, při níž je vyčleněn zaměstnanec na tyto úkoly, ekonomicky výhodná. V samotné lokalitě Janov je praxe odlišná. OSV zde zřídilo vlastní detašované pracoviště.

DETAŠOVANÉ PRACOVIŠTĚ ODBORU SOCIÁLNÍCH VĚCÍ

Tato pobočka OSV, která sídlí přímo v lokalitě Janov (Hamerská ulice, č. p. 281), byla zřízena radnicí 11. května roku 2009. Podle oficiálních zdrojů je hlavním úkolem pracoviště „poznávat a monitorovat situaci v sídlišti se zaměřením na znevýhodněné nebo sociálně vyloučené komunity včetně individuální sociální práce ve 25 vybraných, převážně romských rodinách.“⁵ Je to tedy terénní práce, kterou vede a organizuje přímo město, což je v této oblasti novinkou, protože do května působily v terénu pouze neziskové organizace. Dosud totiž v lokalitě v rámci sociálních terénních prací působily pouze neziskové organizace, v čele s *Charitou Most*, což podporovalo názor obyvatel, že stát se lidmi s těmito potřebami nezajímá a nemá tendenci jim pomoci.

⁵http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/policiste-posili-sluzebnu-v-janove-od-rijna/391344&id_seznam=12003. Vyhledáno 15. 8. 2009.

Tým detašovaného pracoviště tvoří pět terénních pracovníků a koordinátor, který je přímým prostředníkem mezi detašovaným pracovištěm a jeho mateřským Odborem sociálních věcí. Při výběru terénních pracovníků se postupuje formou konkursu, přičemž je kladen důraz na středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání v oboru sociální práce.

Jako informant nám posloužil jeden z terénních pracovníků. Ten nám popsal činnost tohoto pracoviště. První měsíc svého působení prováděli terénní pracovníci pouze monitoring prostřednictvím osobních návštěv v rodinách. V této chvíli se však touto činností zabývá *policejní asistentka MěP*, která s detašovaným pracovištěm sdílí společné zázemí. Ideálně by se měly funkce a cíle obou subjektů doplňovat, ale vzhledem ke krátkému působení obou pracovišť je spolupráce a naplňování společných cílů zatím příslibem budoucnosti.

Jak je uvedeno v oficiálním znění, osobní sociální práce probíhá primárně v 25 tzv. problémových rodinách, které byly vytipovány během projektu *Nulová tolerance*, kterou prováděly na jaře tohoto roku ve spolupráci OSV a městská policie.⁶ V současné době získává pracoviště nové klienty z poloviny podle doporučení OSV a druhá polovina klientů dochází do pracoviště z vlastní iniciativy. Podle slov terénního pracovníka, pracoviště směřuje k tomu být zcela bezprahové vůči všem klientům na rozdíl od *Charity Most*: „*Jo charita, oni jsou rádi, když jim přibývají klienti. Jejich přístup mi připadá neefektivní. Hlavně proto, že charita se tváří svatě, ale jde jen o to, že chtějí mít čárky na seznam, kolika lidem pomohli, i když to třeba nedotáhli do konce.*“⁷ Spolupráce mezi *Charitou Most* v Janově a detašovaným pracovištěm OSV téměř neprobíhá, přesto že nabízejí stejné služby ve stejné lokalitě. *Charita Most*, na rozdíl od sociálního přístupu OSV, chápe situaci na sídlišti jednoznačně etnický.

Detašované pracoviště podle slov jejího pracovníka zvolilo „přístup po krůčcích“, což znamená, že na základě smlouvy s klientem dlouhodobě stanovuje dílčí cíle, které jsou klienti schopni naplnit a dosáhnout. Terénní pracovník je posléze vázán slibem mlčenlivosti, a to i před pracovníky OSV. Pokud klient aktivně spolupracuje na realizaci cílů plánu, je vše v pořádku, pokud ne, nehrozí mu žádné sankce, ale zaniká smlouva mezi ním a pracovníkem, a tudíž i veškerá pomoc s touto smlouvou spojená. Zde je nutné říci, že /uvžitnost terénních pracovníků bývá zhruba okolo pěti až deseti let. V souvislosti s nižší hranicí pak vyvstává otázka, zdali si nevytvoří klient takový vztah s terénním pracovníkem, že v pozdější době, kdy je nutné pracovníka nahradit, je v podstatě nemožné navázat na předchozí spolupráci a vzájemnou důvěru.

Typickými klienty terénních pracovníků jsou v drtivé

⁶V rámci projektu *Nulová tolerance* došlo k prohlídkám 2 014 bytů a cílem bylo zmapování největších problémů janovského sídliště. Konkrétní informace byly shromažďovány o obyvatelích bytů, kteří narušují sousedské soužití; poškozují společný majetek; dávky hmotné nouze prohrávají na automatech nebo utrácejí za alkohol či neposílají své děti do školy.

⁷Informant z řad terénních pracovníků, 8. 7. 2009 Litvínov. Dále k postupům *Charity* viz oddíl *Charita Most* v tomto textu.

většinou mnohočetné rodiny s vyšším počtem nezletilých dětí. Hlavními problémy, se kterými se tyto rodiny, převážně romské identity potýkají, jsou problémy záškoláctví, neschopnost vyřídit si záležitosti na úřadech (dávky hmotné nouze, registrace na úřadě práce apod.), dluhy a návazné exekuce. Mezi další agendu patří určování otcovství, pomoc s řešením bytové situace a v neposlední řadě pomoc při výběru škol ve spolupráci se ZŠ *Litvínov–Janov*. Na otázku, jak se snaží klienty motivovat k dosažení stanovených dílčích cílů, odpovídá terénní pracovník tak, že se snaží poukázat na vlastní příklad.⁸ Dalším obecným argumentem terénních pracovníků v problematice shánění legálního zaměstnání je, že bez daného počtu odpracovaných let nemají nárok na důchod, a nebudou tak mít možnost uživit nejen sebe, ale ani svou rodinu.

Konkrétní hodnocení práce a praktik detašovaného pracoviště si zatím nemůžeme dovolit. V době našeho výzkumu (červenec 2009) působilo v lokalitě pouhé dva měsíce, takže žádných podstatných úspěchů při vší snaze dosáhnout nemohlo. Vedení odboru, vedoucí oddělení sociálně-právní ochrany dětí a prevence, považuje tuto činnost za velice praktickou. Vidíme zde potenciál v tom, že terénní pracoviště získává informace přímo od *Odboru sociálních věcí*. Stojí tak uprostřed mezi institucí státní správy a samotnou lokalitou včetně jejich obyvatel. Může tak situaci nahlédnout jak z optiky řídicího systému, tak i z pohledu systému řízeného. Může tak aspirovat na celkové zkvalitnění poskytovaných služeb. Problémem však zůstává selektivnost a kapacitní omezení jeho působení.

MĚSTSKÁ POLICIE LITVÍNŮV

Městská policie Litvínov, sídlící v ulici Vodní v Litvínově. V našem výzkumu figuruje jako součást řídicího systému, díky své spolupráci s OSV. MěP získává informace v důsledku spolupráce s ostatními subjekty. Kromě spolupráce s OSV spolupracuje se stavebním odborem města, cizineckou policií, státní policií a částí neziskových organizací. Městská policie spadá pod město Litvínov, jejím velitelem je pan Zdeněk Urban, který se zároveň stal naším informantem. Hlídky strážníků podle něj probíhají v Janově nepřetržitě. Obecná činnost městské policie je zaměřena na ochranu bezpečnosti osob a majetku, provoz na pozemních komunikacích, odhalování a řešení přestupků a jiných právních deliktů.

Po vyhocení situace na sklonku roku 2008 působí

⁸Informant byl dlouhodobě nezaměstnaný, přesto se práci snažil hledat. Východisko z krize mu nabídla až možnost práce terénního pracovníka. Do té doby však se snažil zlepšit si vzdělání pomocí rekvalifikačních kursů a jinými způsoby. Proto se domníváme, že zrovna u něho je předkládání vlastního příkladu jistě podstatným faktorem v motivování klientů. Na druhou stranu uvedený fakt poukazuje na rozvoj svébytného odvětví trhu práce, jímž je poskytování sociálních služeb, tedy systému přímýmu sociálního vyloučení, jehož podmínkou je stabilní přítomnost sociálně vyloučené lokality a jejich obyvatel.

ním radikálů město vyhlásilo projekt *Nulová tolerance*.⁹ Jejím cílem je, podle velitele, donucení „nepřizpůsobivých občanů k respektování zákona a plnění svých povinností“. Místostarosta Litvínova, návrhatele projektu, deklaroval:

„Všichni ti, kteří nedodržují pravidla, narušují soužití a poškozují majetek v domech a ulicích, se budou muset zodpovídat (...) nepřizpůsobivé občany přivede k pořádku důsledná kontrola v rámci projektu Nulová tolerance.“

Náčelník MěP nevnímá lokalitu jako ghetto, nýbrž jako normální sídliště, které se stalo problémovým v průběhu posledních tří let. Sdělil nám, že považuje situaci za kulturně-rasisticky založenou. Situace v Janově se podle velitele takto vyvíjela i v důsledku chybného centrálního řízení, kde zákonodárná a výkonná moc selhávají. V neposlední řadě ke zlepšení situace nepřispěly provokace pocházející z řad příznivců *Dělnické strany*, které podle slov informanta stály daňové poplatníky mnoho financí. S podobným zásahem se zde ještě policie nesešla, ale informant hodnotil zásah jako přiměřený a úspěšný, protože se předešlo škodám na zdraví i na majetku. Chronologicky vidí počátky problémů před rokem 2006, ve kterém se do Janova přistěhovalo mnoho cizích rodin. Policie se pokouší monitorovat tuto migraci. Do Janova se podle jejich zjištění stěhují lidé ze Slovenska a z českých měst, převážně Žatecka, Mostecka, Středních Čech a Ostravska. Hlavní důvody migrace Romů do lokality jsou podle informanta dva. Prvním je uvolněný trh s levnými byty, druhým představa o přežívajícím průmyslu, plynoucí ze špatné informovanosti migrantů. Důvody komentoval následovně:

„...no, dřív tu byla chemička a šachty a ty vlastnily ty byty a poskytovaly je zaměstnancům... jenomže byty potom připadly realitkám a ty nebraly ohled na ty lidi, který tam žili, a sestěhovali tam Romy z celých republiky a Slovenska. Vidím v tom problém hlavně kvůli tomu, že ty nově přistěhovalí mají jiný kulturní návyky, a tím vznikají neshody ...“

Zástupce MěP, jako další zdroj, uvádí realitní spekulace jako příčinu imigrace do lokality. Činnost realitních spekulantů se snaží monitorovat, ale nemají prostředky, jak ji ovlivnit (srov. Tošner *et al.* 2010a). Proto se zaměřují, vzhledem k prioritám zastupitelstva na jiné cíle, především na tzv. zneužívání sociálních dávek. Vzhledem k příčinám napětí se v důsledku domníváme, že se jedná o aktivitu podružnou a v mnoha ohledech problematickou. Městská policie však považuje kontrolu a regulaci

⁹Je zajímavé, že projekt *Nulová tolerance* nemá žádný programový dokument. Jednalo se o soubor opatření, které měly přispět k disciplinaci jednání ve veřejném prostoru. Pro naše potřeby nám byly poskytnuty elektronické prezentace a pracovní materiály vypracované místostarostou Litvínova Martinem Klikou a náčelníkem městské policie Zdeňkem Urbanem. Implicitním cílem bylo uklidnění veřejného mínění a vytvoření dojmu okamžitých změn po nepokojích v listopadu 2008. Ze sémantického hlediska není těžké prokázat, že slovní spojení „nulová tolerance“ znamená vposled intolanci vůči jakýmkoli přestupkům a deliktům.

sociálních dávek problémových občanů za nejdůležitější součást svého úkolu. V janovském sídlišti provádí kontrolu heren a barů jako prevenci „zneužívání sociálních dávek“. Jakmile zjistí, že některý z příjemců sociálních dávek hraje automaty, pije v baru alkohol nebo páchá jakýkoliv přestupek či trestný čin, je okamžitě zkontrolován či odvezen na policejní stanici, kde je obviněn ze zneužívání dávek, a případně sankcionován jejich odebráním. Díky této hrozbě se situace v současné době v Janově relativně zklidnila, neboť městská policie provádí nepřetržitý dozor a vyjíždí i k drobným událostem. Náčelník MěP to vyjadřuje slovy: „*letí púllitr a jedem*“.

Pro účely zesílení kontrol bylo zřízeno detašované pracoviště MěP přímo v Janově. Jako takové má sloužit „k potírání delikventního chování v lokalitě Janov“. Svým sídlem v ulici Hamerská je jen pár desítek metrů od lokality. Charakterem však nenahrazuje plnohodnotnou služebnu se strážníky, ale spíše zde jde o poradenskou službu či může sloužit jako ohlašovna. Prostory jsou sdíleny s *Detašovaným pracovištěm OSV*.

Zaměstnancem detašovaného pracoviště MěP je *policejní asistentka*, která má zprostředkovat komunikaci mezi občany a státním orgánem. Podléhá přímo veliteli litvínovské městské policie, spolupracuje také s policií ČR (viz níže). V situaci se zaměstnankyně orientuje dobře, protože má dlouholeté vlastní zkušenosti s Janovem a jeho obyvateli a několik let předtím pracovala jako terénní pracovník *Charity Most*. Sama nám prozradila, že lokalitu nebere jako „ghetto“, ale vnímá ho jako „normální sídliště“, ve kterém je několik problémových rodin či baráků, tudíž prostor lokality nepovažuje za homogenní: „...*nejlepší čtvrt' sou Kopisty, Luční a U Lesa... zato u eFka, tam byli touleňáci a nepřizpůsobivý cigáni, ale ty sou ted' v UNU nebo na Sloupu...*“ Jako hlavní problémy zde vidí vysokou míru nezaměstnanosti, nízkou vzdělanost, přistěhovalce a vzájemné potyčky mezi lidmi. Konkrétně to jsou rozpory kvůli dětem a jejich chování (vznik „gangů“), odpadkům a jejich úklidu. Podle informantky je problémem narůstající počet hospod a automatů v nich, protože lidé by se chtěli bavit, ale místní prostředí jim to nedovoluje. Tím samozřejmě naráží na nízkou možnost kulturního vyžití pro mladé, kteří se pak často uchylují k trávení času v prostředí patologických jevů.

Další přísun informací pro účely MěP z lokality zajišťuje nově zřízená mobilní stanice MěP Litvínov v lokalitě Janov.¹⁰ Dále k informovanosti policie nemalým dílem přispívají též obyvatelé prostřednictvím e-mailů a telefonátů. Někteří z domovníků jsou od dubna 2009 přímo pověřeni MěP Litvínov k informování o dění na sídlišti. K tomu je MěP Litvínov vybavila mobilními přístroji. MěP v Litvínově díky těmto aktivitám disponuje

¹⁰Jedná se o dodávkový vůz s administrativním vybavením včetně výpočetní techniky, který v ulicích Janova působí od 22. 6. 2009. Ta se hned v tak krátké době, podle velitelových slov, velmi osvědčila. Mobilní služebnu financovala těžební společnost Litvínovská uhelná, a rovněž přispěla na 14 nových „těžkoodeckých“ obleků pro strážníky. Příčiny a očekávané přínosy této investice Mostecké uhelné jsou pro nás nejasné. Jisté je, že zastupitelstvo zřízením služebny plnilo stránky lokálních novin a provázelo je spíše populistickými komentáři.

poměrně podrobnými informacemi o situaci v Janově. Dále využívají kontaktů s OSV, přičemž problémovou rodinu zkontrolují, zjistí o ní náležité informace, a je - li něco v nepořádku, odboru OSV záležitost předají. Za dobu od listopadu 2008 do března 2009 to bylo ve 126 případech.

V praxi se MěP zaměřuje na kontroly bytů (zkontrolováno 2 014 bytů), na problémové rodiny (24 případů), výskyt toxikomanů v prázdných bytech, informační činnost pro občany a dále také kontrolou psů. Hlídky byly také v posledních měsících posíleny, byla jim modernizována výstroj a byly vybaveny pojízdnou městskou služebnou. Byl „vyhlášen boj“ s narušováním nočního klidu, jak v sousedských neshodách, tak především v okolí zábavních klubů v Hamerské ulici (*Casino a Calypso*). Zde jsou preventivně nebo při drobné zámince nasazováni těžkoodečci i psododi. Do jisté míry to můžeme chápat jako demonstraci síly.¹¹

Policie se snaží monitorovat „sociálně patologické jevy“, jako jsou toxikomanie, prostituce a lichva. U drogové problematiky se monitoruje podle sběru použitých injekčních stříkaček, avšak neexistují vyhraněné lokality, kde by se toxikomani zdržovali. Tento problém je rozšířen podle velitel MěP plošně. Dříve zde byly evidovány případy tzv. „čičačů“. Dnes je rozšířeno užívání tvrdých drog jako pervitin či heroin. V případě prostituce zaznamenali policisté v roce 2009 tři případy obtěžování se sexuálním podtextem. U lichvy jde především o skrytý jev, který lze velice těžko kontrolovat a je předáván Policii ČR.¹² Velitel MěP si stěžuje na přibývání případů půjček od právnických osob (např. *Home Credit* či *Provident*), tedy na státem tolerovanou legální lichvu, která sráží domácnosti na ekonomické dno.

Informant také potvrdil přítomnost několika rodinných romských klanů organizujících prostituci a distribuci drog. Zvláště pak prostituce je účinkem blízkosti hranice s Německem. Lokální pasáci tak vozí ženy do těchto míst, tzv. na trasu. Z antropologického hlediska lze předpokládat, že tyto ilegální činnosti vytvářejí vlastní struktury a představují tak kolektivního aktéra působícího v lokalitě. Konkrétní struktura těchto skupin pro nás zůstává neznámá. V některých případech je základem rodinný organizační princip, ovšem struktura může být i širší. MěP nedisponuje oprávněním proti této činnosti zakročit, a tak ji toleruje. Nicméně si je vědoma velkých výdělků a statusu určitých jedinců vyjadřovaného luxusními auty. Fakt, že někteří v těchto autech jezdí pro sociální dávky, je z hlediska neromských obyvatel vnímán jako neuvěřitelná drzost „Cigánů“ dosvědčující jejich asociálnost. Tento fakt je následně zobecněn a přetvořen v stereotypizující obraz Romů v lokalitě jakožto zločinců a nemorálních osob. MěP o kriminálních praktikách ví, ale je vůči nim „bez-

¹¹V terénu jsme mohli pozorovat jeden výjezd těchto složek MěP, jakýsi „noční záťah“ na zdejší diskotéce *Calypso*, přičemž jinak poklidná akce se změnila po nájezdu těžkoodečných strážníků a psododi na zmatek a jejich akce se zdála být čistě provokací osazenstva v klubu. Byla vidět nespokojenost mladých lidí s postupem městské policie.

¹²K problémům, na které si informant nejvíce stěžuje, patří nedostaččná a neefektivní spolupráce MěP Litvínov a Policie ČR při řešení kriminálních deliktů.

mocná“ a nemá prostředky k obstarání důkazů. Policie ČR tyto struktury sice monitoruje, ale je neznámých příčin pomalá při realizaci účinného zákroku.

V lokalitě jsme se setkávali s již zmíněnými pěšími hlídkami městské policie. Obyvatelé lokality ji hodnotí se smíšenými pocity. Z jedné strany jsme se doslechli chválu na tento orgán, z druhé však jakési pohrdání. Z vlastních rozhovorů s různými informanty, různého věku můžeme říci, že reakce jsou spíše kladné. Jedna z informantek, paní K., tvrdila, že je ráda, „že tu ty policajti sou, aspoň se nemusim bát vo to, že přijdou ty skíní...“. Také nám většinou bylo sděleno (spíše od starších, kteří se dali považovat za starousedlíky), že je tu teď díky pravidelným hlídkám a kontrolám větší klid a pořádek. Sami jsme jednou byli svědky, jak nějaké děti odhodily k popelnici kusy nějakého nábytku a nechaly ho tam. Byly okamžitě napomenuty strážníkem, který jim pokynul, aby ho zpracovaly a vhodily do popelnice. Na druhou stranu je důvěryhodnost městské policie snižována například rozšířenou historkou o benevolenci vůči řidičům automobilů z tzv. „nedotknutelných vrstev“. Informant tvrdí, že „měšťáci mají seznam aut, která nesmí zastavit“, čímž naznačuje podezření na korumpovatelnost těchto složek.

Monitorování dění na sídlišti, prováděné městskou policií, poskytuje jistý přehled o situaci. Přítomnost dozoru na povrchu zamezila některým nežádoucím jevům. Metoda dohlížení a trestů je posilována vševědoucí (panoptickou) kontrolou. Ta vedla k disciplinaci chování osob na veřejných prostranstvích (Foucault 2000). Tento efekt je však spíše kosmetický, a mění lokalitu pouze na povrchu. Řeší důsledky, nikoli samotnou příčinu, kterou je dle našich závěrů vystěhovávání výše a stěhování níže socioekonomicky situovaných domácností do lokality, které jsou komplexním procesem multi-lokální povahy, formovaným ekonomickými a politickými mechanismy (Tošner *et al.* 2010a).

Podobně lze hodnotit postup proti „zneužívání sociálních dávek“ způsobem kontroly jejich příjemců ve veřejných prostorech. Tato praktika je z hlediska občanského práva problematická. V kontrastu k tomu zůstávají ilegální práce a příjmy z ní při současném pobírání dávek mimo dosah městské policie. Proti systému ilegální práce nedokáže uplatnit právo, protože nemá přístup do průmyslových areálů – soukromých pozemků, na nichž je tato činnost vykonávána.

OSADNÍ VÝBOR

Osadní výbor má status poradního orgánu rady města a jeho členové jsou ze zákona voleni zastupitelstvem. Pravidelně se zúčastňuje jednání zastupitelstva, kde zastupuje janovské občany a hájí jejich zájmy. Podílí se na aktuálním komunitním plánování. Podněty sbírá od *Občanského sdružení pro rozvoj Janova a Hamru*, které je s *Osadním výborem* personálně provázáno.

V následující části textu je popisována funkce a činnost *Osadního výboru* optikou jeho členů. Svě výpovědi

nám poskytli na zasedání výboru, které jsme navštívili. *Osadní výbor* vznikl na konci roku 2007 z původního petičního výboru, který organizoval zmíněnou petici janovských občanů proti úpadku sídliště. Členové *Osadního výboru* se scházejí každou druhou středu přímo v Janově, v prostorách nízkoprahového centra *Jaklík*. Obecným cílem sdružení je obnova pořádku a zlepšení prostředí v Janově. Snaží se dosáhnout znovunastolení obrazu Janova jako příjemného místa pro život. Stejně jako další janovští starousedlíci, poukazují na „zlaté časy“ Janova, kdy byl v Janově pořádek, dostatek služeb, dokonce i knihovna. Jejich snaha vede skrze praktické požadavky, které dle jejich názoru zpříjemní život janovských občanů. To je např. zlepšení technických služeb, větší počet kontejnerů, zabránění rušení nočního klidu. V lokalitě chybí především dobře zásobené a cenově standardní supermarkety a výrazně se ohrazují proti působení vietnamských soukromníků.

K otázce příčin vzniku současné situace v Janově uvádějí, že problémy v Janově začaly vznikat asi před šesti lety a vyvrcholily v době privatizace bytového fondu. Jako příčinu vzniku tedy uvádějí bytovou politiku státu a města. Dle názorů *Osadního výboru* jsou viníky především realitní kanceláře, které prodávají byty pod cenou: jmenovitě *Remax*, *Siebert* a *Descartes*¹³. *Osadní výbor* v minulosti jednal s majiteli *Krušnohru* i *Hainesu*, ke kterým *Osadní výbor* vyjádřil své sympatie. Členové *Osadního výboru* upozorňují na omezené pravomoci *Krušnohru* zapříčiněné změnou legislativy. S byty disponují tři skupiny – družstevníci, nájemníci a vlastníci. Dříve muselo být převedení bytu na někoho jiného provedeno se souhlasem vlastníka, nyní už ne. Členové *Osadního výboru* uvádějí, že k vyřešení problematické situace je nutná změna legislativy v oblasti bytové politiky. Návrhy podané zastupiteli města však nebyly zodpovědnou osobou dosud vyslyšeny. Situace by se dle jednoho z informantů měla řešit zavedením „domovského práva“, které by umožňovalo vyhoštění lidí, kteří nemají v Janově trvalé bydliště. Informant uvádí, že 20 % obyvatel je tu na dlouhodobé návštěvě.¹⁴ Právo však nic podobného nestanovuje a snaha *Osadního výboru* prosadit změnu legislativy v této oblasti byla neúspěšná.

Osadní výbor uvažuje o významu bytové politiky jako o faktoru, který umožnil a zapříčinil situaci v Janově. Současnou, každodenní realitu v Janově však vnímají především jako důsledek jednání lidí, které ve výboru označují jako nepřizpůsobivé či problémové. Mediální reprezentace *Osadního výboru* na internetu apeluje na užívání pojmů sociálně přizpůsobiví – nepřizpůsobiví, které by měly nahradit dělení obyvatel na romské a neromské. Prakticky ale *Osadní výbor* označil nepřizpůsobivé za

¹³Tyto realitní kanceláře nejsou totožné s těmi, které se věnují pronajímání bytů v domech pod správou *Krušnohru*. O jejich činnosti jsme nezískali bližší informace. Je ale pravděpodobné, že přispívají, stejně jako ostatní realitní subjekty, ke změně osídlení lokality obyvateli blíže nižšímu konci sociálního spektra.

¹⁴Tento osobní názor je v příkrém rozporu vůči informacím vycházejícím ze šetření městské policie (ta zaznamenala 91 nepřihlášených obyvatel) a odpovídá spíše rozšířenému stereotypu než skutečnosti.

„Cikány, který se furt stěhují a dělají bordel“, i když uznávají, že „bílí“ se za Romy schovávají. Osadní výbor spojuje vyřešení problémů v Janově s vystěhováním „nepřízřusobivých“. Přesto, že si jeho členové uvědomují příčinu kumulace těchto „nepřízřusobivých“ ve vývoji reálního trhu, problém přičítají jejich chování, které přijímá etnická kritéria.

Osadní výbor má být prostředníkem mezi obyvateli Janova a zastupitelstvem, tlumočit postoje a požadavky obyvatel. Jednáním s politiky, dopisy a dalšími akcemi se snaží upozornit na problémy Janova, přičemž propagují především názory svých členů. Zde je nutné uvést, že Osadní výbor tvoří pouze dlouholetí („starousedlí“) obyvatelé Janova, a nejsou v něm a nikdy v něm nebyli zastoupeni žádní Romové. Prakticky jsou to samozvaní representanti janovských obyvatel s legálním mandátem. Sociální a etnická diferenciaci obyvatel Janova se do složení Osadního výboru nepromítá.

ÚŘAD PRÁCE – MOST

Významnou složkou řídicího systému je *Úřad práce v Mostě*, jehož působnost se vztahuje na Litvínov, a tedy i lokalitu Janov. V mosteckém okrese je v posledních letech jedna z nejvyšších úrovní nezaměstnanosti v ČR. V červenci 2009 dosahovala míra nezaměstnanosti v okrese Most 15,52 % (zdroj ÚP). V rámci problematiky zaměstnanosti je Janov specifickou lokalitou. Analýza *Socioklubu* uvádí, že ačkoli je obecným trendem pokles míry dlouhodobé nezaměstnanosti, v Janově se tak děje výrazně pomaleji než v ostatních částech Litvínova. Stejný zdroj uvádí, že se jedná zpravidla o nezaměstnanost dlouhodobou. Krátkodobá nezaměstnanost se v Janově prakticky nevyskytuje.

Problematika zaměstnanosti v Janově spadá do kompetence pracovnice ÚP, která byla naší klíčovou informantkou. Její pozice není oficiálně vyčleněná pro lokalitu Janov (červenec 2009), ale zná janovskou problematiku díky tomu, že spolupracuje jako jeden ze subjektů v komunitním plánování města Litvínov. Její hlavní náplní práce je vedení *Oddělení pro Rozvoj lidských zdrojů* při ÚP v Mostě, kde dochází k plánování a uskutečňování projektů financovaných z *Evropských sociálních fondů*, spadající pod různé prioritní osy operačního programu rozvoj lidských zdrojů.

Na trhu práce se začalo nově realizovat mnoho firem. Poměr firem, které hledají kvalifikované pracovníky a které nabízejí práci i nekvalifikovaným, je zhruba stejný. Bohužel v regionu s tak vysokou mírou nezaměstnanosti dochází k tomu, že i pro pracovní místa určená primárně pro nekvalifikované uchazeče jsou zaměstnavateli upřednostňováni uchazeči vyučení nebo se středoškolským vzděláním. Podle zaměstnavatelů mají kvalifikovanější uchazeči kladnější a spolehlivější přístup k práci a lépe osvojené pracovní návyky.

K otevřeně diskriminaci dle názoru pracovnice ÚP nedochází. Diskriminační zákon prý zajišťuje, že jakákoli forma diskriminace je pro zaměstnavatele velmi riskantní,

protože v rámci tohoto zákona se vychází z presumpce viny, což je opačný princip než u běžného soudního řízení. Zde musí dojít k dokázání nevinu ze strany obžalovaného. Je však nutno říci, že ÚP v hodnocení míry diskriminace vychází z podaných stížností. Z praxe ale vyplývá, že drtivá většina osob, která se údajně setkala s diskriminací ze strany zaměstnavatele, stížnosti nepodává, ať už z důvodu nedůvěry ve státní instituce, nebo jednoduše z neznalosti příslušného zákona. Z výpovědí vyplývá, že ani samotní státní úředníci si příliš nejsou schopni představit, jak by se s případným udáním o diskriminaci postupovalo dál. Je sice pozitivní, že ČR něco jako antidiskriminační zákon má, ale v praxi se zdá být zcela bezzubým. Oběti diskriminace na trhu práce očividně důvěru v tento zákon a jeho uplatnitelnost nemají nebo ho ani neznají.

Úřad práce v Mostě reaguje na situaci na trhu práce i pomocí uplatňování *Aktivní politiky zaměstnanosti* (APZ). Prostředky na její koncepci a realizaci jsou čerpány z *Evropských sociálních fondů pro rozvoj lidských zdrojů*. Pracovnice uvádí některé způsoby a výsledky uplatňování APZ v praxi.

Využívá-li uchazeč o zaměstnání možností zapojení do programů veřejně prospěšných prací (VPP), může tak činit maximálně po dobu jednoho roku, a poté musí být zařazen zpět do evidence ÚP. Při zaměstnání dlouhodobě nezaměstnaných je zaměstnavateli standardně vyplácen příspěvek na mzdu po dobu půl roku. Pro osoby do 20 a nad 50 let, které uplatnění shánějí nejhůře, se příspěvek vyplácí po dobu jednoho roku.

Koncepce aktivní politiky zaměstnanosti je postavena především na zavedení *Individuálního akčního plánu*. Na ten přechází každý uchazeč, který již dosáhl hranice pěti měsíců v evidenci. Ve spolupráci s uchazečem jsou oficiálně vytyčeny individuální cíle, při jejichž neplnění je uchazeč vyřazen z evidence. Jsou zde jasně určeny povinnosti uchazeče jako pravidelné docházení na konzultace a pohovory, vyřízení si všech potřebných formulářů, potvrzení a případných doporučení atd. Na druhé straně jsou zde i vyjmenovány povinnosti úřadu práce. Pracovnice ÚP v této souvislosti upozorňuje na nedostatek zaměstnanců ÚP, kteří by mohli pokrýt potřeby *Individuálního akčního plánu* s dlouhodobým osobním přístupem k jednotlivým klientům. Na jednoho pracovníka totiž připadá 450 uchazečů, což takový přístup vylučuje. Individuální akční plán se stal účinným nástrojem k odstranění uchazečů s dlouhodobou nezaměstnaností z registru. Jsou to ti, kteří jsou v registru již velmi dlouhou dobu a o aktivní hledání práce nejeví zájem, většinou u nich probíhá práce na černo a zaregistrování na úřadu práce jsou pouze z důvodu podmínek pro příjem sociálních dávek.

K problematice zaměstnanosti v Janově přispívá zásadně využívání praxe ilegálního zaměstnávání, která je v regionu hojně rozšířena. Velké množství soukromníků nabízejících práci na černo se stává významným odvětvím průmyslu sociálního vyloučování. Úřad práce se ilegální zaměstnávání snaží regulovat dvěma způsoby. Jednak monitorováním zaměstnavatelů, jejichž represe přechází do kompetence finančního úřadu a znamená pokutu ve výši

20 000 – 2 500 000 Kč. Samotné monitorování provádí *Kontrolní oddělení při ÚP v Mostě*, které využívá videonahrávek, zvukových záznamů a fotografií osob a míst, kde toto nelegální zaměstnávání probíhá, nejčastěji výkopové a stavební práce.

Druhým způsobem je omezování práce na černo kontrolou příjemců sociálních dávek. Projekt *Anti Job* omezuje možnosti uchazečů práci na černo využívat. Semináře a pracovní poradenství pro osoby, které již byly přistiženy při práci na černo, jichž jsou povinni se pravidelně účastnit. Ty jsou pořádány v různou denní dobu a časová flexibilita ilegálního pracovníka je tímto způsobem omezena. Pokud dojde k sabotování nebo porušení podmínek *Anti Jobu*, přijde na řadu opět vyloučení z registru na ÚP. Zástupce úřadu tvrdí, že tento nástroj, který má zabránit ilegální práci je poměrně úspěšný. Můžeme se domnívat, že z hlediska aktérů řízeného systému v důsledku zbývá volba mezi ilegálním výdělkem a pobíráním dávek. Úřad přitom považuje za „úspěch“, podaří-li se klienta vyřadit z evidence. Stát tak šetří na dávkách, ovšem takové opatření může naopak posílit orientaci na poptávku po ilegální práci. Legalizace pracovních vztahů by přitom změnila jak čísla nezaměstnanosti, tak by přinesla profit v příjmové stránce rozpočtu. Zaměstnavatelé vykazují větší poptávku po ilegální pracovní síle, spíše než by vytvářeli a nabízelí legální pracovní místa. Při zaměstnávání „na černo“ snižují cenu o daňové a sociální odvody a současně nabízejí vyšší nedaněný příjem pracovníka, který se současně nemusí vzdát příjmu ze sociálních dávek. Projekt *Anti Job* je opatření poměrně nové, proto by bylo předčasné dělat celkové závěry.

Úřad práce nahlíží na problematiku Janova v kontextu sociální exkluze a zákon mu zapovídá užívat etnickou kategorizaci. Janov náleží k jedné z osmi sociálně vyloučených lokalit Mostecká, pro které bylo v projektu *Podpora zaměstnanosti v sociálně vyloučených lokalitách Mostecká* vyčleněno 35 milionů Kč z ESF. Jedná se o projekt podpory zaměstnanosti lidí žijících v sociálním vyloučení. Cílovou skupinou jsou ti, kteří mají v sociálně vyloučené lokalitě bydliště.

Východiskem pro koncepci projektu se stal průzkum sociálního vyloučení *Světové banky*, kde je míra sociálního vyloučení rozčleněna do kategorií dle vzdálenosti od trhu práce. Pro každou skupinu je pak vypracován zvláštní koncept, který zohledňuje specifika cílové skupiny a odpovídá na její potřeby.

- První skupinu sociálně vyloučených tvoří mladí lidé, kteří jsou potencionálně perspektivní. Práce s touto skupinou je zaměřena na oblasti rozvoje vzdělávání.
- Druhou skupinou jsou aktivní uchazeči o zaměstnání, kde je nutné se vypořádat s důvody nezájmu pracovního trhu o uchazeče. Zde je věnována pozornost potírání diskriminace
- Do poslední skupiny spadají neaktivní uchazeči o zaměstnání, osoby zadlužené a nelegálně pracující. Práce s touto skupinou je zaměřena primárně na motivaci k aktivnímu hledání práce.

Projekt je současně veřejnou zakázkou, ve které by mělo dojít k výběru vhodného subjektu, který bude zajišťovat rozřazování do výše definovaných skupin. Jedinou podmínkou pro výběr tohoto subjektu je nutnost jeho spolupráce s lokálními neziskovými organizacemi. Realizace bude zajišťována různými místy řídicího systému. Řešitelka projektu uvádí příklad řešení pro první cílovou skupinu. Plánuje proto navázání spolupráce se školami, protože současný stav brání v rozvoji vzdělávání a sociální mobilitě těchto lidí. Spolupráce bude zahájena i s místní sociálně-právní školou, kde by měly být hledány vzory pro sociálně vyloučené.

Z nástinu koncepce projektu, který nám řešitelka poskytla, se zdá být tento projekt specifický jednak v nahlížení na sociální exkluzi a jednak ve způsobu realizace. Spolupráce subjektů na projektu je realizována formou lokálního partnerství Litvínova a Mostu a komunitního plánování, kde jsou zastoupeny jednotlivé složky řídicího systému v oblasti státní správy i neziskových organizací. Z výzkumu však vyplynulo, že koncepce tohoto projektu zůstala k dispozici pouze ÚP a je s ním obeznámena nejspíše pouze řešitelka. Konkrétnější podoba není nikde k dohledání, není ani uveřejněn výsledek veřejné zakázky, a tudíž ani není znám subjekt, který by se měl o třídění do stanovených skupin starat.¹⁵ Severozápadní Čechy jsou jedním z největších „odběratelů“ prostředků Evropských sociálních fondů. Je tedy velice paradoxní, že tamější obyvatelé nemají o realizovaných projektech, jejichž jsou cílovými skupinami, povědomí. Příčinu můžeme vidět v nedostatku zveřejněných informací o tom, čemu se projekty věnují, kdo jsou jejich přímí realizátoři atd.

Od projektové manažerky se nám dostalo i zajímavé informace v podobě názoru, že úspěšnému řešení problémů Janova (z jakéhokoli hlediska) brání odlišné priority města. Stěžejní bodem a zároveň tím největším problémem, který odstartoval další dílčí problémy, byl odprodej bytového fondu. Získané prostředky mělo město investovat do místního hokejového klubu, který byl v té době ve špatné finanční situaci. Z celého výzkumu nám vyplynulo, že tento názor není ojedinělý a že se v kuloárech objevuje často.

Poté co jsme pojednali o Úřadu práce a jeho strategii, zaměřili jsme svůj pohled na situaci na pracovním trhu. Podle logiky modelu *multi-site ethnography* (Marcus 1995) jsme se při sledování politiky zaměstnanosti zaměřili na dráhu těchto opatření ve směru pracovního trhu.

PRACOVNÍ TRH

Severočeský region trpí tak velkou mírou dlouhodobé nezaměstnanosti. I přes relativně velký počet nabízených pracovních míst s minimální kvalifikací získávají přednost středoškolští uchazeči. To samozřejmě umocňuje frustraci nekvalifikovaných pracovníků, kteří však vidí problém

¹⁵Jediný záznam můžeme nalézt na internetových stránkách http://portal.mpsv.cz/sz/local/mo_info/projekty/crp (18. 7. 2009), ale je tak kusý, že laik ani odborník z něj nevyčte skoro nic, natož co přináší běžnému uchazeči o práci.

v tom, že není práce pro ně, nevidí tento širší kontext s obecně vysokou nezaměstnaností. Ztrácí pak důvěru jak k zaměstnavatelům, tak k úřadům práce a rozhodnou se raději využívat všudypřítomnou práci na černo. Dalším důvodem pro výběr nelegálního zaměstnání je etnické stigma a s ním spojená diskriminace. V této problematice si zcela protřečká oficiální statistiky a údajná praxe. Pravda dle našeho názoru leží někde uprostřed. Naivní důvěra úřadů v to, že když statistiky o diskriminaci mlčí, tak prostě není, je neoprávněná. Odvolávání se „cigánských žadatelů o práci“ na diskriminaci je vnímáno jako alibistické. Mnozí údajně diskriminovaní znalostí antidiskriminačního zákona nedisponují. Velké množství z nich však tuto znalost má, a stížnosti přesto nepodávají. Zřejmě z pohodlnosti a lenosti nebo ze strachu, že poté by mohli být diskriminováni ještě širším okolím. Je jasné, že pokud má antidiskriminační zákon opravdu v praxi fungovat, musí dojít k jeho všeobecnému rozšíření do podvědomí společně s konkrétní a reálnou představou o řešení diskriminační kauzy.

Nelegální zaměstnávání je obrovským problémem regionu, ale zároveň „zlatým dolem“. **Úřady práce, se snaží najít funkční nástroje k potírání práce na černo jak Aktivní politikou zaměstnanosti, Individuálním akčním plánem, Anti Jobem, tak kontrolním oddělením. A však tyto praktiky míří pouze na „zaměstnance“, jejichž individuální zisk je nepoměrně menší a bezvýznamnější v porovnání se „zaměstnavateli“.** Jak už bylo uveřejněno v *Sociální pasti* (2009), primární opatření by mělo mířit především na zadavatele práce na černo, jelikož jsou to oni, kteří šetří ohromné částky na sociálním a zdravotním pojištění za své zaměstnance a na daňových odvodech. Tímto se však dostáváme do začarovaného kruhu. Jednotlivý uchazeči o práci na černo se osobně setkávají pouze s drobnými podnikateli. Ti však pracují na zakázku malých a středně velkých firem a ty zase spolupracují s regionálními firemními kolosy. Na práci na černo tedy vydělavá celý ekonomický systém v regionu a je skoro nemožné vymýtit tuto rozšířenou praktiku. Převažující poptávka po tomto typu pracovních vztahů vede k zákonité adaptaci nezaměstnaných na tuto situaci. Úřady práce se pokoušejí posilovat motivaci uchazečů o zaměstnání tím, že usilují o to, aby nezaměstnaní pochopili, že „za práci na černo jim nikdo důchod dávat nebude“. Za druhé navrhuje zvýšit pokuty pro zadavatele nelegální práce na takovou výši, aby se jim případné riziko nevyplácelo. V konfliktu mezi zájmy státu a zaměstnavatelů vzniká složitý systém ekonomických vztahů. Náklady na ilegální práce však nese stát ve prospěch zaměstnavatelů. A jsou to právě praktiky subjektů působících na trhu práce, které spoluutvářejí sociálně vyloučenou lokalitu a tímto doplňují průmysl sociálního vyloučení.

II. MÍSTA ŘÍDICÍHO SYSTÉMU VE SFÉŘE NEVLÁDNÍCH ORGANIZACÍ

Se sociálně-prostorovým vývojem se v lokalitě Janov rozvinula činnost četných nevládních organizací poskytujících sociální služby a poradenství. Působení nevládních

organizací je věnována následující část. I zde užíváme dělení na řídicí a řízený systém. V jednotlivých případech zohledňujeme strategie a praktiky řídicího systému, vztahům mezi jednotlivými subjekty a reakci na jejich působení v oblasti řízeného systému.

OBLASTNÍ CHARITA MOST

Oblastní charita Most vznikla 17. 2. 2000 jako účelové zařízení římskokatolické církve v Litvínově. Pod *Charitou Most* působí tři zařízení. Charita provozuje středisko Společné soužití a *Sociálně aktivizační služby Litvínov*. Obě sídlí v Litvínově. V Janově charita provozuje nízkoprahové centrum *Jaklík*.

Vedoucí litvínovských zařízení, který začal jako terénní pracovník, nám poskytl rozhovor. V době našeho výzkumu v červenci bylo k dispozici 13 terénních pracovníků. Jejich počet měl být podle jeho slov do 1. 8. 2009 navýšen na 25 terénních pracovníků, později až na 70 těchto pracovníků. Toto umožňují především dotace (8 mil. Kč) z projektu EU nazvaného *Operační program Lidské zdroje a zaměstnanost*.¹⁶ Pracovníkem se může stát pouze člověk s minimálně středoškolským vzděláním v oboru sociálního zaměření nebo si musí dodělat kurs s tímto zaměřením.

Ve svých projektech spolupracují s několika partnery z řad řídicího systému (např. *o.s. Diakonie, Společný život a K-Centrum*). Dále mají úzkou návaznost na městskou správu, především s odborem sociálních věcí. Měsíčně probíhají mezi těmito subjekty porady.

Projekty mají několik cílů, realizovaných prostřednictvím terénních programů. Jedním je asistence jednotlivcům a rodinám v obtížných životních situacích, které nedokážou řešit vlastními silami. Nabízí bezplatné a diskrétní sociální poradenství a podporu v jejich přirozeném a domácím prostředí. Cílem služeb je zamezit sociálnímu poklesu uživatelů a vést je k vlastnímu řešení obtížných životních situací.

Tito uživatelé se většinou do centra přihlašují sami nebo je na ně odkázáno sociálním pracovníkem. Uživatel musí s terénním pracovníkem sepsat smlouvu, která se vztahuje na konkrétní problém. Podmínkou je aktivní přístup klienta k řešení jeho problému, nebo se s ním smlouva rozváže. Podle vedoucího je 90 % klientů aktivních, 10 % zůstává pasivních. Největším problémem u klientů je nízké vzdělání, které jim brání při samostatném řešení problémů např. na úřadě, při hledání zaměstnání, bydlení atd. V praxi vypadá řešení problému například takto:

„Člověk, který bere drogy a rád by na sobě pracoval. Situace si žádá okamžité řešení, než bude pozdě. Jako první krok je opatřit klientovi občanský průkaz a ostatní doklady. Poté s ním terénní pracovník dochází na sociální úřad, úřad práce. Pomůže mu sehnat bydlení, např. v azylovém domě. Pokud je to zapotřebí pomůže mu sehnat ambulanci nebo i ústavní

¹⁶<http://www.strukturalni-fondy.cz/oplzz>. Vyhledáno 20. 8. 2009.

péči. V takovém případě po návratu z léčby s ním zahájí další podstatné kroky k postavení se klienta na vlastní nohy.“

Další případ:

„Lidi platí vysoký nájem, nemají na zaplacení, hrozí jim třeba exekuce nebo jiné vymáhání dluhů. Tak se jim snažíme pomoci jednat s městem nebo majiteli bytů, Hainesem nebo Krušnohorem. Domluvíme jim splátkové kalendáře a dohlédneme, aby si plnili své povinnosti k pronajímateli...“

Činnost organizace je směřována k bezpředsudečnosti vůči výběru klientů, a neodmítá tedy ani dlouhodobě kritické jedince či rodiny, které se potýkají se zoufalou sociální a ekonomickou situací.¹⁷ Problematiku na sídlišti Janov organizace nevnímá jako případ sociální exkluze, ale jednoznačně jako etnickou stigmatizaci:

„To není přece žádný ghetto, ale normální sídliště, kde prostě žijou i Romové. Vám se to snad jako ghetto zdá, nebo co? Doba je neutěšená, krize, a ještě k tomu medializování toho pochodu tady, to lidem nepřidá. Vidí v televizi, že se to rozmazává. Začnou mít větší sebevědomí a pocit vlastní silné identity, pak bude docházet k potýčkám mezi bílejšíma a černejšíma pořád!“

Způsob jeho rétoriky ukazuje, že se identifikuje s Romy. Užívá rétoriku obviňování jako omluvu pro situaci Romů. Dále v duchu národní hrdoosti zdůrazňuje jedinečnost romské kultury. Sociální organizaci Romů považuje za kulturně-etnický kastovní systém. Kulturní vzorce cigánů jsou podle něj tak specifické, že se neobjevují u žádné jiné skupiny. Největší hodnotu pro nositele této kultury mají být dle jeho slov děti, jejichž socializace probíhá v širších rodinných strukturách. Mezi klany a rodiči údajně vznikají kvůli dětem rozpory. Kulturalistický diskurs užívaný správcem oblastní charity se vztahuje k pomyslné komunitě Romů a jejich kultuře. V prostředí sídliště je však heterogenita tzv. komunity nepřehlédnutelná. A podle našich závěrů neexistuje sdílený zájem, ani pokusy o jeho artikulaci.

Příčiny sociálního napětí mezi obyvateli na sídlišti Janov podle názoru našeho informanta vznikly především kvůli privatizaci bytů v roce 2005 a migraci nově přistěhovaných obyvatel, které sám vnímá jako *novousedlíky*. To zasáhlo prý hlavně starousedlé obyvatelé. Další příčinou situace je nezaměstnanost, která vyústila v dlouhodobou frustraci Romů. Zastupitel charity zdůrazňuje zejména roli rasové diskriminace, kterou silně vnímá:

„Člověk, kterej se od první třídy potýká s rasovou diskriminací, co si myslíte, že si pomyslí, když půjde na úřad práce a odmítnou ho? Že

je prostě černejší a nemá šanci, aby se do práce dostal... tím je pak frustrovaný!“

K vyřešení nezaměstnanosti navrhuje zřídit státní manu-faktury pro sociálně slabé občany, do doby, než by se zotavili. Práce by byla manuální nebo pomocí jednoduchých strojů. Tato organizace deklaruje řadu integračních cílů, ale nakonec se uchyluje k pomyslným projektům plánované ekonomiky, avšak nemá jasnou koncepci jak těchto cílů dosáhnout. Tato vize připomíná socialistické utopie 19. století. Podle našeho názoru však *Charita* řeší pouze důsledky sociálního vývoje lokality a může být prospěšná pouze na rovině individuální asistence v krizových sociálních případech. Je však otázka, zda v podmínkách migrace obyvatel skrze lokalitu mohou mít výsledky její působení trvalejší efekt. Domníváme se, že práce *Charity* je tak principiálně nedokončitelná a na povahu celkové situace nebude mít významný vliv.

AKCE A PROJEKTY CHARITY MOST:

Projekty vznikající pod záštitou *Charity Most* jsou většinou dotovány ze státních nebo evropských fondů. Tok peněžních dotací do projektů charity, lze považovat za velký přínos, nejen pro obyvatele sídliště Janov, ale rovněž pro sdružení samotné. Akce, které pořádá, jsou prázdninové pobyty pro děti a akce *Žlutý den*, která je pořádána koncem školního roku pro předškolní děti, jako rozloučení s mateřskou školou. Dále pak *Dětský den* v Oseku, *Měsíc květen pro veřejnost* a projekt *Rodina* neboli *Signální zpráva o rodině v regionu Krušnohoří*.¹⁸

Projekty Charity Most „jsou během na dlouhou trať“. Tyto projekty slouží především k integraci Romů a zlepšení mezilidských vztahů na sídlišti Janov v Litvínově. Oblastní charita Most ve spolupráci s Občanským sdružením *Slovo 21* od 1. 7. 2009 realizuje projekt *Amare khere* (Náš domov), který má řešit „sociální integraci a začleňování Romů do společnosti a na trh práce s uplatněním rovných příležitostí“. Vedoucí charity si právě od tohoto projektu financovaným z dotací EU slibuje největší úspěch.¹⁹

Pouze při rozhovoru se slečnou I., která dříve sama v *Charitě* působila, jsme zaznamenali pozitivní ohlas na činnost tohoto subjektu. Zdá se nám však, že toto je podmíněno především dlouhodobou spoluprací s Charitou Most a vytvoření jistých vztahů s lidmi v této organizaci. Slečna I. je sama obyvatelkou lokality a identifikuje se jako Romka. Co se týče reakcí zúčastněných aktérů na činnost tohoto subjektu v lokalitě, nemůžeme s přesností říci, zda jsou pozitivní, nebo negativní. Povětšinou jsme neměli možnost se setkat či déle hovořit s obyvateli lokality, kteří by s praxí *Charity Most* měli zkušenosti.

¹⁸<http://www.charitamost.cz/pdf/Projekt%20Rodina.pdf>. Vyhledáno 20. 8. 2009.

¹⁹Bližší informace o tomto a dalších projektech jsou k nalezení <http://www.charitamost.cz/eu.html>. Vyhledáno 20. 8. 2009.

¹⁷Stránky Charity Most (http://www.charitamost.cz/str_ss.html), kde v oddíle Služby nelze poskytnout, ovšem oproti deklaracím stanovují minimální podmínky. Vyhledáno 20. 8. 2009.

O. S. LIBUŠE

V lokalitě působí o.s. Libuše od roku 1998. V Janově dlouhodobě rozvíjejí aktivity se zaměřením na děti a mládež. Nabízejí alternativní řešení v podobě volnočasových aktivit, sportu, výletů a rovněž tzv. příměstských tábořech. Sdružení sídlící původně ve vile Libuše v Janově přesídlilo do objektu bývalého CO skladu v ulici Opletalova, který je pod správou *Městské policie Litvínov*. V rámci sdružení se snaží pomoci klubové, nízkoprahové činnosti zapracovat na zlepšení situace na sídlišti, která mu jak tvrdí: „*není lhostejná*“. V dětské a mládežnické populaci se snaží především eliminovat nežádoucí vlivy jimi osvojené z rodinného prostředí.

Jejich role na metodickém poli je převážně poradenská. Informace o situaci získávají díky vlastnímu monitoringu, přičemž spolupracují i s orgány města a také se vzdělávacím centrem *Educhem*. Právě Vzdělávací centrum *Educhem* a o.s. Libuše vede náš klíčový informant, jenž je také členem *Rady pro integrovaný rozvoj města Litvínova*.

V několika etapách se uvedené subjekty podílely na různých projektech, z nich je třeba zmínit pořádání akcí pro děti (výlety, klubová činnost) 1998–2002, terénní činnost v ulicích Janova během let 2002–2004. V dalších letech (2004–2008) se zaměřily na prevenci kriminality. Klubovou činnost podpořilo založení nízkoprahového centra *Jaklík* pořádajícího výlety a příměstské tábory. Od roku 2008 se rovněž podílejí na metodické činnosti v projektech financovaných z ESF. Spolupracují a informace sdílejí se ZŠ v Janově (kde je informant i v radě ZŠ), s *Církví českobratrskou v Litvínově* a *Diakonii církve českobratrské v Litvínově*. Za dobu, co subjekt působí, bylo podle dostupných zdrojů zapojeno více jak 50 osob, z nichž všechny jsou členy Českobratrské církve v Litvínově a všichni svoji činnost prokládají křesťanskými hodnotami a úsilím o evangelizaci.

Cílem sdružení je vzdělávání a resocializace dětí. Snaží se dostat děti na učiliště i střední školy. O.s. Libuše působí především ve sféře dětské a mládežnické populace. Informant naznačil několik hlavních problémů dětí v této lokalitě, které vidí v tom, že romským dětem chybí didaktické hračky, rodiče si se svými dětmi nehrají, nečtou jim např. pohádky atd., jako je tomu v „majoritní společnosti“. Tím se omezuje slovní zásoba těchto dětí v dominantním jazyce a mají pak problémy zapadnout do širšího kolektivu. Proto pak nastává v jejich vývoji zpoždění a problémy ve škole (jak ve výuce, tak v navazování kontaktů s ostatními), které lze jen těžko dohnat. Informant tvrdí, že to jsou „*děti ulice*“. „*S Romama je to těžký, rodiče jim brání.*“

Další způsob, jak se snaží děti vést k nějakému východisku z jejich situace, je sport. V Kopistech mají možnost hrát fotbal a vznikla tam Pouliční fotbalová liga. V Janově o.s. Libuše sdružuje asi 90 dětí, které vedou nejen ke sportu, který je „...*pro chlapce často jediným východiskem*“, ale také k hudbě, tanci ad. Na těchto projektech se podílejí i studenti *VOŠ a gymnázia Humanitas* z Litvínova. Tyto projekty se však netýkají jen

mládeže. Sdružení poskytuje ve spolupráci se vzdělávacím centrem *Educhem* i rekvalifikační kurzy pro dospělé Romy, přičemž se zdá, že nejsou pro všechny: „*Chceme vzdělávat slušný Romy*“,“ tvrdí informant. Poslední dobou vnímá zlepšení situace, hlavně díky urovnání poměrů na úřadech. Administrativní postupy se prý zkvalitnily oproti minulosti.

S nezaměstnaností se dá podle informanta těžko něco dělat. V Litvínově i celém Ústeckém kraji je tradičně vysoká. Podle jeho slov dochází k diskriminaci na trhu práce. Přístup majoritní společnosti k „Romům“, především romským ženám, je opovržlivý, rasově předsudečný a diskriminační:

„*Holky, který po škole hledaj práci třeba v kuchyni, nemaj možnost se uchytit...je běžný, že jim zaměstnavatel řekne, že když tam budou mít Romku, tak tam nikdo nebude chodit...*“

Bylo nám řečeno, že problém spočívá „i v Romech samotných“: „*S Romama je to těžký, furt něco chtěj, ale nevěří státu.*“ „Romové“ podle informanta narážejí na problém vlastního vzdělání. Často prý podepisují ve vidině okamžitého zisku jakoukoli smlouvu (v poslední době prý hlavně na mobilní tarify od pouličních prodejců), přičemž nedohlédnou právní a ekonomickou nevýhodnost těchto smluv. Tím se pak zadlužují více a více.

VÝVOJ SÍDLIŠTĚ Z HLEDISKA VEDENÍ O. S. LIBUŠE

Informant nám sdělil, že za současnou situací v lokalitě stojí odprodej bytů soukromým subjektům. Jedním ze zásadních problémů sídliště vidí v rozporech mezi starousedlíky a novousedlíky. Toto je třeba vnímat ve smyslu nespokojenosti starousedlých občanů, kteří jsou podle informanta ti „slušní“, ale díky přistěhovalcům z posledních let dostává celé sídliště a „romská minorita“ především, nálepku „spodiny, špíny, nepřízřivobivých občanů“. To se samozřejmě starousedlým romským obyvatelům nelíbí. Jejich hodnoty, jako je výchova dětí, leckdy pracovitost, příbuzenské vztahy, tak trpí a starousedlíci se pak snadno dostávají do problémů s přistěhovalci a trpí frustrací. Dále již tak napjatou situaci podpořil pochod *Dělnické strany* 17. 11. 2008, kdy dokonce Litvínovští sympatizanti pravicových hnutí zaplatili ostravským za to, aby přijeli se akce zúčastnit. Strach a nepokoje v lokalitě se tak prohloubili. Ačkoli se MěP Litvínov snaží situaci monitorovat a dohlížet na klid v lokalitě, tak Romové, podle zkušeností informanta, kriminalitu, jejíž obětí jsou, většinou nehlásí a raději se vypořádají s těmito problémy sami. V důsledku těchto nestandardních řešení se může situace jednotlivce, ale i v rodině, o mnoho zhoršit.

O.s. Libuše vychází především z etnické definice a své aktivity směřuje na komunitu „Romů“. O tom svědčí i jeho názor, že „Romové by se měli sami lépe organizovat“. Podle našeho výzkumu se však vzhledem k heterogenní povaze vztahů nejedná o „romskou komunitu“, která je zde informantem předpokládána. Z tohoto důvodu nemohou takovou organizaci uskutečnit a nemohou ustavit

společné zástupce. I když některé rodiny mají v lokalitě větší vliv, nemobilizují Romů jako „komunitu“, neformulují společné zájmy a nemají mandát k zastupování všech Romů na sídlišti.

ROMSKÁ OBČANSKÁ SDRUŽENÍ: *Romské křesťanské sdružení a Sdružení janovských Romů*

V průběhu výzkumu se nám nepodařilo kontaktovat zástupce občanských sdružení, která se prezentují jako romská a příležitostně se také prohlašují za romskou reprezentaci. Ponechme nyní stranou rozpor mezi občanským a etnickým principem při vytváření etnicky definovaných občanských sdružení a zaměřme se na analýzu jejich působení.

Po nepokojích na podzim 2008 se jako mluvčí romské komunity obyvatel lokality presentoval zástupce *Romského křesťanského sdružení*. Podle našich informací však zástupci sdružení nemají přehled o dění a potřebách obyvatel v lokalitě, v níž sami nebydlí. Zástupce např. požadoval zřízení přípravných ročníků ve škole s tím, že sám osobně vytvoří projekt ohledně jejich zřízení. Úsměvné na této situaci je fakt, že škola provozuje přípravné ročníky již několik let. Ředitelka školy popisovala, jak osobně zvala zástupce sdružení na setkání „*Kulatý stůl*“, které se odehrálo přímo v budově školy, ten byl však pracovně zaneprázdněn. Na druhou stranu, slíbil, že školu navštíví, což se nestalo ani do doby, kdy proběhl náš rozhovor. Dle názoru zástupců školy se u zástupců tohoto sdružení, a také zástupců *Sdružení janovských Romů*, kteří v období po nepokojích taktéž vystupovali v médiích, jednalo pouze o osobní zviditelnění. Tato sdružení se nezaměřují na poskytování sociálních služeb.

NEVLÁDNÍ ORGANIZACE ZAMĚŘENÉ NA VOLNOČASOVÉ A KULTURNĚ-ALTERNATIVNÍ AKTIVITY:

O. S. PREVENCE

Občanské sdružení bylo založeno 1. března roku 2000 skupinou občanů zapojených do místní alternativně-kulturní scény. Někteří z členů dříve pracovali v neziskových organizacích (*K-Centru Most* či nadaci *Sokrates*, nyní *o.s. Most k naději*²⁰). Před založením sdružení v minulosti pořádalo kulturní akce v klubu *Terasa*. Akce v té době byly financovány z vlastních prostředků a ze vstupného. Jako občanské sdružení získali příspěvek na kulturu od města 20 000 Kč. V praxi se jejich aktivity projevují v podobě pořádání koncertů, výstav, přednášek na vybraná témata, sportovních turnajů aj.

Jak sami tvrdí na svých internetových stránkách,²¹ jejich hlavním záměrem je vytvoření podmínek pro dobrovolné využití volného času lidmi z lokality. To při rozhovoru potvrdil i jeden ze zakladatelů. Důrazně vyvrátil domněnku, že by se v praxi jednalo o poskytování nějaké sociální služby. Preferovanou cílovou skupinou je mládež.

²⁰http://www.mostknadeji.cz/index_soubory/Page352.htm. Vyhledáno 22. 8. 2009.

²¹www.prevenceos.ic.cz. Vyhledáno 22. 8. 2009.

Zaměřují se na podporu kulturních, sportovních a uměleckých aktivit, které určitým způsobem stojí v opozici k běžným komerčním formám těchto aktivit. Spojnicí mezi všemi jejich aktivitami je „pozitivní a tvořivá síla“, kterou se snaží v lidech probudit. V rámci svého působení „upozorňují na formy útlaku a diskriminace“ ve společnosti.

Vedlejším efektem sdružení je poradenská činnost, která vznikla až postupem času na vybudované vzájemné důvěře. Lidé za zástupci občanského sdružení chodí sami od sebe a pouze pokud opravdu chtějí poradit. Tato praxe by se ve své podstatě dala zjednodušeně chápat jako „kamarádská rada“: „*Vím, kam je poslat, pokud je problém.*“

V současné době sdružení sídlí v prostorách, které má v lokalitě k dispozici *K-Centrum Most*. Zde, během našeho pobytu připravovali zařízení *Klub Janov – Alternativa Litvínovska*. Ten by se měl v budoucnu zaměřit na pomoc lidem, kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením, na již výše zmíněné volnočasové aktivity a na vznik „férových a rovných podmínek“ pro pořádání různých kulturních akcí v lokalitě.

V průběhu našeho výzkumu sdružení pořádalo v lokalitě *Streetparty*, které jsme se zúčastnili, a mohli tak poznat realizaci projektů v praxi na vlastní oči. Sdružení v nedávné době zažádalo o zřízení dvou pracovních míst – asistentů volného času (v rámci veřejně prospěšných prací) na ÚP v Mostě. Celkový počet osob, které tvořily sdružení ke dni našeho rozhovoru, bylo šest. Podle zástupců sdružení *zastupitelstvo města* při realizaci projektů údajně upřednostňuje spíše církevní organizace a celkově zaujímá negativní přístup k pořádání akcí kulturně alternativního charakteru v lokalitě. S nadsázkou jeden ze zakladatelů dodává: „*Když se začala praktikovat represe, odpověděli jsme prevencí.*“

ALERTA – ASOCIACE PRO SOCIÁLNÍ ROZVOJ JANOVA

Další nevládní organizací, která se podílí na dění v lokalitě, je *Alerta*. Jedná se o lokální sdružení, které bylo založeno v lednu roku 2009. Svými projekty a úmysly se snaží pomoci situaci v Janově a v dalších lokalitách. Tato organizace se snaží spolupracovat s občany Janova přímo a rozvíjet projekty, do kterých se mají možnost obyvatelé zapojit. Většina lidí angažujících se v *Alertě* je právě buď z Litvínova, nebo sousedního Mostu.

Prostředí je členům sdružení vlastní a z rozhovorů vychází najevo, že jejich pohyb přímo v Janově není ojedinělou záležitostí. Organizace odmítá spolupráci se státními institucemi i orgány města, které jsou podle členů těžkopádná a snaží se udržovat sociální nerovnost ve společnosti. Problém v lokalitě vidí, jak sami informují na svých internetových stránkách, zvláště v pochybení úřadů a státního aparátu, který dovolil realitním kancelářím, aby si z Janovského sídliště mohli udělat odkladiště „nepohodlných“:

„Právě v této lokalitě došlo za přispění úřadů a realitních kanceláří k sestěhování většího množství nových, často problémových, obyvatel z různých koutů republiky. Realitky tak vydělaly

na přesunutí nepohodlných nájemníků z lukrativních částí velkých měst do bezperspektivního sídliště, aniž by hleděly na problémy, které to způsobí. Je zcela oprávněné, že mnozí lidé z Janova vyjadřují s takovým stavem nespokojenost.“²²

Následujícím vnímaným problémem jsou konflikty mezi starousedlými obyvateli a nově příchozími. Z tohoto konfliktu, jak *Alerta* avizuje, těží nejenom realitní kanceláře a pronajímatelé bytů, ale také *Dělnická strana*.

„Její příznivci, z části fotbaloví chuligáni a delikventi s ne zrovna čistým trestním rejstříkem, přijeli několikrát do Litvínova, aby zde šířili své rasistické demagogie, mohli napadat Romy, a když ne přímo je, tak alespoň útočit na policii.“²³

Sdružení se prezentuje jako neautoritativní rovnostářská organizace, kde není nikdo vůdcem, ale každý může mít podnětný názor k diskusi a řešení problémů. Zároveň se explicitně staví do rezistence vůči státu a kapitalismu v duchu politické ekonomie:

„Alerta odmítá spolupráci se státem a jeho složkami, a to již z logického důvodu, že stát je institucí, která zajišťuje existenci sociálně nespravedlivého politicko-ekonomického systému, jímž kapitalismus bezesporu je. Systému, který pro obohacení jedněch využívá existenční nejistoty druhých. Místo spolupráce a závislosti na státu a jeho institucích podporujeme formy činnosti a organizace založené na nezávislosti, svépomoci, spolupráci a aktivním a tvořivém zapojení se každého, kdo o to stojí.“²⁴

Sdružení pracuje pouze s prostředky členů a na bázi ochoty. Svými přístupy k řešení se snaží zkvalitnit kulturní život a k tomuto účelu využít i veřejná prostranství. Dne 31. 5. 2009 se uskutečnil v parku mezi ulicemi Třebošická a Albrechtická *Dětský den v Janově*, který byl cíleně zaměřen na zvýšení soudržnosti obyvatel a využití jejich vlastního potenciálu. Pro děti byly připraveny soutěže s ekologickým a vzdělávacím záměrem. Akce byla pozitivně hodnocena z úst rodičů se slovy: „*No, je dobrý, že pro ty děcka taky někdo něco udělal, ne?*“ Děti a rodičů se v parku sešla více než stovka. Důležitou myšlenkou byla spolupráce organizátorů a rodičů, která se projevovala pomocí s přípravou a průběhem her pro děti: „*Oni si myslí, že je to někoho povinnost pro ně něco dělat, důležitý je, aby byli schopný se přidat a třeba i něco vymyslet,*“ komentoval ideu jeden z organizátorů.

Další akcí, kterou pořádala *Alerta* v ulicích Janova, byl tzv. akční víkend konající se 26.–27. 9. 2009. Jeho náplní bylo promítání filmu bez vstupného a následná diskuse, která měla podnítit tvůrčí nápady. Na 27. 9.

byl pak plánován úklid odpadků v Janově a blízkém okolí.²⁵ *Alerta* rozvíjí aktivity pro účastníky bez etnických kritérií a od jejich spolupráce napříč nimi očekává terapeutický účinek v podobě boření „rasisticko-xenofobního mýtu o nepořádných Romech a pořádných příslušnicích majority“²⁶.

ZÁVĚR

V této výzkumné reportáži jsme pod společným jmenovatelem *průmyslu sociálního vyloučení* zahrnuli do jednoho pole výzkumu řídicí a řízený systém. Procházeli jsme především místy vládních a nevládních subjektů, zaměřili se na rozvoj odvětví poskytovatelů služeb. Toto odvětví se rozvíjí úměrně k vývoji a redefinici janovské situace. Mezi subjekty jsme zvláštní pozornost věnovali systému sociálních dávek a politice zaměstnanosti ve vztahu k pracovnímu trhu. Zde se významným ukázal poznatek o asymetrii v postihování ilegálně pracujících a toleranci k činnosti ilegálních zaměstnavatelů. Městská policie, Úřad práce a Odbor sociálních věcí, úřady, které společně hlídají správné užívání dávek, jsou proti černému trhu práce bezmocní. Případné řešení by podle našich závěrů mělo být artikulováno na rovině státní kontroly pracovního trhu, změnami politiky zaměstnanosti a sociálního systému. Za současného stavu vítězí ilegální trh práce podporovaný systémem sociálních dávek, znamenající v posledku úniky ze státního rozpočtu.

Závěrem k nevládním organizacím, lze konstatovat, že nevládní organizace napojené na církevní instituce vycházejí především z etnických kritérií a morálních institucí. *O.s. Libuše* se zaměřuje na vzdělávání dětí, snaží se je naučit hodnotám a dovednostem, které by je měly v životě zajistit. Na poli vzdělávání rozvíjejí vcelku efektivní vzdělávací systém ve spolupráci se školou a dalšími vládními institucemi. Na druhou stranu se tyto vzorce vzhledem k regionálnímu sociálně-ekonomickému systému mohou aktérům zdát méně strategické než jiné návody na život. V rámci řízeného systému vznikají jiné strategie. Podle úřadů je jimi praxe dlouhodobé nezaměstnanosti, pobírání dávek v kombinaci s prací na černo. Úspěch v legálním systému se tedy proti legální a občanské cestě může v aktérské perspektivě zdát složitější než v alternativní praxi na ilegálním trhu práce.

Činnost těchto organizací, proto spíše než ve vzdělávání dosahuje úspěchů v oblasti asistence a poradenství, kdy se klienti dostávají do úzkých ve vztahu k řídicímu systému či jsou jinak existenčně ohroženi. Církevní nevládní organizace jsou dobře zapojeny do aktivit řídicího systému a v rámci získávání prostředků z evropských fondů v rámci lokálního partnerství a komunitního plánu. Protože se však zaměřují na pouze důsledky, které mají příčinu ve vnějších procesech, jejich činnost může být co do účinku omezená. Dlouhodobější práce může být

²²http://alerta.s.cz/kdo_jsme.html. Vyhledáno 23. 8. 2009.

²³http://alerta.s.cz/kdo_jsme.html. Vyhledáno 23. 8. 2009.

²⁴http://alerta.s.cz/kdo_jsme.html. Vyhledáno 23. 8. 2009.

²⁵http://alerta.s.cz/photo/akcni_vikend_v_janove_2009/akcni_vikend_v_janove_2009.html. Vyhledáno 23. 8. 2009.

²⁶http://alerta.s.cz/kdo_jsme.html. Vyhledáno 23. 8. 2009.

narušována migračními přesuny klientů a úspěšnou reprodukci alternativní obživné strategie založené na poptávce zaměstnavatelů po ilegální pracovní síle.

Druhý typ nevládních organizací rozvíjí svou činnost v jisté nezávislosti na státních institucích. Zde etnické hledisko ustupuje ve prospěch ideálu mezilidské solidarity a alternativních kulturních projevů formou rozvíjení volnočasových aktivit. Sdružení *Alerta* pak předkládá i jistý politický program a kritiku společenských poměrů. V jejich pohledu je situace v Janově jednoznačně způsobena politicko-ekonomickým systémem. Jeho působení má být vyváženo autonomní tvořivou činností. Obě občanská sdružení (*Prevence* a *Alerta*) nechtějí být poskytovateli sociálních služeb v rámci oficiální sociální politiky státu, a proto se vymykají konceptu průmyslu sociálního vyloučení, který byl zde popisován.

Tato stať, která je založena na primárním týmovém akademickém nízkorozpočtovém výzkumu, postihuje především praktiky řídicího systému a bylo by možné ji, při získání dalších prostředků, dále obohatit o četnější data z prostředí systému řízeného a sledovat z hlediska aktérů-klientů při dosahování cílů na konkrétních kauzách. Text navazuje na další z výstupů výzkumu *Materiální past* (Tošner *et al.* 2010a), který pojednává o formování lokality ve vztahu k privatizaci bytového fondu, a formování lokality v širších socio-ekonomických vztazích. Zde jsme se oproti tomu zaměřili na projekty a cíle řídicího systému (poskytovatelé služeb a nevládní organizace) s přesahem k systému řízenému ve snaze poukázat na komplexní kontext jejich dosahování a zároveň jsme usilovali o komparaci jednotlivých integračních strategií a naznačení faktorů, které je mohou oslabovat či způsobit jejich neúspěch. Na základě našich zjištění jsme schopni formulovat další doporučení.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] FOSTER, G. M. 1969. *Applied Anthropology*. Boston: Little Brown & Company.
- [2] FOUCAULT, M. 2000. *Dohlžet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- [3] HIRT, T. a JAKOUBEK, M. 2007. Situace romských populací v ČR: ne-etnický výkladový model. In LEONTIEVA, Yana. (ed.). *Menší nová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů. Sociologické studie 06/10*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 63–88.
- [4] MARCUS, G. E. a FISCHER, M. J. 1986. *Anthropology as Cultural Critique: an Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- [5] MARCUS, G. E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, s. 95–117.
- [6] TOŠNER, M. *et al.* 2010a: Materiální past. *AntropoWebzin*, 1/2010.
- [7] VAŠÁT, P. 2010. Nástin mediálního diskursu o Janově: kriticko-diskursivní přístup. *AntropoWebzin*, 1/2010.
- [8] *SOCIÁLNÍ PAST: Situační analýzu sociálně vyloučených lokalit na území města Litvínova se zaměřením na sídliště Janov*. 2009. Socioklub. Praha, Litvínov. Dostupné na: www.socialni-zaclenovani.cz/...litvinov/.../15-situani-analyza-soc-vyl-lokalit-na-uzemi-msta-litvinova-se-zamenim-na-sidl-janov-asz-2009.

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Alerta: Akční víkend*.
Dostupné z: http://alerta.s.cz/photo/akcni_vikend_v_janove_2009/akcni_vikend_v_janove_2009.html. Vyhledáno 23. 8. 2009
- Alerta: Kdo jsme*.
Dostupné z: http://alerta.s.cz/kdo_jsme.html. Vyhledáno 23. 8. 2009
- Most k naději*.
Dostupné z: http://www.mostknadeji.cz/index_soubory/Pag_e352.htm. Vyhledáno 22. 8. 2009.
- Oblastní charita Most*.
Dostupné z: http://www.charitamost.cz/str_ss.html. Vyhledáno 20. 8. 2009.
- Osadní výbor*.
Dostupné z: http://www.litvinovjanov.websnadno.cz/Osadni_vybor_pro_Janov.html. Vyhledáno 17. 8. 2009.
- Policisté pošlů služebnu v Janově od řřjna*.
Dostupné z: http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/policiste-posili-sluzebnu-v-janove-od-rijna/391344&id_seznam=12003. Vyhledáno 15. 8. 2009.
- Projekty jiných právních subjektů, jimž je ÚP v Mostě při realizaci partnerem*.
Dostupné z: http://portal.mpsv.cz/sz/local/mo_info/projekty/partnerske. Vyhledáno 16. 8.
- Projekt rodina. Signální zpráva o rodině v regionu Krušnohoří*.
Dostupné z: <http://www.charitamost.cz/pdf/Projekt%20Rodina.pdf>. Vyhledáno 20. 8. 2009.
- Rodina a práce na Mostecku*.
Dostupné z: http://portal.mpsv.cz/sz/local/mo_info/projekty/crp. Vyhledáno 18. 7. 2009
- Volák, D. Máte slovo. Česká televize 3. 9. 2009*. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/209572230800026-mate-slovo/>. Vyhledáno 4. 9. 2009
- Zákon o hmotné nouzi. Předpis č. 111/2006 Sb. SBÍRKA ZÁKONŮ. Ročník 2006, částka 37. 31. 3. 2006

*Publikace textu v časopise *AntropoWebzin* byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

JANOV: MĚSTSKÁ ČÁST LITVÍNOVA

Komu se tu hodí vyloučená lokalita?

Barbora Benešová

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, benes.bara@gmail.com

JANOV: DISTRICT OF LITVÍNŮV Whom serve the excluded locality

Abstract—This article is not about any new observation in this locality, but more about the systemization and processing the data already discovered. The main part is based on a survey performed in autumn 2009. The survey comprised of an observation and interviews with officials as well as with local citizens. The main goal of this thesis is to point out the problems of Janov which are intentionally placed aside or just not published. Last but not least, the article is also a reflection of the projects presented up to now and intended for excluded localities, same localities as Janov became in year 2006.

Key Words—Janov, Integrated plan for Janov, excluded locality, exclusion, case study, Roma (gipsy) group, unemployment, dotations

JANOV je v současné chvíli často skloňován v souvislosti s pojmy vyloučená lokalita, komunita, sdružování nepřizpůsobivých a neplatičů. V závislosti na mediální propagaci se lokalita zviditelněla na podzim v roce 2008.¹ Po extrémistických pochodech začala být situace pro městské vedení neúnosná a bylo nezbytné najít řešení pro lokalitu, která upadá. „*Ještě to tady bude takhle vypadat dlouho, bude tady vidět skrz baráky, jako v Chánově,*“ říkají místní.² Na základě podnětů byl tedy vypracován Integrovaný plán pro rozvoj Janova, který by měl, ve spolupráci s ostatními projekty zde realizovanými, situaci dlouhodobě stabilizovat. Ale definujme, zda je tato lokalita sociálně vyloučenou, jaká je její skutečná podoba a na kolik je situace neudržitelná. Zajímavým podnětem také je, do jaké míry je problematika pouze rasového rázu a spojuje se s cigánskou³ společností. Není totiž jednoduché říci, že veškeré problémy zde se odehrávající jsou spojené pouze s Cigány. Domnívám se na základě svého

¹Viz více http://cz.altermedia.info/z-domova/co-se-odehralo-v-janovi_4954.html, porovnej http://www.romea.cz/index.php?id=detail&detail=2007_5215.

²Rozhovor s obyvatelkou Janova ze dne 11. 11. 2009.

³Ačkoli se označení Cigáni může zdát pejorativní, zvolila jsem je záměrně. Jak hovoří o širokém spektru označování této skupiny Marek Jakoubek a Lenka Budilová (Cikánské skupiny a jejich sociální organizace 2009: 5–6) ve své práci, je nutné zachovávat distinktnost výrazů. Já se tedy rozhodla držet se tohoto emického označení.

pozorování, již zpracovaných zpráv a spolupráce s CAAT⁴, které v lokalitě provádělo dlouhodobý výzkum, že tento stav není možné vidět tak černo–bíle, jak je prezentován. Komu se tedy hodí sociálně vyloučená lokalita?

POPIS LOKALITY – VZNIK, VÝVOJ, SLUŽBY

Janov je periferní městskou částí města Litvínov. Připojen k městu byl přesně v roce 1986 (Sociální past 2009: 8). Navazuje územně na Hamr a je obklopen hustou zástavbou rodinných domů. Sídliště vznikalo v době rozmachu průmyslové těžby v oblasti (70. léta). Jako náhrada pro vysídlené občany zanikajících vesnic, ale zároveň jako ubytování pro zaměstnance průmyslového zóny a jejich rodiny, vznikl pak Janov. V souvislosti s tím zanikly tedy některé vesnice, jejichž obyvatelé sem byli přestěhováni, a to například vesnice Kopisty (Sociální past 2009: 6–7), po které je paradoxně pojmenována také ulice, ve které žijí v současné době starousedlíci.

Po roce 1989 se domy začaly rozprodávat do soukromého vlastnictví. Nyní zde žádný dům nevlastní město (vlastní ho firmy jako Haines, Krušnohor⁵ atd.). Zpráva Sociální past (Sociální past 2009: 9) hovoří o tom, že město se rozprodáním chtělo zbavit problémové lokality, jenže to nevedlo k stanovenému cíli. Zvrat v rozprodávání přišel ve chvíli, kdy v roce 2005 vyšla od města nabídka na lukrativní domy v Litvínově a jejich odkoupení, ovšem podmínkou bylo odkoupit i domy v Janově. Tím vstoupila do děje pražská firma, která odkoupila 612 bytů. Sem pak umístila občany, jejichž byty v celé ČR výhodně rozprodala (o této situaci hovoří jak zpráva z ledna 2009: 10–11, tak místní).⁶ V průběhu těchto událostí začalo docházet k tomu, že sem byli přesídlováni Cigáni z Litvínova. Také noví žadatelé cigánského původu dostali byt automaticky v Janově, čímž se v lokalitě zvyšoval počet Cigánů. S tím souvisí i masivní odchod původních obyvatel. Dalších 1557 bytů vlastní jiná společnost, která pak funguje jako

⁴Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu při ZČU, viz více: <http://www.caat.cz/vyzkumy-a-analyzy/realizovane-projekty/310-vyzkum-piin-socialniho-napti-v-litvinov-lokalita-janov>.

⁵Vlastní v současné chvíli něco okolo 70 domů v Janově, více viz <http://www.sbdkrušnohor.cz/>.

⁶Zpráva Sociální past hovoří o situaci, kdy dlužníci z Prahy měli například 100 000 Kč dluh na energiích apod., realitní kancelář jim nabídla, že jejich dluh zaplatí, dá jim jiný byt náhradou, a třeba jim k tomu přidá i odstupné. Většina samozřejmě tuto nabídku přijala, neboť ani nerozuměli smlouvě. Realita je prý taková, že jim v Janově koupí byt za 200 000 Kč, zaplatí jejich dluh a jejich původní byt pak prodají za 1 500 000 Kč (Sociální past 2009: 10).

bytové družstvo. Zbylé byty jsou v soukromém vlastnictví.⁷

Dostupnost MHD z města Litvínov je více než přívětivá. Přibližně každou půlhodinu jezdí do Janova autobus z Litvínova, cesta trvá přibližně 15 minut, cena se pohybuje okolo 20 Kč.⁸ V důsledku neplatičů a černých pasažérů⁹ je od 14. 9. 2009 zavedeno pravidlo, že se do autobusů nastupuje pouze předními dveřmi a každý musí ukázat jízdenku. Můžeme se ale pouze domnívat, kdo tím černým pasažérem je či byl.

V místě je několik institučních zařízení, jako je škola, školka.¹⁰ Problém spočívá podle místních v označování žáků z této školy. Škola dostala nálepku, že sem chodí horší děti, děti z „lepší rodin“ jsou posílány do Litvínova, kde je např. i jazyková škola (jako jedna z těch lepších). Tím podle mého dochází k automatické kategorizaci dětí v janovské škole, což jim cestu v budoucnu neusnadní. V okolí škol se vyskytují i dětská hřiště, která zpřijemňují alespoň menší měrou prostředí, a je zde také sportovní hala. Co se týče informací, že je zde velký výskyt heren a zastaváren¹¹ (zpráva Sociální past hovoří o velkém výskytu zastaváren a heren), je pravdou, že restauračních zařízení nižší kategorie s automaty je v lokalitě větší počet, ale nepovažovala bych jejich koncentraci na počet obyvatel za příliš vysoký. Působí zde také obvodní lékař. Zubař tu není.¹²

Městská policie na sídlišti zřídila nové oddělení na jaře 2009. Policie celou lokalitu projíždí v pravidelných intervalech a oblast monitoruje. Místní strážníci hovoří o tom, že byl navýšen počet hlídek a běžně se tu během 24 hodin pohybuje něco okolo 15–20 strážníků. Přesto mají pocit, že je zde příslušníků policejních sborů pořád málo. Otázkou však zůstává, do jaké míry působí časté hlídky jako pomoc či prevence pro místní obyvatele. Janovští pak mohou nabývat dojmu, že jsou neustále hlídáni. Protože jsme neprovedly šetření mezi občany, nemůžeme s určitostí konstatovat, jaký názor na to mají,

⁷Původní sídliště mělo několikopodlažní domy s byty od garsonek až po 4+1. Teď v lokalitě funguje 27 osmipodlažních (Integrovaný plán uvádí pouze 26) domů rozdělených na bloky (viděli jsme jen A-G, ale stránky Krušnohory uvádějí i např. R), které mi přijde paradoxně dosti nepřijemné.

⁸Za jízdenku na 60 minut zaplatí dospělý 23 Kč, dítě 11 Kč.

⁹Dokonce letáky tuto změnu oznamující hlásí, že je to kvůli nim.

¹⁰Podle zprávy z ledna měla v roce 2008 škola 32 tříd s 535 žáky a 54 učitelů, v současné chvíli uvádí oficiální stránky školy 31 tříd a 489 žáků. Působí zde také školní psycholog, výchovný poradce, protidrogový koordinátor, je zde přípravný ročník. Zpráva dále hovoří o tom, že 60–70 % dětí je tzv. z vyloučených rodin, 85 % je z celkového počtu žáků z romských rodin (Integrovaný plán 2008: 12–13). Více viz stránky školy: <http://www.zsjanov.cz/>.

¹¹Funguje zde něco jako nákupní „centrum“, jmenuje se Calypso. Zde je největší výskyt restaurací, ale také jsou zde obchody, bankomat, pošta a jedna jediná zastavárna. Nicméně sociální pracovnice se vyjádřila, že je běžnou praxí jezdit do zastaváren do Litvínova.

¹²Zpráva z ledna 2009 se zmiňuje o špatném zdravotním stavu občanů Janova, a to v důsledku nepravdivých kontrol u lékaře, zubaře prý nenavštěvují vůbec. Dokonce zde došlo k rozšíření žloutenky typu A. Proto zde vidím větší devizu než například u školních zařízení.

jde pouze o domněnku.¹³ Dále byla zavedena tzv. nulová tolerance, což znamená, že nejsou promíjeny žádné činy a kontrolování jsou všichni bez výjimek.¹⁴ To prý podle městské policie vedlo k daleko větší stabilizaci v lokalitě.

Důležité pro vztahy v Janově bylo také zřízení detašovaného pracoviště sociálního odboru na jaře 2009.

Na stránkách ESF je k této lokalitě uvedeno, že zde žije 3000–3500 obyvatel¹⁵ (Litvínov má podle sčítání z roku 2007 obyvatel 27 118), zpráva Sociální past uvádí 6200–6700, přičemž obě zprávy se shodují na tom, že 50 % z těchto počtů tvoří občané cigánského původu. Je zřejmé, že se zde společnost dělí na dvě základní skupiny: starousedlíky a novousedlíky (tuto informaci potvrzuje jak Sociální past, tak probíhající výzkum v loňském roce pod CAAT). Starousedlíci pak zahrnují s největší pravděpodobností bývalé zaměstnance dolů a továren, pro které bylo sídliště původně vystavěno a kteří tu zůstali, ale je možné, že také občany cigánského původu. Novousedlíky jsou pak ti, kteří jsou sem sestěhováváni. Velká část konfliktů se tedy odehrává mezi těmito dvěma skupinami. V tomto případě je tedy zřejmé, že nemůžeme hovořit o nějaké sepnuté komunitě.¹⁶ Často je novousedlíkům vyčítán jejich pasivní postoj k okolí, neustále jsou zde řešeny problémy občanského soužití. Ty ovšem probíhají i mezi novousedlíky samotnými. Například samotné soužití platičů a neplatičů je pro vztahy mezi obyvateli domu nevyhovující. Dokonce, jak vyplývá z rozhovorů s místními, existuje jednoznačné znamení na oddělování platičů od neplatičů, platiči mají všichni plastová okna. Domnívám se, že toto označení, zvláště pokud je již brané za stav, neprospívá společnému soužití, natožpak pohledu na neplatiče samotné. Dále je zajímavá otázka, nakolik se do tohoto rozložení vtěsňuje názor o cigánských obyvatelích. Jsou všichni neplatiči a novousedlíci Cigáni? Podle dostupných dat tomu tak v žádném případě není. Paní X ze sociálního odboru tvrdí, že mezi novousedlíky patří i necigánské rodiny, a ačkoli tuto situaci nemůžu bez šetření potvrdit, domnívám se, že ani neplatiči nejsou pouze cigánského původu. Vlivem předsudků je ale většina Cigánů na ulici považována za neplatiče a novousedlíky.

S rozdělením na starousedlíky a novousedlíky souvisí podle mého i tři typy domů, které se zde vyskytují. Ty

¹³Byla jsem přímou pozorovatelkou společného výjezdu městské a státní policie. Když jsem se strážníkům zeptala, jestli to bylo na popud, že jsou zde, řekli, že ano, že jde o běžné problémy v lokalitě, a to ty nejčastější, řešení občanských sporů. Je s podivem, že se nijak zvláště nechtěli vyjadřovat k trestné činnosti zde. Na otázku na vyšší kriminalitu v lokalitě strážník městské policie odpověděl, že má dojem, že je to tu sice ve větší míře, než je běžné v jiných lokalitách, ale že to nepovažuje vzhledem ke složení společnosti zde za alarmující a jde spíše o běžnou trestnou činnost jako drobné krádeže, výtržnictví, omezování atd.

¹⁴Samozřejmě je na hlubším zkoumání, zda tu působí podle zdrojů (jako zpráva z ledna) organizované gangy, a to nejen lichvářské, ale kooperující i s městskou policií, kdy strážníci například mají nařizeno, která auta nesmí zastavovat, což je jen část těchto aktivit. O nulové toleranci viz více: http://www.mulitvinov.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.aspx?id_org=8604&id_dokumenty=424309.

¹⁵Výzkum byl ale prováděn v letech 2005–2006.

¹⁶Stav neodpovídá zejména užívané definici společenství lidí žijících na stejném území, se společnými interakcemi a kooperací.

nejlepší vypadají upraveněji než ostatní, jedná se zejména o domy v Kopistské ulici a další ve spodní části sídliště, kde všechny byty mají plastová okna, vchody jsou nově opravené a i okolí vypadá poněkud upraveněji. Pak jsou domy, kde spolu bydlí neplatiči a platiči (blok D), které se nacházejí v severní části sídliště a jsou vzhledem neupravené. V podstatě je to dáno tím, že jsou zde napůl stará okna a plastová, starší okna jsou někdy rozbitá, zábradlí na balkonech, stejně jako rámy oken, bývají natřeny jinou barvou a vchody jsou upravenější pouze z jedné strany. Třetí typ domů, které jsou okolím hodnoceny jako nejhorší, se nachází v bloku F (Sadová ulice), nebo spíše sem můžeme zařadit některé domy z tohoto bloku: je zde vysídlený F3, který má zazděné celé spodní patro, a je zdevastován, ne ovšem tak, jak je známo např. z Chánova. Pod ním je dům F1, který místní (podle namátkového dotazu kolemjdoucích) považují za dalšího adepta na vysídlení. F1 nicméně při pohledu zblízka vypadá upraveněji než některé domy v bloku D. Je tedy otázka, které z domů jsou hodnoceny jako nejhorší a proč. Podle zprávy Sociální past jsou to ty okolo F, podle místních jsou to často i domy z bloku D.

Lokalita je v současné chvíli uklizená. Pokuta hrozí každému, kdo by vytvářel skládky odpadu mimo k tomu určených sběrných míst a popelnic. Na prostranství se vyskytuje několik rezivějících kusů železa apod., ale jde o ojedinělý výskyt, který nekoresponduje s rozsahem popsáním v integrovaném plánu. Problém ale začíná být s hygienou, jak vyplynulo z některých rozhovorů, dost často dochází ke skladování všemožného odpadu přímo v domě, a to nejčastěji ve sklepech, kde se pak množí krysy a bývá nutná deratizace.

Situace se podle místních a dostupných zdrojů zhoršila nejvíce před třemi lety, kdy byl největší příval novousedlíků, nicméně například dům F3 je podle místních vysídlen přibližně již pět let. Vzhledem k tomu, že se ze sídliště jak podle zprávy z ledna, tak podle místních stala špatná adresa, ceny nájmu a odprodeje jsou zde nízké, lidé sem nechtějí. V této lokalitě je běžným trendem, jak podle sociálního odboru, tak podle policie, že třeba není možné zjistit skutečný počet obyvatel, protože jak je např. u cigánských skupin známo, vypomáhají si v rámci rodiny, tudíž si poskytují vzájemně azyl. V jednom bytě jich pravidelně žije víc, než je zapsáno. Policie při namátkových kontrolách zjistila až 21 lidí v bytě 3+1.

Stránky EFS uvádí 23,2%¹⁷ nezaměstnanost v této lokalitě, zpráva z ledna uvádí, že je třeba odlišovat dlouhodobě nezaměstnané a nezaměstnané. Počet nezaměstnaných klesá, tedy těch krátkodobě bez práce, v podstatě zde teď žádní nejsou (podle posledních informací ze srpna 2008). Nicméně klesá i počet těch dlouhodobě nezaměstnaných, ale ne tak rychlým tempem. V Janově je jich něco okolo 400 (což vyjádřeno v procentech činí

něco okolo 6 %).¹⁸ Tyto informace ovšem pocházejí ze statistik z Úřadu práce z Mostu, tudíž není jistá jejich výpovědní hodnota. Myslím, že je všeobecně známo, že Ústecký kraj trpí jednou z největších nezaměstnaností,¹⁹ je často problém pokrýt poptávku, zvláště nekvalifikovaných zaměstnání. Někteří z nich nemohou sehnat práci proto, že tady prostě není, nicméně vyskytují se případy, že lidé nechtějí pracovat, a to kvůli nízkým výdělkům, které nekvalifikované práce přináší (jde zejména o novousedlíky). To s sebou nese nešvar práce na černo (jak zpráva z ledna, IP, tak i místní se na této situaci shodnou). Zda zde funguje ilegální zaměstnávání, někteří obyvatelé pracují v Německu a jsou ráno sbíráni a odvázeni na stavby, je na dalším zkoumání. Pro ověření tohoto předpokladu by bylo potřeba delšího výzkumu. Informace tedy pocházejí pouze z dostupných zdrojů, jako je Sociální past, Integrovaný plán a paní X ze sociálního odboru se o tom také zmínila. Podařilo se ale zjistit, že pokud jsou občané na pracovním úřadě déle než půl roku, dělají často veřejně prospěšné práce, uklízejí ulice (Integrovaný plán 2008: 38–42).

Běžným trendem je, a vyplývá to také z výše uvedeného, zadlužení domácností, a to až 45 % (Sociální past 2009: 16). Funguje zde tzv. IZP²⁰ a také dost často jsou uplatňovány tzv. splátkové kalendáře přímo s majiteli domů. Zadlužení ovšem není dáno pouze tím, že nemají obyvatelé práci, ale také momentálními hodnotami a způsobem života, dále tím, že v domech, kde žijí spolu platiči a neplatiči, na to pak doplácí ti platící, jimž jsou celkové odběry naučtovány. Hovoří se také o odběrech na černo (není prokázáno), a zároveň o tom, že jich v bytech žije více, než je zapsáno. Pokud pak dojde ke krizové situaci a nemají již prostředky na zaplacení svých dluhů, bývají neplatiči odsunuti do nedalekých ubytoven (UNO a Bílý sloup), které již se vši pravděpodobností plní definici sociálně vyloučené lokality v plné míře (viz více Sociální past 2009: 5–6). Dávky v hmotné nouzi jsou při procentuálním vyjádření převážně poskytovány obyvatelům z Janova (76 %²¹ z celkového počtu, zbylých 23 % pobírají obyvatelé z Litvínova), ale pokud převedeme tento počet na obyvatele, pouhých 271 z Janova je pobírá. Když vezmeme v úvahu, že zde žije něco okolo 6500 lidí, nejde podle mého o krizovou situaci.²²

¹⁸V této části je čerpáno ze zprávy Sociální past, Mapy vyloučených lokalit a Integrovaného plánu. Neaktuálnější statistiky se nepodařilo zjistit, byli jsme odkazováni na různé osoby mezi úřadem v Mostě a úřadem v Litvínově a pokaždé nám bylo sděleno, že „někdo už to tam počítal“, ale ke konkrétní informaci jsme se nedostali.

¹⁹V současné chvíli podle MPSV má Ústecký kraj 12,5 % až 14,9 %: <http://portal.mpsv.cz/sz/stat>.

²⁰Institut zvláštního příjemce.

²¹Celkem pobírá DHN 348 obyvatel Janova (Integrovaný plán 2008: 41).

²²Barmanka v jedné herně tvrdí, že přesně pozná na tržbách a na zvýšeném počtu zákazníků, že se vyplácely sociální dávky. Museli prý v herně dokonce zavést opatření jako zákaz vstupu s kočárkem, když jim za bílého dne chodily hrát automaty i maminky. Považují toto sdělení za malinko zkrleslé a předsudkové, nicméně paní nám to takto sdělila.

¹⁷Informace pochází z výzkumu Analýza sociálně vyloučených lokalit, jejíž výstup, a to Mapa těchto lokalit i s popisem jsou k nalezení na stránkách: http://www.esfcr.cz/mapa/int_us6_15_1.html.

KOMU SE TU HODÍ VYLOUČENÁ LOKALITA ANEB DEFINUJME

Na základě označování této lokality jako sociálně vyloučené, ba dokonce lokality, jejíž obyvatelé tvoří komunitu či ji spojuje kultura chudoby, si teď definujeme sociálně vyloučenou lokalitu a kulturu chudoby.

Sociálně vyloučená lokalita neboli prostor trpící sociální exkluzí, je lokalitou, kde je „menšinová společnost vyloučena ze sociálních vztahů a interakcí většinové společnosti“ (Romové v osidlech sociálního vyloučení 2005: 5–6). V této lokalitě, kterou lze územně vymezit, existují určité principy, které následně pomáhají členům fungovat. Také je nutné zdůraznit, že jedna z podmínek pro vyloučenou lokalitu je, že není možné, či snadné, se z lokality samovolně přestěhovat jinam. Člen takové lokality dostává automaticky nálepku, že sem patří, často ho to diskriminuje, nejen např. na trhu práce. Termín bývá spojen s chudobou, jak se píše ve sborníku Hirta a Jakoubka z roku 2005. Je ovšem třeba mít na paměti, že exkluze není pouze sociálního rozměru, ale také ekonomického, prostorového atd. Soubor těchto exkluzí pak může vytvářet to, co Oscar Lewis nazývá „kulturou chudoby“. Tento termín podle něj samotného označuje určitý způsob adaptace společnosti, která žije na okraji. Je ovšem nutné splnit podmínky, aby lokalita patřila do konceptu „kultury chudoby“, jak Lewis sám říká, ne každá tyto podmínky splňuje. V takové společnosti pak nefunguje tradiční koncept tržní ekonomiky, ale spíše nějaká forma námezdní práce, lokalita se dále charakterizuje velkou měrou nezaměstnanosti, majoritní společnost a okolí není schopné lidem v tomto prostoru nabídnout nějaké alternativy jako pomoc. Jako faktor nesmí být opomenut například ani typ rodinného uspořádání. Oscar Lewis stanovil 70 definičních prvků pro kulturu chudoby. Co se týče komunity, vystačí si se základním vymezením: komunita je společenství lidí žijících na stejném území, kteří sdílejí např. stejné hodnoty a kulturu.

Není nutné, abych se zde pouštěla do rozebírání slov „nepřízpůsobivý“ či „neplatičí“, neboť je jejich obsah známý. Je zřejmé, že okolí lokalitu a její obyvatele popisuje jako: co Cigán, to neplatič, nepřízpůsobivý, záškolák, sociálně vyloučený či ten, kdo participuje na kultuře chudoby. Tady vidím první problém. Prokazatelnost, nakolik je celá problematika spojená s Cigány, v současné chvíli neexistuje. Mediální obraz ovšem takový pohled na lokalitu umožňuje, či přímo nabízí. To jí samozřejmě neprospívá. Zároveň je nutné přiznat, že se definice nepřízpůsobivý a neplatič týká s největší pravděpodobností i necigánských rodin. A pokud místní instituce definují problematiku Janova, nikdy se nezmiňují o těchto lidech, dokonce ani místní obyvatelé nedefinují, že nejproblematičtější skupinou jsou právě Cigáni.

Zadruhé, bylo nám potvrzeno, že se odtud rodiny běžně stěhují. Mobilita zde s největší pravděpodobností funguje sice na menší než běžné úrovni, nicméně funguje. Dokonce, jak bylo zmíněno v kapitole výše, dochází k migracím mimo ČR. Lidé odtud prý běžně pracují i mimo

Janov, dokonce i Litvínov. Navíc, ze statistik vyplývá, že nezaměstnanost zde nepřekračuje ani 50 % a pouhých 6 % obyvatel zde pobírá DHN.

Zatřetí, vzhledem ke skutečnosti, že zde funguje distinkce mezi starousedlíky a novousedlíky, nemůžeme říci, že skupina působí jako komunita. Navíc dalším rozdělením by mohlo být již zmíněné oddělování cigánských a necigánských rodin, které ale není prokazatelné.

Situace v lokalitě není v žádném případě v pořádku a můžeme ji snadno považovat za alarmující. Nicméně je s podivem, že byla zahrnuta pod sociálně vyloučenou v roce 2006 v souvislosti s analýzou sociálně vyloučených lokalit od MPSV, a to před poskytováním dotací z EFS na roky 2007–2013. Právě v době, kdy došlo k největšímu přívalu novousedlíků, což může být shodou náhod, ale také důsledkem, proč sem někteří z nich byli přesídlení. Město Litvínov do tohoto projektu podpory spadá. Je zde realizováno několik projektů, se kterými Integrovaný plán počítá (Integrovaný plán 2008: 67).²³ Celkové příslibené dotace od donorů je podle prezentace starosty Daniela Voláka 3 336 657 EUR.²⁴ Ačkoli jde pouze o mou domněnku, je nejednoznačné, jakým způsobem bude docházet ke spolupráci mezi projekty, které mají odlišné cíle. Také je s podivem, že projekt podle pana Voláka příliš nepočítá, či nemá promyšlené, jak budou do celého plánu zapojeni občané Janova. Podle IP bude většina peněz věnována na opravu domů, a to jejich vlastníkům. Kdyby do těchto oprav byli zahrnuti občané Janova, nejenže by to mělo charakter nápravný, zároveň by se dočasně mohli stát zaměstnanými, což je v každém případě lepší než nezaměstnanost. V neposlední řadě se domnívám, že opravy by jim pak mohly alespoň v některých případech zabránit dalšímu devastování.

Na závěr tedy mohu dodat, že se s podivem stala vinou labelingu a medializace z běžně fungujícího sídliště vyloučená lokalita. Domnívám se, že je zřejmé, že dochází ke směšování cigánské problematiky, problematiky vyloučených lokalit a nepřízpůsobivých občanů. Zároveň bych chtěla upozornit na fakt, který sice není předmětem mé práce, ale zasluhuje si ne menší pozornost, a to že je naprosto opomíjena situace v nedalekých ubytovnách UNO a Bílý sloup (Sociální past 2009: 5–6), kde je stav v současné chvíli daleko více alarmující.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] BUDILOVÁ, L., JAKOUBEK, M. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno. Centrum pro studie demokracie a kultury, 2009. s. 357.
- [2] HIRT, T., JAKOUBEK, Marek. Úvodní slovo. In HIRT, T., JAKOUBEK, M. *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň. Aleš Čeněk, 2005. s. 416.
- [3] *Integrovaný plán rozvoje sídliště Janov*. Litvínov. 2008. 76 s. Dostupný z WWW: (http://www.mulitvinov.cz/vismo/zobraz_dok.asp?id_org=8604&id_ktg=53071&archiv=0).

²³Je spodivem, že realizátoři Budoucnosti pro Janov (bez jmenování osoba z úřadu v Litvínově) se nechtějí příliš vyjadřovat k situaci a na dotaz, zda jejich práce souvisí či je zahrnuta do Integrovaného plánu, odpoví, že neví.

²⁴Při současném kurzu ČNB dne 16. 11. 2009 je to v přepočtu 85 084 753 Kč.

- [4] KLIKA, M. Mapování Janova. 2009. Dostupný z WWW: (http://www.mulitvinov.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.aspx?id_org=8604&id_dokumenty=424306).
- [5] LEWIS, O. Culture of Poverty. *Scientific American*. 1966, roč. 215, č. 4, s. 19–25.
- [6] *Litvínov Janov : ghetto* [online]. 2008. Dostupný z WWW: (<http://litvinovjanov.blog.cz/>).
- [7] *Litvínov : Město v pohybu* [online]. 2009. Dostupný z WWW: (<http://www.mulitvinov.cz/index.asp>).
- [8] *Mapa sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v ČR* [online]. 2006. Dostupný z WWW: (http://www.esfcr.cz/mapa/int_us6_15_1.html).
- [9] *SBD Krušnohor* [online]. 2005. Dostupný z WWW: (<http://www.sbdkrušnohor.cz/>).
- [10] Socioklub. *Sociální past: Situační analýza sociálně vyloučených lokalit na území města Litvínova se zaměřením na sídliště Janov*. Praha. 2009. 53 s. Dostupný z WWW: (<http://litvinovjanov.blog.cz/0902/socialni-past-situacni-analyza-socialne-vyloucenych-lokalit-na-uzemi-mesta-litvinova-se-zamerenim-na-sidliste-janov>).
- [11] URBAN, Z. *Vyhodnocení projektu; nulová tolerance*. 2009. Dostupný z WWW: (http://www.mulitvinov.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.aspx?id_org=8604&id_dokumenty=424309).
- [12] VOLÁK, D. *Právo a pořádek: Priorita pro Janov*. 2009. Dostupný z WWW: (http://www.mulitvinov.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.aspx?id_org=8604&id_dokumenty=424305).
- [13] *Základní škola Litvínov–Janov* [online]. 2007. Dostupný z WWW: (<http://www.zsjanov.cz/>).

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

NÁSTIN MEDIÁLNÍHO DISKURSU O JANOVĚ: Kriticko-diskursivní přístup

Petr Vašát

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, Petr.Vasat@seznam.cz

OUTLINE OF THE JANOV MEDIA DISCOURSE: A critical-discursive approach

mimo diskurs a že jsou tyto procesy zásadně tvarovány právě těmito diskursy.“ (Chouliarakis, Fairclough 1999: 4)

Abstract—This paper focus on a media presentation of events related to the situation that is generally called as social tension in Janov. The tool of this aim is a specific qualitative research method – critical discourse analysis. The method allows combine classical textual and intertextual analysis. There are identified two ideological practices in the Janov media discourse: (1) construction of Gypsy ethnic category, (2) construction of socially excluded locality. These ideological practices are supported by specific textual features and their concrete discursive expressions, both outlined in the analysis.

Key Words—critical discursive analysis, Janov media discourse, discursive constructivism

SOCIÁLNÍ NAPĚTÍ v Janově je zajímavým příkladem situací, ke kterým v určitých lokalitách České republiky dochází. Snaha podobné situace řešit pak velmi často vychází z terénních výzkumů realizovaných v těchto lokalitách. Zde předkládaná analýza nicméně na žádném takovém výzkumu nestaví. Hlavním cílem této analýzy je totiž analyzovat diskursy¹ neboli analyzovat specifické *textové* reprezentace týkající se právě zmíněného sociálního napětí v Janově.

V rámci presentované analýzy byly proto primárně analyzovány především tematické texty litvínovských RADNICE novin (9), dále pak Homéru (2), výběrově pak byly analyzovány texty Lidových novin (2) a Českých Novin (2). Analyzovaný korpus v žádném případě nepředstavuje konečný výčet publikací věnovaných tématu „napětí v Janově“. Analýza se nicméně snaží nabídnout vzorce a interpretace, které jsou typické pro mediální diskurs o Janově. Jako takové pak představují určitý vědecký model reality.

TEORETICKO-METODOLOGICKÝ ÚVOD

„Je důležitou charakteristikou ekonomických, sociálních a kulturních změn pozdní modernity, že existují jako diskursy stejně jako procesy

¹Pojmem diskurs mám na mysli určitou významovou reprezentaci části světa, která ačkoliv vyjednávána v sociální interakci, je řízena svými specifickými pravidly.

Myšlenka, podle níž jazyk a jeho struktury konstituují lidský svět, resp. určují způsob, jakým náš svět vnímáme (srov. Wittgenstein 1993, Flusser 2005), není ve společenských vědách nová. Od 70. let se nicméně uplatňuje zcela jiná optika tohoto vztahu. S příchodem postrukturalismu se totiž přesunula pozornost od abstraktního *langue* ke konkrétnímu *parole*, neboli pozornost byla přesunuta od jazyka coby systému ke specifickým *diskursům* (Philips, Jørgensen 2002). Podle této optiky je sociální realita konstruována skrze reprezentace a významy cirkulující v rámci diskursů. Neznamená to ovšem, že by realita se svými fyzickými objekty „tam venku“ neexistovala. Nikoliv. Realita „tam venku“ existuje, svůj význam nicméně nabývá právě skrze jednotlivé diskursy.

Kritická diskursivní analýza (KDA), která posloužila k analýze presentované v této zprávě, představuje specifickou odnož diskursivních přístupů. Jako taková se začala formovat v 80. letech a je nejčastěji spojována se jmény Normana Fairclougha (1989, 1992), Ruth Wodacové (1999) a Teuna van Dijka (1997a, 1997b). KDA ale není pouze metodou *sui generis*, jak mnozí mylně předpokládají, nýbrž *ipso facto* i svou vlastní teorií (Philips, Jørgensen 2002). Tvoří ji totiž tzv. „kompletní balík“ („complete package“), který zahrnuje čtyři domény: (1) filosofické (ontologické a epistemologické) premisy, (2) teoretické modely, (3) metodologické postupy a (4) specifické techniky analýzy.

Diskursivní přístupy obecně, a platí to i pro KDA, staví na dvou základních principech: (1) jednou z funkcí jazyka je „dělat věci“ („do things“, srov. Austin 2000), (2) „k děláním věcí lidé užívají specifických *diskursivních praxí*“ (Antaki 2004). Řečeno konkrétněji: KDA přijímá tři metafunkce jazyka Michaela Halliday (srov. Halliday 1994), tzn. tvrdí, že diskursy přispívají ke konstrukci *sociálních identit, sociálních vztahů a vědění a reprezentací* obecně. Diskursy tedy tvarují sociální strukturu a zároveň jsou sociální strukturou tvarovány. Jinými slovy mezi diskursy a sociální strukturou existuje *dialektický vztah*.

V této perspektivě je pak třeba dodat, že tato korelace není neutrálního charakteru. Ba naopak. Diskursy plní tuto funkci vždy z určité perspektivy. Plní totiž přání vždy určité zájmové strany. Jinak řečeno: diskursy jsou ze své podstaty vždy *ideologické*. Pojmem ideologie však není

míněn vágní lidový význam spočívající v jednorozměrném přisouzení místa v rámci politického spektra. Nikoliv. Užítím tohoto pojmu „(j)de vlastně o konstrukce významů za účelem udržení vztahů moci, tedy o jejich legitimizaci“ (Vašát 2008:105)

Jak bylo zmíněno v citátu výše, pro pozdní modernitu je typická diskursivní povaha ekonomických, sociálních a kulturních změn. Přímo klíčovou úlohu pak při těchto změnách sehrávají média. Média figurují coby hlavní producenti informací v pozdně moderních společnostech, jsou proto schopna, v souladu s výše načrtnutou teorií, ovlivňovat vědění, postoje, hodnoty, sociální vztahy a sociální identity. (Fairclough 1995)

Z perspektivy trojdimenzionálního modelu KDA (text, diskursivní praxe, socio–kulturní praxe) jde tedy v předkládané analýze o snahu zachytit:

- 1) „Jak je reprezentován svět (události, vztahy apod.)?“
- 2) „Jaké identity jsou přisuzovány zúčastněným v programu nebo příběhu (reportéři, posluchači, odkazovaná či dotazovaná ‘třetí strana’)?“
- 3) „Jaký vztah je ustavován mezi zúčastněnými (např. vztah reportér–posluchač, expert posluchač nebo politik–posluchač)?“ (Fairclough 1995: 5)

TEXTUÁLNÍ ANALÝZA

V této fázi analýzy KDA sleduje lingvistické znaky textu. Snaží se identifikovat gramatické a jiné jevy, které korespondují s intertextuální povahou textu (Fairclough 1992). Snaží se rovněž odhalit, jakým způsobem text přispívá ke konstrukci vztahů mezi lidmi a jejich sociálních identit.

Z pohledu lingvistické analýzy lze analyzovat několik základních kategorií, které je možné v textech identifikovat. Především sociální kategorie „sociálně nepřizpůsobivý“. Pro tuto kategorii jsou typické následující kategoriálně vázané rysy: „poškození cizích věcí, krádeže, vloupání, výtržnictví, rvačky, krádeže pohonných hmot ze zaparkovaných vozidel, neoprávněné obývání bytů, ničení autobusových zastávek.“² Dále lze nalézt odkazy na kategorii „slušných lidí“.

Vzhledem k tomu, že se jedná o kategorii opoziční vůči kategorii předchozí, lze její vázané rysy vymezit takto: „dodržují zákony, nenarušují veřejný pořádek a neporušují mezilidské a sousedské vztahy.“³ Alternativně vůči kategorii „sociálně nepřizpůsobivý“ je někdy užíváno etnické kategorie Romové. Stejně tak kategorii „starousedlíci“ někdy nahrazuje kategorie „slušných občanů“.

Producenti textu novin Radnice se zcela explicitně staví na stranu „slušných občanů“, což častokrát zdůrazňují: „Vedení města Litvínova je na straně slušných lidí.“⁴ V takovém případě pak text plyně přejde od formulace typu „Je třeba otevřeně pojmenovat problémy. . .“ k „Paní

²Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

³Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

⁴Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

ministryně pochopila, že nám již došla trpělivost. . .“⁵ Zároveň se implicitně staví do pozice „mluvčí“ za „slušné občany“ vůči státním strukturám. Jindy se zase staví do pozice represivního aparátu vůči kategorii „sociálně nepřizpůsobivých“ jako např. v komentáři o zneužívání sociálních dávek: „Jsme ale rozhodnutí neustoupit ani o píd'. Naopak, chceme systém ještě vylepšit, protože již nyní přináší pozitivní výsledky.“⁶

INTERTEXTUÁLNÍ ANALÝZA

Cílem této fáze analýzy je nahlédnout text z perspektivy *diskursivní praxe*. Jinými slovy: explikovat způsoby a trajektorie produkce a konzumace textu a artikulovat *diskursy* a *žánry*, které jsou v textu obsaženy.

Z pohledu diskursivní praxe se jedná o komplexní produkci, tzn. v rámci textů je odkazováno na celou řadu jiných domén např. na *diskurs právní, diskurs politický, law enforcement diskurs* apod. Texty novin RADNICE díky svému specifickému statusu coby „Čtrnáctideník pro Litvínov, Lom, Meziboří a okolí“ mixují různé typy žánrů. Především se jedná o tzv. *tvrdé zprávy*, tj. zprávy o událostech z Litvínova a okolí, dále pak žánr *názorů občanů* („Napsali jste nám do redakce“), *policejních statistik* a v ne poslední řadě žánr *presentace názorů vlastních*. Z pohledu diskursů byly v textu identifikovány především dva diskursy, které načrtávají zajímavý vztah jak vůči sobě navzájem, tak i vůči sociální praxi obecně. Na jedné straně to je diskurs *law enforcement*⁷ a na straně druhé diskurs *sociálního vyloučení*. Každý diskurs pak nese jistá specifika.

Diskurs *law enforcement* pracuje zejména s kategorií „sociálně nepřizpůsobivý“. Explicitně se pak v rámci textů vyhýbá etnické kategorii Rom. V textech se často pracuje se žánrem *policejních statistik* např. „Bylo zraněno 5 strážníků MěP, město utrpělo také škodu na majetku, protože byla poškozena jeho čtyři vozidla, jedno zcela hořlavou výbušninou.“⁸ Povoláván je také žánr *presentace vlastních názorů*: „Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezavírá,“⁹ jakožto i *názorů občanů*, nicméně výhradně pouze *názorů* kategorie „slušných občanů“: „Obyvatelé Janova využili možnosti setkání se starostou Milanem Štovičkem a místostarostou (viz foto) a nahlas pojmenovali problémy, které jim v Janově znepříjemňují život. Opět to byly stížnosti na nepřizpůsobivé občany, kteří jsou dlouhodobě hluční, nepořádní a vulgární, a o vylepšení vztahů nejeví žádný zájem.“¹⁰ Diskurs *law enforcement* celkově vyznívá více represivně: „Po dohodě

⁵Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

⁶Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

⁷Z pragmatických důvodů ponechávám anglický výraz. Obvykle se termín překládá jako „orgány činné v trestním řízení“.

⁸Vedení města připravuje opatření k uklidnění situace v janovském sídlišti. RADNICE noviny 20(17): 1.

⁹Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezavírá. RADNICE noviny 5(16): 1.

¹⁰Situaci v Janově řeší město mimořádným opatřením. RADNICE noviny 22(17): 2.

s vedením města přijala policie ČR taková bezpečnostní opatření, aby udržela v ulicích města klid a pořádek, a oznámené akce proběhly podle shromažďovacího zákona,¹¹ s čímž také korespondují i nástroje změny (viz níže).

Diskurs sociální exkluze pracuje s kategorií „sociálně vyloučení“. Nevyhýbá se pak rovněž použití etnické kategorie Rom: „Janovští Romové jsou obvykle nezaměstnaní nebo se nechávají zaměstnávat na černo bez smlouvy.“¹² Žánry odpovídají diskursu law enforcement, navíc je však častokrát užito žánru politické řeči, zejména je užito citací bývalé ministryně Džamily Stehlíkové: „Mohu příslibit spolupráci Agentury s přípravou projektů prostřednictvím pracovníka Agentury, který bude sídlit v Mostě (jedna z vybraných lokalit).“¹³ Celkový styl diskursu pak vyznívá spíše inkluzivně, tzn. nesnaží se tolik o represivní kroky, jako spíše o uplatnění mechanismů začleňování: „Odborné předpoklady pro přijetí musí splňovat také 10 nových terénních sociálních pracovníků.“¹⁴

Každý z představených diskursů uplatňuje jiné nástroje řešení sociální změny v lokalitě Janov. K tomu je třeba dodat, že dříve dominující diskurs law enforcement a jeho nástroje byly postupem času vytlačeny diskursem sociálního vyloučení, přičemž zásadní zlom představovalo zařazení Janova mezi tzv. „vyloučené lokality“.

SOCIO-KULTURNÍ PRAXE

„Je úplně jedno, zda se svištící baseballovou pálkou ohání anarchista s šátkem, holá lebka v bomberu, nebo Rom z ghetta.“¹⁵

Specifikou KDA je snaha o propojení lingvistických struktur a diskursivní praxe se širšími socio-kulturními procesy. KDA za tímto účelem využívá minulých i současných socio vědních konceptů a teorií. V této fázi analýzy rovněž dochází k identifikaci ideologií, které se na socio-kulturních procesech podílejí.

Identifikované diskursy (law enforcement a sociální vyloučení) prostoupené různou měrou v různých textech implikují jak jiné vztahy mezi zúčastněnými aktéry, tak i nástroje změny současné situace. Represivní styl diskursu law enforcement užívá poukázek, které mají snižovat zneužívání sociálních dávek či různé policejní intervence. Cílem těchto intervencí je ukázat „sociálně nepřizpůsobivé“, zajistit dodržování práva a společenských norem obecně. V rámci tohoto diskursu jsou nicméně významy konstruovány pouze jednostranně, přičemž je umlčen hlas samotných „sociálně nepřizpůsobivých“. V rámci diskursu

¹¹Vedení města připravuje opatření k uklidnění situace v janovském sídlišti. RADNICE noviny 20(17): 1.

¹²Analýza: Situace v Janově se vyřeší za deset let. České Noviny 19. 3. 2009. Dostupné na: http://www.sportovninoviny.cz/zpravy/analiza-situace-v-janove-se-vyresi-za-deset-let/366405&id_seznam=912.

¹³Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezaví. RADNICE noviny 5(16): 1.

¹⁴Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

¹⁵Poučení z Janova: návrat hodnot. Lidové noviny 24. 11. 2008. Dostupné na: http://www.lidovky.cz/poucení-z-janova-navrat-hodnot-dzr-lin_nazory.asp?c=A081124_101508_lin_nazory_nev.

se prolínají explicitní kategorie „sociálně nepřizpůsobivých“ s implicitní kategorií Rom. V takovém případě dochází ke konfuzi významů odkazujících k porušování zákonů na jedné straně a porušování norem majoritní společnosti na straně druhé. Dochází tak k argumentaci, která míchá např. *krádež auta s nepořádností*. Tato diskursivní konstrukce pak má za následek bezděčné přisuzování nezákonných praktik i těm lidem, kteří jednájí pouze podle odlišných norem, což je obecně staví do submisivní mocenské pozice. Skrytě pak na základě těchto praktik dochází ke konstrukci etnické kategorie Romů.

Inkluzivní styl diskursu sociálního vyloučení naopak zdůrazňuje nutnost projektů a dotačního systému Evropské unie k dosažení sociální změny. Lokalita Janov je v tomto diskursu konstruována coby *sociálně vyloučená*, či dokonce coby *ghetto*. Jako taková je pak podle diskursu sociálního vyloučení obývána převážně lidmi spadajícími do kategorie Romů. Cílem sociální změny je inkluze vyloučených osob a celková revitalizace lokality. Nicméně to, co začalo stížnostmi na „sociálně nepřizpůsobivé“ občany, se transformovalo do snahy o celkovou revitalizaci lokality. Paradoxní ovšem je, jak je upozorňováno v jednom komentáři textu z Lidových novin, že tzv. Romové, ačkoliv tematizovaní coby převážní obyvatelé lokality, jsou v podstatě v lokalitě minoritní kategorií omezující se pouze na několik domů. Komentátor doslova píše: „V Janově žijí, a proto bych si dovolil odhadnout, Romů zde žije tak pět až deset procent, a to rozhodně většina není. Přesněji vzato větší výskyt Romů je jen v centrální části čtvrti. V okrajových částech nejsou takřka žádní nebo jen ti slušní, kteří bez problémů žijí mezi většinovým obyvatelstvem. I je poškozují skandalizování romské problematiky.“¹⁶

Je zřejmé, že v případě Janova dochází ke specifické mediální konstrukci lokality, a tím pádem i sociální reality. Janov je tak širší veřejností vnímán coby vyloučená lokalita, a je tak podle toho s ní nakládáno. Je možné se domnívat, že této presentaci do jisté míry napomohli litvínovští představitelé, kteří častokrát traktovali lokalitu coby vyloučenou, či dokonce coby ghetto. Tato dikce pak byla přijata vrcholnou politikou, přičemž tyto kontakty dostaly oficiální rozměr, tím že byla lokalita přijata do seznamu 13 vyloučených lokalit v ČR. Tento status nicméně nekorresponduje s názory některých obyvatel samotné lokality, přičemž lze nalézt explicitní tendence tyto protihlasy bagatelizovat: „K velmi emotivní výměně názorů došlo mezi stěžovateli a hrstkou obyvatel hájících Romy.“¹⁷

¹⁶Většina obyvatel Janova nejsou Romové. Lidové noviny 20. 11. 2008. Dostupné na: http://www.lidovky.cz/dopisy-redakci-010-noviny.asp?c=A081121_000051_lin_noviny_sko-klic=228686mes=081121_0.

¹⁷Situaci v Janově řeší město mimořádným opatřením. RADNICE noviny 22(17): 2.

DISKURSY O JANOVĚ		
diskurs/y	law enforcement	sociální vyloučení
sociální kategorie	sociálně nepřizpůsobivý	sociálně vyloučení, Romové
žánry	tvrdá zpráva, policejní statistiky, prezentace vlastních názorů, názory občanů	tvrdá zpráva, policejní statistiky, prezentace vlastních názorů, názory občanů, politická řeč
styl	represy	inkluze
nástroje změny	poukázky, policie apod. „Radnice již před rokem společně s Ústeckým krajem a Úřadem práce v Mostě zahájila projekt minimalizace zneužívání sociálních dávek formou poukázek.“ ¹⁸ „Nebezpečnost situace si vyžádala zásah policie.“ ¹⁹	dotací systém „Je nutné problémy přesně pojmenovat, vytvořit projekty a dosáhnout jimi na evropské peníze.“ ²⁰ „Musíme realizovat smysluplné projekty, na které potřebujeme získat dotace, protože peníze z rozpočtu města nepokryjí veškeré náklady revitalizaci Janova.“ ²¹
ideologie	konstrukce etnické kategorie Romů	konstrukce sociálně vyloučené lokality

Obr. 1. Diskursy o Janově

18192021

Vlivem spáchané trestné činnosti, na kterou poukazovala kategorie „slušných obyvatel“, a odlišných norem a životního stylu byla zkonstruována kategorie „sociálně nepřizpůsobivých“ implicitně odkazující k „etnické kategorii Romů“. Kvůli artikulaci „etnické kategorii Romů“ došlo ke zkonstruování „sociálně vyloučené lokality“, kterou nelze revitalizovat jiným způsobem než státními a evropskými dotacemi. To, co začalo nespokojeností s „hrstkou“ (tzn. ještě menší částí než pět až deset procent) „nepřizpůsobivých“ obyvatel, skončilo „vyloučením“ celé lokality. Oba diskursy se až dokonale doplňují, přičemž nikoho už ani nenapadne, že stejně jako ne každá holá lebka nosí bombera, tak i ne každý „Rom“ musí být z ghetta.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ANTAKI, C., et al. 2003. Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique Of Six Analytic Shortcomings. Submission to Discourse Analysis Online. Přístupné na: (<http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a1/antaki2002002-paper.html>), stáhnuto: 13. 3. 2008.
- [2] ANTAKI, C. 2004. Analysing Talk and Text. A Course for the Universidad Autónoma de Barcelona. Přístupné na: (<http://www-staff.lboro.ac.uk/ssca1/tthome.htm>), stáhnuto: 13. 3. 2008.
- [3] AUSTIN, J. L. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- [4] FLUSSER, V. 2005. *Jazyk a skutečnost*. Praha: Triton.
- [5] HALLIDAY, M. 1994. *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- [6] CHOULIARAKI, L., FAIRCLOUGH, N. 1999. *Discourse in Late Modernity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- [7] FAIRCLOUGH, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman Inc.
- [8] FAIRCLOUGH, N. 1992. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society*. 3(2):193–217.
- [9] FAIRCLOUGH, N. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- [10] PHILLIPS, L., JØRGENSEN M. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.

¹⁸Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

¹⁹Nebezpečnost situace si vyžádala zásah policie. RADNICE noviny 19(17): 1.

²⁰Dělnická strana sídliště Janov nespasí. RADNICE noviny 17(17): 2.

²¹Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezabaví. RADNICE noviny 5(16): 1.

- [11] VAŠÁT, P. 2008. *Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi*. AntropoWebzin 2–3(4): 101–112.
- [12] VAN DIJK, T. (Ed.) 1997a. *Discourse as Structure and Process*. London: SAGE.
- [13] VAN DIJK, T. (Ed.) 1997b. *Discourse as Social Interaction*. London: SAGE.
- [14] WITTEGENSTEIN, L. 1993. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia.
- [15] WODACK, R. et al. 1999. *Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

JAK SE DĚLÁ RASOVÁ VÁLKA?

Kritická diskursivní analýza neonacistických textů

Jan Šamánek

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy – Institut sociologických studií, saman01@ecn.cz

HOW TO MAKE A RACIAL WAR? A critical discourse analysis of neo-Nazi texts

Abstract—This article is a critical discourse analysis of set of texts published by one of leading Czech neo-Nazi internet servers. The author embracing the standpoint of radical democracy shows discursive sequentiality of analyzed texts and development of the neo-Nazi discourse according to events that took place before, during, between and after three major neo-Nazi demonstrations in Janov and Přerov, Czech Republic in years 2008 and 2009. It is shown that the discourse uses the occurrence of local inhabitants of Janov and Přerov on demonstrations for construction of reality of a starting racial war and for legitimization of demonstrators' violence against Roma inhabitants and police. The racist ideological basis of the discourse is also shown. The article explains how both successes and failures of all demonstrations are used as motivating discursive tools for mobilization and propagation for following events and how does the discourse react to them.

Key Words—CDA, critical discourse analysis, neo-nazism, discourse, racism, Roma, Janov

18. ŘÍJNA 2008 proběhla v severočeském Litvínově neonacistická demonstrace, která – co se týče účasti, událostí v jejím průběhu i následujících reakcí veřejnosti – zcela vystoupila z řady předešlých akcí, jež lidé a organizace pocházející z neonacistického prostředí pořádají poměrně často. V Litvínově se toho dne sešlo nebývalé množství neonacistů¹, a i přes masivní policejní manévry došlo k násilnostem a pokusům o pogromy na romské obyvatelstvo města, a to za neskrývané podpory části ne-romského obyvatelstva. Tento fakt byl neonacistickým hnutím specifickým způsobem diskursivně využit k legitimizaci jeho politických cílů. Autoři článků v médiích napojených na neonacistické hnutí velmi dobře využili shrnutí silného litvínovského příběhu k názorné ilustraci a rozšíření své konstrukce sociální reality, což jistě pomohlo při sledování obecných cílů a neonacistů, ale i při propagaci a svolávání několika dalších po sobě

¹Ve článku budu z praktických důvodů používat generické maskulinum. Prosím čtenáře a čtenářky, aby brali v úvahu, že generické maskulinum zahrnuje jak muže, tak ženy.

následujících demonstrací, jejichž příběhy byly pak následně rovněž využity. Tento článek se zaměřuje právě na onu stránku neonacistického diskursu odstartovanou Litvínovskou demonstrací a využívající jejího příběhu ke specifické konstrukci sociální reality, která je při svolávání a hodnocení každé z následujících demonstrací rozvíjena v závislosti na dalších proběhlých událostech. Rozebírat budu diskurs spojený s velkými demonstracemi v Litvínově (18. 10. 2008 a 17. 11. 2008) a Přerově (4. 4. 2009), jejichž účastníci se pokusili o bezprecedentní veřejné pogromy na místní romské obyvatelstvo.

Zvláštní pozornost budu věnovat proměnám diskursu v závislosti na proběhlých událostech. Budu sledovat, jak jednotlivé texty reagují na události, které proběhly během daných demonstrací, jak tyto události využívají ke konstrukci sociální reality konzistentní s neonacistickými politickými cíli, jak lidé stojící za formováním neonacistického diskursu pracují s úspěchy a neúspěchy demonstrací a jak je dokáží využít ve prospěch či neprospěch svých cílů.

OBJEKTIVITA POZNÁNÍ, KRITICKÁ DISKURSIVNÍ ANALÝZA A METODOLOGIE ROZBORU

Pokud je situace definována jako reálná, tak je reálná i ve svých důsledcích, praví Thomasův teorém. Obsah informačních sdělení, jejich jazyk, forma, způsob jejich výměny – to všechno jsou, pokud přijmeme tento poznatek, faktory ovlivňující a formující naše vnímání sociální reality, a tedy i naše jednání. Co je nutné si uvědomit, je fakt, že všechna sdělení mají své původce. Sama skutečnost, že nevznikají v sociálním vakuu, ale že jsou navázána na konkrétní sociální vztahy a situace, v důsledku znamená, že žádné ze sdělení nemůže ze své podstaty být objektivní, neutrální či stojící mimo společnost. Do jejich utváření nevyhnutelně vstupuje faktor moci a samotná sdělení se všemi jejich výše zmíněnými aspekty pak medializují moc v sociálních vztazích, jelikož pomáhají konstruovat sociální realitu takovým způsobem, jak ji vnímá jejich původce. To znamená, že sdělení (včetně jeho charakteristik) nejen něco říká, ale i „něco dělá“ (Austin 2000) – formuje to, jak vnímáme určité sociální situace a jak na ně reagujeme. Objektivizace sdělení by znamenala naturalizaci rozložení sil v diskursivní aréně, a tedy nemožnost reflektovat mocenský souboj na diskursivní úrovni.

Na tyto argumenty reaguje kritická diskursivní analýza (CDA), jakožto interdisciplinární výzkumný nástroj využívající poznatky ze sociologie, lingvistiky či dalších vědních disciplín, ale zároveň i specifický způsob čtení textů beroucí ohled nejen na to, jakou informaci sdělení explicitně poskytuje, ale současně na to, co v jeho textu obsaženo není (co je vynecháno) a co text v dané situaci říká a „dělá“ svým jazykem, svou formou či použitými výrazovými prostředky a v jakém kontextu text vznikl. CDA, vyvinutá v posledních dvou desetiletích 20. století zejména za přispění Teun van Dijka, Normana Fairclougha a Ruth Wodak, zkoumá sdělení, jeho obsah, význam a efekt na sociální realitu, a to v jeho sociálním kontextu. Ve středu zájmu nestojí pouze explicitní, ale i implicitní sdělení textu, které má praktický význam v daném kontextu, a ve všech svých aspektech je formováno sociálními vztahy, které však samo i zároveň formuje. CDA celou problematiku uchopuje skrze pojem diskurs. Jak ukazuje Fairclough (1992), pojem „diskursu“ nabývá v pojetí CDA tří významů: „diskurs jako text“ (lingvistické charakteristiky textu, použitý jazyk...), „diskurs jako diskursivní praxe“ (instituce a situace vztahující se k cirkulaci a konzumaci diskursu) a „diskurs jako sociální praxe“ (praktický ideologický efekt diskursu na sociální praxi). Všechny tyto významy jsou pak chápány jako vzájemně propojené aspekty stejného fenoménu. Např. lingvistické charakteristiky jednotlivých textů je nutné chápat v širším sociálním, politickém, historickém či jiném kontextu, který jim dává relevanci, co se týče praktického dopadu na sociální realitu. Analýza konkrétních sdělení a textů zasazená do širšího kontextu skrze tříúrovňové chápání diskursu tak umožňuje do určité míry propojit mikro- a makro- úroveň zkoumání sociální reality. CDA jako výzkumný přístup, spíše než analytická metoda, napomáhá rozpoznávat ve sdělení momenty moci, nerovnosti, hegemonie či dominance (a jejich směru) a způsob, jakým text konstruuje sociální realitu, respektive působí na sociální vztahy a mocensky manipuluje s obrazem světa. V tomto odkazuje ke svým teoretickým kořenům, mezi něž patří zejména teoretici frankfurtské školy, Habermas, Foucault nebo Bourdieu. Van Dijk (1993: 254) zdůrazňuje, že CDA definuje moc na základě pojmu kontroly: moc skupin či jednotlivců je odvozena od jejich schopnosti kontrolovat činy a myslí ostatních skupin či jednotlivců. Přístup k definici diskursu tuto kontrolu do určité míry umožňuje. Možnost definovat specifický diskurs (ovlivnit to, co se stane součástí diskursu, jaké jsou používány výrazy, slovní spojení, v jakém kontextu...) je tedy zdrojem reproduktivní i represivní moci, což má i praktický efekt. Vzhledem k tomu, že cílem CDA není pouze poznat sociální realitu, ale i příspěvek k rovnějšímu komunikačnímu prostředí (Vávra 2006: 55), nahlíží většinou na sociální problémy z pohledu deprivilegovaných skupin čelících moci. (Wodak 2002: 10) a jejím hlavním bodem zájmu v analyzovaných textech je působení moci směrem shora (Van Dijk 1993: 250). Zaměření CDA na nerovnosti a dominanci implikuje to, že se CDA nesnaží primárně přispět ke specifické disciplíně, škole, teorii či specifickému para-

digmatu. Namísto toho se soustředí na palčivá společenská témata, jimž se snaží porozumět pomocí analýzy diskursu, kterému připisuje zásadní roli v produkci a reprodukci společenských nerovností. (Van Dijk 1993)

Samotná premisa nemožnosti existence objektivního sdělení stojícího mimo společenské vztahy samozřejmě implikuje, že ani výzkumný přístup a výsledky analýzy nemohou být v žádném případě považovány za objektivní, protože i výzkumník či výzkumnice zaujímá ve společnosti určité postavení, které ho/ji vybavuje určitým způsobem vnímání světa. Ostatně, již Karl Popper (1994: 21) upozornil na to, že v sociálních vědách probíhá velmi silná a komplexní interakce mezi zkoumajícím subjektem a zkoumaným objektem, v čehož důsledku jsou výsledky sociálně vědního bádání nevyhnutelně ovlivněny zasazením subjektu v sociálním kontextu. Kritická analýza diskursu toto reflektuje a je otevřeně a přiznaně (což je zásadní premisa CDA, viz van Dijk 2001: 352) vedena z konkrétních a definovaných společenských pozic – jejím výchozím bodem je výzkumný standpoint, respektive od něj odvozená definice sociálního problému. Právě v této skutečnosti spočívá její kritičnost. K analýze už přicházím vybaven souborem hodnot a s ohledem na něj ji provádím. Rozbor neonacistického diskursu, který zde překládám, využívá principů CDA a tak je k němu potřeba přistupovat. Nejde o objektivní a nestranný rozbor, protože toho ani dosáhnout nelze, nýbrž o analýzu vycházející z radikálně demokratického hodnotového systému odmítajícího jakoukoliv ideologii i společenskou praxi vykazující vynucené vztahy dominance a nerovnosti, za nimiž nestojí celospolečenský a všestranný konsensus. Neonacistické hnutí stavící na diskriminačních ideologiích (jako je např. rasismus) je v přímém rozporu s radikálně demokratickými hodnotami a kontrola specifického diskursu neonacistických médií je praktickým uplatněním moci a nástrojem k dosahování cílů spojených s těmito ideologiemi. Od tohoto faktu, který považuji za sociální problém, se ve své práci odrazím a neonacistický diskurs analyzuji s ohledem na něj. Zjištění vyplývající z analýzy jednotlivých textů a z jejich porovnávání vztahují k širokému společenskému kontextu, přičemž kladu důraz především na průběh a okolnosti historických událostí (neonacistické demonstrace).

Jelikož byl cílem mé práce rozbor neonacistického diskursu, bylo nutné provést výběr textů, vhodných k analýze. Princip CDA, jakožto z velké části lingvistického analytického přístupu rozebírajícího doslova každé slovo textu, neumožňuje do analýzy obsáhnout veškeré materiály, které by se daly zahrnout do neonacistického diskursu. Proto jsem se rozhodl zúžit výběr na texty jednoho z nejvýznamnějších neonacistických médií – z internetových stránek Národního odporu², na nichž jsou rovněž zveřejňovány články z jiných neonacistických serverů. Druhým kritériem výběru bylo, aby se přímo týkaly tří demonstrací, na které se zaměřuji. Prakticky výběr probíhal tím způsobem, že jsem prošel veškeré články na zmíněném serveru a vybral z nich ty, které se jakkoliv dotýkaly demonstrací

²<http://www.odpor.org>.

v Janově a v Přerově, ať už to byly upoutávky, pozvánky, reportáže, nebo komentáře. Všechny tímto způsobem vybrané texty jsem v několika krocích okódoval a analyzoval s ohledem na jejich časový sled. Předmětem zájmu byly jazykové prostředky, výrazy, pojmy, slovní spojení, které neonacisté využívají; to, v jakém kontextu dané prostředky využívají; to, co jejich použitím dělají (jak pomocí nich konstruují realitu).

Ve svém textu odkazuji k diskursu Národního odporu a Dělnických listů označením *neonacistický*, původce a aktéry demonstrací označuji jako *neonacisty*. Přestože samotný rozebíraný diskurs s těmito pojmy neoperuje, já se k jejich používání přikláním z důvodu určité návaznosti diskursu a aktivit těchto lidí na nacistickou ideologii, dále pak z čistě praktického důvodu přehlednosti a pojmového odlišení neonacistického diskursu od diskursu mojích práce.

O STAROUSEDLÍCÍCH A CIKÁNECH S MALÝM „C“

Ještě než přikročím k samotné analýze rozvíjení neonacistického diskursu a diskursivní návaznosti jednotlivých textů, je vhodné věnovat pozornost tomu, jak jsou zde konstruováni Romové a Romky a v jakém kontextu se o nich hovoří.

Neonacistický diskurs o Romech bez výjimky referuje jako o *cikánech* (v drtivé většině případů s malým „c“, čímž konstruuje jakési „cikánství“ – spíše určitý soubor vlastností než příslušnost k romskému etniku). Samotné používání tohoto označení zasluhuje bližší pozornost, protože při detailnějším pohledu zjišťujeme, že nejde pouze o neutrální označení příslušníků a příslušnic romského etnika. Výraz *cikán* zde totiž zahrnuje soubor vlastností připisovaných romské etnické skupině. Tyto vlastnosti můžeme v daném kulturně ideologickém kontextu označit jako negativně hodnocené – jde například o lenost, zločinnost, agresivitu, násilnost, lhářství, nepořádnost atd. Zmíněné a další vlastnosti jsou však pomocí velmi jasných slov (vždy, není možné...) konstruovány jako neměnné a biologicky dané na základě genetické výbavy, což ilustruje například následující výrok:

„Vždy je však lehčí žít na úkor a ze strachu druhých. V integraci Cikánovi jednoduše brání onen geneticky zakódovaný **parazitický reflex**. Není možné chtít po cikánech, aby šli proti vlastní přirozenosti a až násilně se snažit o integraci, která je **předzvěstí katastrofy**.“ (Protest.info 2008)

Generalizace vlastností a jejich připisování genetické výbavě souvisí s tím, že Romové jsou v neonacistickém diskursu etnocentrickým způsobem konstruováni jako lidé na nižším stupni evoluce (romské obyvatelstvo je označováno za „hordu“; Planetaopic 2008; tedy za jakési primitivní společenství) než jejich protějšky (k jejich definici a vzájemnému vztahu s Romy se dostanu za okamžik), a z tohoto důvodu i neschopní obrácení k dodržování českých sociálních norem. Pokud shrneme předchozí odstavec, tak neonacistickým diskursem konstruovaní Romové oplývají následujícími charakteristikami: *necivilizovaní, primitivní,*

násilní, líní a nepřizpůsobiví barbarští agresori. Neonacisté se (v tomto okamžiku možná poněkud překvapivě) ve většině případů mívají s výroky týkajícími se tělesných znaků Romů. Nicméně je patrný velký důraz na jejich odlišení od Čechů. Pokud neonacisté hovoří o činech konkrétního člověka, kterého považují za Roma, vždy je tato skutečnost připomenuta a informace o romské národnosti/rase (oba pojmy jsou používány jako synonyma) je zdůrazněna, zatímco jiné informace jsou mimoděk upozaďovány. Neonacistický diskurs takto konstruuje výraznou odlišnost obou sociálních skupin a implicitně říká, že není člověk jako člověk – že původ či rasa jsou relevantní kategorie k posuzování lidí. Příkladem může být následující věta z jednoho z textů:

„Nejznámější záběr je veden na napadení členky DS Lucie Šlégrové jakýmsi Vildou Matejem, cikánským vůdcem Janova.“ (Andrle 2008)

Slovo „jakýmsi“ předcházející jménu, za kterým je zmíněna národnost, ubírá významu osobnosti konkrétního člověka a přenáší pozornost na to, že jde o příslušníka určité sociální skupiny, navíc cikánského vůdce, aby bylo zřejmé spojení nemorálního jednání s nepřítelem, v tomto případě s Romy. Osobnost člověka je diskursivním nástrojem upozaďována a do popředí se tak může dostat spojení s negativními vlastnostmi univerzálně připisovanými Romům. Naopak při pojednávání o obyvatelích Janova (či jiných lidech) považovaných za Čechy je často používáno přívlastek („postarší pán“; AN Střední Čechy 2008; „paní v důchodovém věku“; Andrle 2008; „starší pani“; Aktivisté NO 2008; atd.) vyjadřujících v daném kontextu úctu či jiný pozitivní mezilidský vztah a vyzdvihujících konkrétní osobnost, o níž se pojednává. Češi jsou diskursivně pasováni do pozice vážených osobností, jimž náleží určitá jedinečnost. Oproti tomu Romové jsou v neonacistických textech zbaveni osobní identity a to, co je nejvíce definuje, je jejich národnost/rasa. V tomto momentu opět vyniká konstrukce určité evoluční méněcennosti připisovaná romskému etniku na základě jeho opět diskursivně konstruované geneticky dané pudovosti, která kolektivně definuje všechny jeho příslušníky a příslušnice a zdaleka překonává veškerou jedinečnost, kterou by mohli tito lidé mít. Češství je spojeno s individualitou a civilizovaností, zatímco cikánství s hordovitostí a necivilizovaností („barbarství, necivilizovaná chátka“; Planetaopic 2008).

Jak již jsem ale naznačil výše, diskursivní konstrukce romského etnika dává smysl pouze v opozici k diskursivně konstruovanému českému obyvatelstvu. To je označováno výrazy *starousedlíci* (nejčastěji), *Češi, místní občané, místní obyvatelstvo* atd. Těmito výlučnými označeními zdánlivě odkazujícími především k českému obyvatelstvu dvou měst, o kterých zde mluvíme, však implicitně dochází ke konstrukci Romů jako přistěhovalců, ne-obyvatel, ne-občanů, respektive lidí, kteří v daném městě původně nežili, ale nastěhovali se do něj na rozdíl od *starousedlíků* v nedávném časovém úseku (ten v textech není definovaný) a nemají legitimní nárok podílet se na dění v něm. Časově nezařazený předpokládaný vpád (jakožto

nevítaný a Romy iniciovaný příchod) romského etnika do českých měst je vykreslován jako faktor narušující jejich rovnováhu a bezproblémový život kvůli tomu, že se nově příchozí odmítají přizpůsobit podmínkám pro integraci do společnosti dané lokality, které jsou diskursivně konstruovány jako nevyhnutelně historicky dané (jsou spjaty s kulturou *starousedlíků*, Českých zemí atd.). V pozvánce na litvínovskou demonstraci, která proběhla 17. listopadu 2008, se píše:

„Přijďte podpořit občany litvínovského sídliště Janov, kteří jsou terorizováni nepřizpůsobivými přistěhovalci.“ (Redakce 2008a)

Neonacistický diskurs evidentně pracuje s předpokladem, že kdysi dříve v českých městech existoval bezproblémový život, který byl narušen právě příchodem Romů a jejich nelegitimizovatelného jednání („teror“). Předpokládá se přitom, že již před příchodem těchto lidí existoval jakýsi kodex, jímž je třeba se řídit, respektive, jemuž je třeba „přizpůsobit se“, aby bylo zachováno ekvilibrium života ve městě. Přizpůsobení je v tomto kontextu chápáno jako bezvýhradné přistoupení na onen předpokládaný morální kodex historicky vycházející z kultury Čechů. Nepřizpůsobení je proto hodnoceno jasně negativně. *Nepřizpůsobivost* je zároveň vnímána jako vlastnost nerozlučně spjata s Romskou národností (nelze ji od Romské národnosti odejmout) nebo příslušností k etnické menšině. To znamená, že minoritní etnická příslušnost implikuje „nepřizpůsobivost“ a je hodnocena negativně, protože v daném diskursu tvoří základ veškerých diskutovaných sociálních problémů. V důsledku toho neonacistické hnutí konstruuje etnickou/rasovou/národní segregaci jako jedinou cestu od sociálních problémů. Autor pozvánky na demonstraci v Přerově píše:

„Jediné možné řešení tohoto Systému je logický/nelogický **rovnostářský princip integrace etnických menšin** do většinové společnosti. Rasové či etnické problémy, které pak zákonitě vznikají, Systém okamžitě označí za problémy **třídní/sociální/ekonomické** čímž přesvědčivě odvádí pozornost od pravé podstaty.“ (Aktivisté NO 2009a)

Tato věta dokresluje i to, co jsem nastínil již výše. Totiž jazykové nástroje, jimiž neonacisté dodávají váhu svým tvrzením – opět zde nalzáme slova s definitivním významem („jediné možné řešení“, „zákonitě“) schovaná pod roušku jakési vědeckosti, jejíž zdání je navozováno využíváním cizích slov (popř. takových, které svým významem překračují rámec každodenního uvažování – např. „podstata problémů“) a typického stylu (zvýrazňování, lomítka). Tolik zhruba k podstatě celého sporu, tak jak ho vykreslují neonacisté a na kterém jsou vystavěny příběhy tří akcí, jež zde rozebíráme.

TICHO PŘED BOUŘÍ

Aby bylo možné pochopit kontext první demonstrace, je třeba krátce preferovat o události, na kterou články

týkající se demonstrací zásadním způsobem odkazují. Tato událost předcházející demonstraci proběhla 4. října 2008. Tehdy vyslala Dělnická strana na litvínovské sídliště Janov (kam bylo, velmi ve zkratce řečeno, vystěhováno poměrně velké množství lidí mediálním a politickým diskursem označených za nepřizpůsobivé, kde vzniká mnoho sociálních problémů a kde zároveň existuje početná romská komunita) dvanáctičlennou hlídku svých takzvaných Ochranných sborů s tím, že zde její členové mají zjistit stav teroru (k tomu více v dalších částech textu) romského obyvatelstva vůči bílému českému obyvatelstvu. Hlídka se však na místě setkala s odporem romského obyvatelstva vůči své aktivitě a téměř všemi médii proběhly záběry dvou fyzicky velmi zdatných Romů velmi nevybíravě křičících na velitelku hlídky. Z úst jednoho z nich, Vildy Mateje, tehdy zaznělo: „Co tady děláš? Seber se a jeď, ty kundo špinavá česká, rozumíš? Na co si hraješ? Jako že si fašistka? Chceš, abych tě odved na trasu a šlapalá' tam celej život, ty děvko jedna? Nesor mě ti říkám!“³

Janovská demonstrace 18. října do určité míry reagovala právě na tuto událost. Pozvánka na akci nazvaná „Zastavme cikánský teror v Litvínově“ (Protest.info 2008) opět jasně staví do protikladu „původní obyvatel České země“ a „nepřizpůsobivé“ romské obyvatelstvo, čímž samozřejmě diskursivně vytváří realitu duality povahy lidí založené na jejich národnosti/rase, což je logika jasně postavená na rasistické ideologii.

Situace ve městě je definována tak, že Romové každodenně, dlouhodobě a nevyprovokovaně terorizují *původní obyvatelstvo*.

„Hnutí Národního odporu jasně říká NE teroru na původních obyvatelích Českých zemí a plně podpoří tento Veřejný protest proti cikánské nepřizpůsobivosti.“ (Protest.info 2008)

Zmíněný incident, který je diskursivně konstruován jako impuls pro demonstrace, je popisován jako vyvrcholení eskalace („poslední kapka do pomyslného poháru trpělivosti“; Protest.info 2008) a mediální ilustrace tohoto problému, jenž zde existuje delší dobu. Nicméně na historii problémů ve člancích odkaz nenalzáám. Diskurs tímto vyobrazuje existenci *cikánského teroru* jako něčeho všeobecně známého a nezpochybnitelného, čímž umně uzavírá prostor pro diskusi o povaze sociálních problémů v Litvínově a jako jedinou možnou pravdu nabízí své rasistické vysvětlení. Konflikt ze 4. října je rovněž vykreslován jako vyvolaný výlučně ze strany oněch dvou Romů, což je opět umožněno absencí jakéhokoliv uvedení do kontextu, případně zmínky o akci Ochranných sborů, jež měla velmi provokativní charakter. Autor či autorka textu (jméno není uvedeno) pouze odkazuje na „cikánské vystoupení“ či „incident“, jehož průběh není nijak přiblížen. Stejně jako v případě absence důkazů o existenci dlouhodobého *cikánského teroru* v tomto bodě můžeme nalézt princip naturalizace určitého vnímání reality jeho

³Přepis videozáznamu situace z televize Nova.

označením za samozřejmé, a tudíž nezpochybnitelné. Můžeme si ale všimnout, že slovo „vystoupení“ opět ukazuje na aktivního původce konfliktu, což předem legitimizuje následnou reakci. „Rasistické nadávky, výhrůžky, napadání...“ (Protest.info 2008), to jsou činnosti v tomto případě chápány v negativních konotacích a připisované Romům. Takto je umocněn násilnický obraz romských obyvatel. Litvínovskému *cikánskému teroru* je diskursivně připisována podpora ze strany státu. Tedy nejen nečinnost, pasivita a „zbabělost“ policie, ale přímo aktivní podpora. Svůj nesouhlas s tím by měli vyjádřit všichni nespokojení „slušní lidé.“ (Protest.info 2008) Neonacisté a všichni lidé účastníci se demonstrace jsou tak diskursivně pasováni do role slušných a morálně jednajících lidí chránících veřejný pořádek, což však zároveň implikuje párovou kategorii neslušných lidí, do níž zcela zjevně spadají Romové, protože právě oni způsobují celý problém. Ti na demonstraci zváni nejsou.

Za zmínku jistě stojí i zdánlivá drobnost v podobě neobvyklého velkého „V“ ve slovním spojení *Veřejný protest*, což je jev podobný jako neonacisty velmi oblíbené používání velkého „S“ ve slově *Systém* označujícím odosobněné ztělesnění útlatku, které by se dalo popsat jako něco na způsob Orwellova Velkého bratra (ke kterému mimochodem odkazují i použité výrazy jako „ideo-policie“; Andrlle 2008; a podobně), ovšem ve skutečnosti pochází z *Turnerových deníků*, velmi zásadní neonacistické knihy. Veřejnosti je tedy přikládána určitá významnost. Jako by hlas *Veřejnosti* byl tím, co protestující vede a v čím zájmu jedná. Protestující jsou tím dosazeni do pozice úctyhodných strážců jednohlasně vyjádřeného zájmu *Veřejnosti* (opět nutno podotknout, že tato množina zahrnuje pouze bílé české obyvatelstvo, což posiluje dělení lidí na bílé a nebílé, a tedy rasistickou konstrukci reality). Zároveň tím je mimoděk zaháněna představa o akci pro úzkou, sektě podobnou, skupinu sobě navzájem známých osob, a naopak vyjádřena otevřenost lidem pohybujícím se mimo neonacistické kruhy.

Výše rozebraná pozvánka nijak zvlášť nevystupuje z řady mnohých demonstrací a akcí, které byly v té době osobami z neonacistického okruhu pořádány téměř každý víkend. Zajímavá změna přišla až po konání celé akce.

NÁRODNÍ VZEPJETÍ POD NEONACISTICKOU TAKTOVKOU

Bouřlivé události v Janově vyvolaly poměrně velké množství shrnujících, rekapitulujících a hodnotících článků, které v mnoha ohledech vykazovaly podobné rysy. Abych navázal na předchozí odstavec, začnu opět od neonacistického pohledu na situaci v Litvínově. Snad nejlépe to ilustruje následující věta:

„Kdo neví, co je to beznaděj bílých lidí v roděm kraji, okupovaném hordou nepřizpůsobivých barevných přivandrovalců, mohl se včera zajet podívat do severočeského Litvínova.“ (Planetaopic 2008)

Jde v podstatě o ten samý náhled, jaký jsem diskutoval již výše: původní české (bílé) obyvatelstvo je terorizováno

a utiskováno přistěhovaným primitivním a nepřizpůsobivým romským etnikem. Kdyby Romské etnikum nevyeskalovalo situaci (citovaná věta tomuto tvrzení dodává důvěryhodnost, ve smyslu „pokud jste nevěřili, tak včera jste se mohli přesvědčit na vlastní oči“), nedošlo by podle neonacistů ani k masivní demonstraci.

„Cikáni v naší vlastní zemi vyhlásili nám, Čechům, válku. Vyzývali nás na boj o existenci našich lidí nejen v Janově, ale v každém z měst v naší vlasti. A česká radikální mládež tuto výzvu přijala!“ (AN Střední Čechy 2008)

„Shromáždění pro-národních aktivistů je reakce na vulgární útoky cikánských násilníků při nasazení Ochraných sborů Dělnické strany (OD–DS) a také na nečinnost místních úřadů a policie nejevící zájem tuto vzniklou situaci řešit.“ (Andrlle 2008)

Celá demonstrace je v daném diskursu pouhou reakcí na nemorální samovolnou agresi romského etnika. Odtud se odvíjí celý příběh tak, jak ho rozebírané články vykreslují.

V prvé řadě je nutno zmínit, že demonstrace není konstruována jako obyčejná reakce na teror, nýbrž jako morální povinnost (viz výše). Jde totiž o samotnou existenci českého (bílého) národa, který představuje nejvyšší kulturní hodnotu, a to zvláště oproti „primitivní“; (FF 2008); (barbarské) romské kultuře (respektive pudovosti). Rasistická ideologie je v tomto diskursu vsudypřítomná. Ačkoliv je problém diskursivně konstruován tak, jako by jeho rasový rozměr byl odvozen z analýzy situace, ve skutečnosti stojí rasistická ideologie v základu textů a problémy jsou konstruovány na jejím základě.

Jak jsem ukázal výše, soužití „původního obyvatelstva“ s romským etnikem je vykreslováno jako problémové a nepřírozené, a to již ze samotné podstaty toho, že jde o soužití dvou různých etnik/národů/ras, které mají geneticky dané odlišné vlastnosti. Nelegitimita pobytu Romů na českém území se odráží od tohoto argumentu a vychází z předpokladu, že české etnikum zde bylo dříve („původní obyvatelstvo“ Protest.info 2008; „starousedlíci“ [Andrlle 2008], ...), zatímco romské přišlo později („přistěhovalci“ [Redakce 2008a], „přivandrovalci“ Planetaopic 2008; „přivavice“; Planetaopic 2008; ...), odmítá a ze své přirozenosti nemůže přistoupit na český kulturní kodex a z tohoto důvodu nemá nárok zde pobývat. Vzhledem k tomu, že státní moc včetně policie je zkorumpovaná, slouží blíže nespecifikovaným osobním zájmům a není schopna správně analyzovat situaci, starousedlíci jí již nedůvěřují a ve své zoufalosti se obracejí na hrstku těch, kteří nepodlehli mediální propagandě Systému a rozpoznali, že český národ je v ohrožení. Touto hrstkou jsou právě neonacisté. Ti podle příběhu nepřijeli do Janova z vlastní iniciativy, ale na popud zoufalého a masového volání po pomoci od zdejších občanů (míněno českých – Romové do množiny občanů v rozebíraném diskursu nespádají, což lze chápat jako další z nástrojů jasněho označení nepřítel

a jeho diskursivního zbavení práv zahrnutých v pojmu občanství).

„Všude byli vidět postávající bílí lidé, Češi jako my, kteří v nás viděli svou jedinou spásu, jedinou sílu, která přijela zkrotit teror šířící místní barevnou lůzu.“ (Planetaopic 2008)

V tomto bodě nacházíme legitimizaci celé akce a neonacistické hnutí si diskursivně kryje záda proti nařčení z toho, že jeho stoupenci a stoupenkyně vyvolali nějaký konflikt. Celá akce je konstruována pouze jako reakce. A ta je konstruována jako morální povinnost. V jednom ze článků se píše:

„Vzhledem k událostem, které nejsou lhotejně snad žádnému nacionalistovi, vydává se do Litvínova početné zastoupení nejen aktivistů DS, ale vůbec nespokojených lidí.“ (Andrle 2008)

Slovo „lhotejnost“ znovu naznačuje, že účast na demonstraci není v rozebíraném diskursu chápána jako pouhé osobní rozhodnutí a vyjádření nespokojenosti, nýbrž jako morální povinnost. Protest včetně pouličních střetů a násilností může díky tomu být popisován jako boj za svobodu a demokracii, jakožto celospolečensky (ve smyslu civilizované „bílé“ společnosti) vnímané pozitivní hodnoty, k jejichž dosažení je možno použít jakýchkoliv prostředků. Protestující jsou explicitně postaveni do role „osvoboditelů“ (Planetaopic 2008) vykonávajících morální povinnost a celá situace je postavena do paralely s listopadem 1989, což plní funkci posilovače důvěryhodnosti tvrzení, že jde o boj za svobodu. Nicméně příliš sametový dojem diskurs nevytváří. Celá akce je velmi často popisována za použití vojenské terminologie. Střety, ke kterým došlo, jsou vyobrazeny jako začátek rasové války, na jejíž jedné straně stojí nepřizpůsobiví romští *okupanti* (neboli aktivní agresoři) chránění „tyranem v čele města“; (Planetaopic 2008); (aktivní kolaborant) a policií ochraňující zájmy nelegitimního *Systému* (aktivní služebnictvo kolaborantů) a na druhé straně osvoboditelští bílí čeští „válečníci“ (Planetaopic 2008) masivně podporováni utiskovaným a nejen nespokojeným, nýbrž přímo nahněvaným českým obyvatelstvem. Legitimita činnosti policie je kromě toho, že jí je připisováno „nesmyslné“ (AN Střední Čechy 2008) maření osvoboditelských aktivit protestujících, diskursivně podkopávána i upozorňováním na násilí na „civilistech“, tedy množině českého obyvatelstva neprotínající se s množinou neonacistek a neonacistů (ne-civilistů, tedy bojovníků, revolučního předvoje), a to zvláště nemorálním způsobem, např. útočením i na ty, kteří jsou považováni za slabé. To ilustruje například část textu:

„S tím největším potěšením napadali na náměstí jak nás, tak právě i civilní bílé litvínovské obyvatelstvo, samozřejmě včetně starců, žen a dětí.“ (Planetaopic 2008)

„Výbušky, které jsou zdraví nebezpečné a policie by je neměla vůbec používat, **dopadají mezi**

ženy a mládež, které radikálové chrání štíty před útoky policie.“ (AN Střední Čechy 2008)

Státní moc zde není nic jiného než nemorální instituce aktivně stojící Veřejnosti v cestě ke svobodě.

Místní nefigurují v roli pasivních přihlížejících, nýbrž pomáhají ilegálním, leč legitimně jednajícím partizánským skupinkám neonacistů.

„Lidé nám mávali a zdravili nás, místní dívky nám z vlastní iniciativy ukazovali nejschůdnější cestu k Janovu i s varováním, kde číhají těžko-oděnci, a s radou, kudy se jim můžeme nejlépe vyhnout. Všude byli vidět postávající bílí lidé, Češi jako my, kteří v nás viděli svou jedinou spásu, jedinou sílu, která přijela zkrotit teror šířící místní barevnou lůzu.“ (AN Střední Čechy 2008)

Podpora ze strany „původních obyvatel“ je konstruována jako masivní a někdy téměř připomíná scény z válečných filmů. Pompézní příjezd milovaných osvoboditelských vojenských (disciplinovaných) jednotek.

„Seřazeni v šiku skandují nacionalistická hesla a za potlesku několika stovek litvínovských občanů, kteří je přišli podpořit, dorážejí na náměstí.“ (AN Střední Čechy 2008)

„Atmosféra je přímo skvělá a již v tomto momentě se jedná o zcela průlomovou akci, kterou podpořilo více ‘normálních občanů’ než ‘extremistů’.“ (AN Střední Čechy 2008)

Zásadním zjištěním pro tuto práci je, že celá Litvínovská akce je v neonacistickém diskursu konstruována (a to i explicitně) jako průlomový okamžik otevírající cestu k určitým, ne zcela jasně definovaným, politickým cílům. Použité výrazy, zvolená slova a jiné praktiky otevřeně i podprahově říkají: rasová válka začala, revoluce vedoucí ke svržení *Systému* je tady a my jsme její hrdinové, už není čeho se bát, jsme silní, vítězství je naše, pojďte se připojit, pravda je na naší straně.

LITVÍNŮV PODRUHÉ

Úspěch akce v Litvínově neonacistické hnutí výrazně motivoval k dalším činnostem a ani ne měsíc po ní byla do Litvínova svolána další demonstrace. Již pozvánka na ni rozvíjela specifický diskurs, který se vyprofiloval v reportech z 18. října, a pomocí něj vytvářela a posilovala neonacistickou konstrukci sociální reality popsanou v předchozích odstavcích. Samotný název – *Proti pozitivní diskriminaci a policejnímu násilí* – odkazuje k určité nespravedlnosti, v tomto případě spojené se zvýhodňováním (blíže nespecifikovaným) romského etnika a neetickou činností policie. V pozadí celé nespravedlnosti je opět konstrukce rasového konfliktu vyvolaného Romy.

„Přijďte podpořit občany litvínovského sídliště Janov, kteří jsou terorizováni nepřizpůsobivými přistěhovalci“ (Redakce 2008a)

Na straně nepřizpůsobivých tyranů stojí i policie a celý stát. Název demonstrace má ale dvojí smysl. Používá totiž protiivníkům jejich vlastních zbraní, když jim připisuje charakter, který sami považují za špatný či nemorální. Sděluje v podstatě, že nepřítel neonacistické hnutí obviňuje z něčeho špatného, ale přitom je toto obviňování pouze zástěrkou toho, že zlo páchá on sám.

Je vhodné si všimnout i rozvíjení mýtu začínající revoluce a výjimečné síly protestujících z 18. října, jíž se stát nebývalým způsobem obává:

„Náš odpor vzbudil mezi vládci ČR nebývalou hysterii.“ (Redakce 2008a)

„Ověřuje se i informace, že policie tohoto státu chce proti svým občanům poprvé v historii použít i gumové projektily.“ (Redakce 2008a)

Definice protivníka jako slabého a situace jako bezprecedentně vyescalované (to ilustruje i poslední citovaná věta, která de facto říká, že Systém ještě nikdy nebyl v takovém ohrožení, aby bylo třeba použít gumové projektily, a že neonacistické hnutí je obzvláště silné), samozřejmě plní funkci povzbuzení k další aktivitě vedoucí k jeho porážce. Konkrétní příklady síly hnutí navíc tvrzení dodávají na věrohodnosti. Přesně v tomto momentu je vidět, jakým způsobem dokázaly události v Litvínově posílit diskursivní praktiky směřující k neonacistickým politickým cílům.

Druhá demonstrace v Litvínově je popisována jako pokračování započaté vzpoury proti utlačitelskému Systému, respektive rasové války a opět jako jasně úspěšná z důvodu účasti okolo 1500 (Aktivisté NO 2008) osob „včetně několika stovek nespokojených bílých obyvatel Litvínova.“ (Aktivisté NO 2008) Násilí, ke kterému došlo, je zcela jasně připisáno policii svévolně napadající lidi, kteří se po dlouhé době pod útlakem vzbouřili, ovšem nepřišli s cílem nikoho napadat. Násilí je tudíž chápáno jako negativní, a to jak po morální, tak po legální stránce.

„Po chvíli, kdy se průvod zastavil, na něj policisté zaútočili rozbuškami a policejní jízdu. Účastníci průvodu přitom nebyli nijak vyrozuměni, že policie připravuje zásah, ani o jeho důvodech, a průvod nebyl ani zakázán. Útok policie byl tedy bezdůvodný a nezákonný. Brutalitu policejního útoku umocňuje fakt, že se v průvodu nacházelo i mnoho starších osob, žen a dětí.“ (Sedláček 2008)

Nemorální a nelegální je podle neonacistického diskursu násilí ze strany policie či Romů, ne už tak ze strany protestujících. Ti totiž bojují za dosažení nezpochybnitelně morální hodnoty lidské svobody, a to spočívá v odstranění utlačitelského Systému, a především rasové/národní diskriminace (v tomto kontextu je národ nejen sociální,

ale i biologickou jednotkou). Nárok na pozitivní sociální hodnoty je ohraničen pojmem rasy/národa.

Jestliže byla předchozí demonstrace považována za průlomovou, v tomto případě jde o skutečný milník, a to nejen na poli neonacistických aktivit. Počátek masové národní revoluce, říká neonacistický diskurs.

„Jednou to bude téma školních prací, kde budou studenti rozebírat příčiny, chronologicky řadit data a zkoumat, čím se toto město v Krušných horách zasloužilo o to, že právě zde přeskočila ona pomyslná jiskra revoluce?“ (Aktivisté NO 2008)

Pokud byly v dřívějších textech používány vojenské metafory evokující jakýsi fantastický příběh, zde jdou autoři a autorky článků ještě dále a předpovídají událostem ze 17. listopadu 2008 místo v budoucích učebnicích dějepisu (v jazyce jednoho z textů jde o „Dějiny rasy“; FF 2008). Význam akce je diskursivně vyzdvížen mezi nejvýznamnější evropské historické události. Použitý jazyk má evidentně mobilizační cíl.

„Oheň vzpoury může zažehnout salva z pušek jako v Lexingtonu a Concordu v roce 1775, nebo salva z děla Bastily jako v roce 1789. Nebo policejní výbušky a slzné granáty jako v Litvínově v roce 2008.“ (Aktivisté NO 2008)

Jak vidno, význam situace je přiziven i použitým romantickým jazykem navozujícím asociaci s velkými historickými revolucemi. Doslova se zde říká: „My jsme ti, kdo třese dějinami, připoj se a slávu získáš i ty!“

Ještě větší prostor tentokrát získalo chování bílých obyvatel Janova, jakožto nejdůležitější prvek legitimizace neonacistických akcí. Zatímco na předchozí akci tito lidé pouze podporovali protestující, zde už se mluví přímo o jejich hněvu, což konstruuje ještě větší napjatost, a tedy i revolučnost situace. Neonacistický diskurs je tak staví do pozice těch, kdo inspirují k násilnému odporu vůči svévolné a nevyprovokované brutalitě policie alias „zrádců národa“ (Aktivisté NO 2008) ve službách despotického Systému, ale i vůči „cikánskému teroru“.

„To kolem nás byl poctivý lidský hněv a jednotné přání už konečně začít jednat. Žádná integrace a žádné sociální inženýrství. Ti lidé tam pamatovali doby, kdy jejich sousedství bylo bílé, a přáli si, aby takové bylo zase. A proto jsme teď šli jejich ulicí, odhodlání jim jejich sny splnit.“ (Aktivisté NO 2008)

Tento odstavec vhodně ilustruje, jak neonacistický diskurs klade protestující do pozice předvoje, který umožňuje „původnímu obyvatelstvu“ dosáhnout jeho největších, ale doposud nepřilíš projevovaných tužeb spočívajících v návratu k přirozenosti. Ona přirozenost tkví v odstranění rasové různorodosti obyvatelstva „Českých zemí“ (tento výraz opět zdůrazňuje význam časové epochy, kdy byl český národ údajně silný). Důležité ale je si uvědomit,

že zároveň toto tvrzení říká, 1) že rasová různorodost je nepřírozená, 2) že stav „rasové čistoty“ nezpochybnitelně existoval a byl spjat výhradně s pozitivními hodnotami a 3) že návrat k původnímu stavu je možný.

Síla protestujících, vycházející z disciplíny a národní hrdosti, je demonstrována napínavými příběhy z „bitovního pole“ (Aktivisté NO 2008) za využití vojenských a sportovních metafor a podobných jazykových prostředků. Konec střetů protestujících s policií je pak vykreslován jako sled „zoufalých“ (Aktivisté NO 2008) útoků policie a nepřehledná situace vyústující ve stažení se neonacistů a neonacistek. Nejde tedy o jejich porážku, ale o taktický, vojenský krok. Diskursivně je nastolována situace, kdy síla hnutí zůstává neoslabena. Hnutí je stále stejně silné, jen je férové a dalo Systému „oddychový čas“ (Redakce 2008b), aby později zasadilo smrtelnou ránu.

„VĚCI SE DÁVÁJÍ DO POHYBU“ (REDAKCE 2008B)

Dovětkem ke dvěma demonstracím v Janově je fakt, že neonacistické hnutí si diskursivně připisuje zásluhy na tom, že se stát začal o tamější situaci zajímat.

„Dokázali jsme, že změna je možná. Dokázali jsme tento stát přinutit k akci a dokážeme to znovu.“ (Redakce 2008b)

Absence další akce v této lokalitě není prohrou či výrazem slabosti hnutí, nýbrž, stejně jako ústup v závěru druhé demonstrace v Litvínově, strategickým rozhodnutím. Svou misi zde neonacisté a neonacistky prozatím splnili, nicméně redefinován byl celý cíl mise. Deklarovaná potřeba osvobodit občany od cikánského teroru je odložena, a postačuje zájem Systému o problematiku.

„A protože naším cílem rozhodně nejsou bezduché potyčky s policií, dáváme nyní tomuto státu oddychový čas, aby ukázal, zda je schopen problémy svých občanů s Cikány řešit.“ (Redakce 2008b)

Nicméně pojem Systém je stále zasazen v negativních konotacích. Zablokování ulic občanskými sdruženími pomocí nahlášení nejrůznějších akcí je zde „jinou věcí“ (Redakce 2008b) a s tím, že se v Janově do konce roku nebude konat žádný protest, to, jinými slovy, nemá žádnou souvislost. Každopádně tento akt je výrazem pošlapání svobody a práv obyvatel Litvínova.

„Ale ve chvíli, kdy jsme na problémy upozornili a lidé vyšli masově do ulic, Židé přispěchali a na místní radnici si pro svá fingovaná shromáždění zablokovali většinu ulic na každý den nejméně půl roku dopředu (více např. zde). Lidem z Litvínova tak zabránili v možnosti uplatnit své shromažďovací právo.“ (Redakce 2008b)

Zároveň ve zmínce o tom, že ulice byly zablokovány židovskými spolky (nevyprovokovaně – blokování ulic je zde vytrženo z kontextu předchozích událostí, čímž je

oněm spolkům připisována aktivní sabotáž zájmů *Veřejnosti*), nalézáme diskursivní legitimizaci antisemitského jednání.

„Židé se pak nemohou divit sílícímu antisemitismu. Pokud budou Čechům házet klacky pod nohy, nemohou doufat v naši lásku a přátelství.“ (Redakce 2008b)

Tato věta opět implikuje to, že být Čechem či Češkou se vylučuje s judaismem a že lidé označení za příslušníky a příslušnice židovského národa (mechanismus labelingu není ani v náznaku zmíněn, což může znamenat i to, že takto může být označen téměř kdokoliv) rovněž přirozeně nepatří na území Českých zemí.

S opuštěním Litvínova je však deklarováno spuštění aktivit ve zbytku ČR. Rasová válka se diskursivně rozšiřuje na celé české území.

„Všude, kde jsou naši lidé utlačováni a marně čekají na pomoc státu, tam budeme my, aktivisté svobodného odporu.“ (Redakce 2008b)

PŘEROV

První z lokalit, kde měly být zopakovány výjimečné události z Litvínova („Schyluje se k druhému Janovu?“; Dělnické Listy 2009; – Janov je zde již terminus technicus, něco přelomového a vývojově zcela zásadního), je Přerov. Diskursivní praktiky a argumenty předem legitimizující „zásah“ neonacistického hnutí jsou totožné s těmi, které jsou popsány výše – situace je definována tak, že romské etnikum terorizuje místní obyvatelstvo, státní instituce jsou nečinné, či dokonce Romy v jejich nemorálním počínání podporují, bílé obyvatelstvo Přerova silně volá po příchodu neonacistů a neonacistek a ti na jejich volání odpovídají.

„Autonomní nacionalisté společně s aktivisty svobodného Odporu budou v Přerově demonstrovat proti černému rasismu. Město uprostřed Moravy s necelými padesáti tisíci obyvateli je nechvalně známé kriminalitou místních cikánů. Jejich agresivita již dosáhla takových rozměrů, že ohrožuje běžný život slušných a pracujících občanů. Tamní radnice je bezradná... Výsledkem jsou zničené životy slušných lidí a stoupající drzost cikánských parazitů, pro které je život v systému sladkým rájem.“ (Dělnické Listy 2009)

Novým fenoménem v rozebíraném diskursu je velká pozornost věnovaná tématu rasismu, a to pravděpodobně v reakci na negativní mediální odezvu, která následovala po akcích v Janově. Explicitní rasismus je pečlivě skrýván (krytí před nařčením) a argumentace je latentně postavena na výše popsané teorii o *původním obyvatelstvu* utlačovaném přistěhovalci, jejichž kulturně-rasový kód jim neumožňuje asimilaci, což znamená, že zde nemají právo pobývat. Celá demonstrace navíc nese název *Proti*

černému rasismu. Ten sice vyjadřuje negativní postoj vůči rasismu, ale zároveň implikuje zásadní rozdílnost mezi lidmi na základě barvy kůže a onen negativní význam je rasismu přikládán, pouze pokud jde o rasismus lidí považovaných za černé.

Pozvánky do Přerova se navíc snaží zdiskreditovat nálepky rasismu, xenofobie, popírání holocaustu atd., které jsou neonacistickému hnutí přikládány. Snaží se o to použitím několika diskursivních praktik. Jednou z nich je legitimizace takto označených činností pomocí spojení s bojem za svobodu, jako celospolečensky pozitivně hodnocenou hodnotou. Neonacistické hnutí je zde vnímáno v podstatě jako hnutí disidentů, což je obzvláště v našem kontextu velmi citlivé téma a má velkou diskursivní sílu. Nálepky jsou označeny za výtvar mediální manipulace, za kterým stojí despotická moc, a tím ztrácejí svou důvěryhodnost (nejen nálepky, ale i samotná média), protože despotická moc, která za nimi stojí, se vylučuje s ideálem svobodné společnosti. Označení nálepek za nástroj politického boje proti hnutí je velmi silný nástroj k jejich diskreditaci.

„Okamžitou izolaci cikánských rasistů, oddělit je od společnosti, které si neváží, nikdy nevážíli a vážit nebudou. Když se u nás může každý den veřejně mluvit o izolaci extremistů – jinak řečeno: slušných lidí, kteří mají jiný názor, než je ten oficiální – nevidím jediný důvod, proč bychom nemohli volat po přísné izolaci násilníků, zlodějů a rasistů. . . . Systém vyhrožuje kriminálem každému, kdo veřejně vystupuje proti černému rasismu. To taky o něčem svědčí.“ (Dělnické Listy 2009)

Na druhou stranu jsou činnosti a hodnotové systémy označené zmíněnými nálepkami vyobrazovány jako něco zcela normálního, a to například pomocí využití rozhovoru s mladým aktivistou vystupujícím jako zcela běžný mladý muž. Jeho kredibilitu navíc zvyšuje zmínka o tom, že studuje vysokou školu. Mladý, chytrý, svobodomyšlný student, jakožto živý ideál boje za spravedlnost a svobodu, chtělo by se říct. Zároveň však zcela řadový neonacista. Sdělení je jasné: neonacistické hnutí je hnutím mladých, otevřených, chytrých lidí bojujících za svobodu. Moderních „Robinů Hoodů“ (AN Střední Čechy 2009a).

Ačkoliv byla již v předchozích článcích vyjádřena odhodlanost zopakovat násilnosti z předchozích dvou demonstrací, před Přerovem si neonacisté snaží udržet obraz konzistentní s výše vylíčenými charakteristikami a deklarují nenásilný přístup k celé akci, pokud však nedojde k vyhrocení situace ze strany policie.

„Máme řádně nahlášený protestní pochod a já nevidím žádný důvod, proč bychom se měli prát s policií nebo někým jiným. Pokud ovšem dojde k našemu bezdůvodnému napadení, tak jako se tomu stalo loni v Janově, hodlám chránit své zdraví a svůj život, stejně jako své kamarády. Rozhodně nebudu nečinně přihlížet, jak

policejní dělobuch opět mrzačí naše lidi nebo policejní jízda najíždí na mladou bezbrannou holku.“ (Dělnické Listy 2009)

V důsledku je sdělení takové, že pokud čtenář či čtenářka následně uvidí v televizi či jinde násilné střety z Přerova, může si být jistý či jista, že byly vyprovokovány policií a že protestující pouze našli hrdost (morálně pozitivní hodnota) ochraňovat se proti bezdůvodnému napadení. Neonacisté si tímto diskursivně kryjí záda před nařčením z nemorálního jednání.

Samotná akce byla pro neonacistické hnutí neúspěchem. Nejen kvůli zhruba poloviční až třetinové účasti oproti druhé akci v Litvínově, ale i kvůli mnohem menší podpoře obyvatelstva Přerova. Texty rozebírající přerovskou demonstraci tento neúspěch sice připouštějí, ale opět nalézáme diskursivní praktiky, které neúspěch určitým způsobem zlehčují. Jednak můžeme pozorovat explicitní deklaraci „sebekritičnosti“ (AN Střední Čechy 2009b) v hodnocení, která v důsledku čtenářům implicitně říká, že situace nebyla tak špatná, jak se může z textu zdát. Na druhou stranu je část neúspěchu svalována na nedostatečnou propagaci způsobenou nespravedlivým bojkotem médií (aktivních služebníků kolaborantů) a na „cikánský teror“ stojící za strachem místních bílých občanů přijít vyjádřit podporu demonstraci.

„Nejspíše stejně jako v Janově budou tito lidé za podporu radikální mládeže terčem dalších útoků cikánských kriminálních.“ (AN Střední Čechy 2009b)

Jinak řečeno, malá účast místních tak vlastně není dána jejich malou podporou demonstrujícím, ale zastrašováním lidí, kteří by jinak přišli, a záškodnickým působením médií.

I v Přerově došlo na násilnosti. Neonacistický diskurs je popisuje jako vyvolané policií.

„Od začátku pochodu provází akci provokace různých individuů. Tyto incidenty mají za cíl vyvolat násilnosti a dopouštějí se jich povětšinou policisté převlečení za antifašisty.“ (AN Střední Čechy 2009b)

I zde jde o stejný princip legitimizace násilností, jaký jsem výše popisoval již několikrát. Použití násilí ze strany neonacistů je konstruováno jako činnost, která je legitimizována vyššími zájmy, za nimiž stojí svoboda a prospěch celé společnosti. Zákon sice stojí na straně brutálně a neadekvátně jednajících státních složek, ale morální zájmy stojí na straně neonacistického hnutí. Výsledkem střetů byli zranění neonacisté. Ti jsou v souladu s diskursem hrdosti prezentováni jako oběti v rasové válce na cestě za svobodu.

„Pro vás jsme bojovali a pro vás jsme krváceli a jsme ochotni to udělat znovu. Kdekoliv v této zemi.“ (Aktivisté NO 2009b)

Od osvoboditelství se protestující dostávají až do role mučednictví. To podprahově říká, že v neonacistickém hnutí existují možnosti seberealizace a dosažení úcty ze strany mnoha dalších lidí, což plní náborovou funkci.

ZDÁNÍ RASOVÉ VÁLKY VE TŘECH KROCÍCH?

Přerovskou akcí série velkých neonacistických pokusů o veřejné pogromy na romské etnikum prozatím skončily, nicméně vybudován byl diskurs, který je velmi srozumitelný pro některé části české populace, a to i kvůli jeho navázání na konkrétní problémy, s nimiž se tyto skupiny potýkají. V základu neonacistického diskursu stojí ideologie, která předpokládá to, že charakterové rozdíly lidí jsou genetického původu, jsou dány přírodou, a jsou tedy neodstranitelné, což legitimizuje používání konceptu rasy. Ruku v ruce s tímto předpokladem jde i předpoklad evolučního rozdílu mezi bílou rasou a jinými rasami, v tomto případě rasou „cikánskou.“ Nižší evoluční stupeň cikánské rasy způsobuje její primitivní chování (nikoliv jednání), a právě to je konstruováno jako původce všech sociálních problémů vznikajících na území *Českých zemí*. Ostatně, samotné používání označení *České země* implikuje historický nárok českého národa na toto území. Národ, etnikum a rasa jsou přitom v neonacistickém diskursu splývající pojmy označující společenským, historickým a biologickým vývojem dané fyzické, psychické i kulturní vybavení člověka.

Diskurs, tak jak se vyvíjel v průběhu sledovaných cca 7 měsíců, které uběhly od prvního incidentu v Litvínově po hodnocení demonstrace v Přerově, vytváří realitu, v níž vypuká rasová válka vyprovokovaná pudovým *cikánským terorem*. Bílé (a civilizované) české obyvatelstvo je však odhodláno teror po dlouhých letech útlu ukončit a neonacistické hnutí plní roli revolučního předvoje sestávajícího se z hrdých, uvědomělých osvoboditelů – Robinů Hoodů – majících plnou podporu obyvatelstva a připravených pro dobro národa položit svůj život. Tomu odpovídají i sebeoznačení (vlastenci, národovci, mládež, osvoboditelé...) oplývající v dominantním společenském diskursu veskrze pozitivním významem. Proti „osvoboditelským silám“ stojí v první řadě samo utlačitelské romské etnikum, jemuž je ovšem připisována určitá primitivnost a pudovost, a nepředstavuje tudíž závažnější hrozbu, a to ačkoliv zásah právě proti němu je hlavním legitimizujícím argumentem všech rozebíraných akcí(!). Mnohem větší nebezpečnost je přikládána *Systému* – nadosobní entitě zosobňující despotickou vládu, za níž ale stojí židovský národ konstruovaný jako nepřítel přirozeného nezvráceného stavu společnosti spočívajícího v rasové čistotě. *Systém* v tomto diskursu disponuje obrovskou mocí, protože ovládá jednak státní ozbrojené složky, ale i média, takže je schopen manipulovat prostými lidmi (nikoliv však revolučním předvojem), a pokud je nedokáže zmanipulovat, použije vůči nim zastrašování a síly.

Jednotlivá vyprávění velmi pružně reagují na události, které proběhly v oněch sedmi měsících a udržují konzistenci diskursu tak, aby byl stále navázán především

na problémy dotýkající se obyvatel cílových měst, ale i celé ČR, a aby ideologická složka zůstala co nejvíce zakryta (ve stejný moment ovšem dochází i k legitimizaci ideologie stojící v pozadí celého diskursu). S každým úspěchem se diskursivně přibližuje rasová válka a národní revoluce vycházející z mas běžných bílých lidí (*Veřejnosti*) a neúspěchy jsou vysvětlovány těžkými zásahy ze strany *Systému*, který je nadosobní entitou stojící ruku v ruce s Romy proti lidem (bílým Čechům), za nimiž jako ochránci jejich zájmů stojí neonacisté. Rozlišení na my a oni je velice zřetelné a jasné. Je patrné, jak první událost v Janově odstartovala diskurs konstruující situaci rasových nepokojů, tedy střetů mezi dvěma rasami, nikoliv mezi dvěma skupinami obyvatel bez mandátu jednat za celou rasu (pokud vůbec přijmeme konstrukci rasy). To mohlo mít za následek silnou mobilizaci lidí z neonacistického hnutí, kteří jednoduše chtěli být u toho. Zároveň se dá předpokládat mobilizující účinek i na velké množství fotbalových chuligánů, již přijeli na druhou Janovskou demonstraci ve velkém počtu, a to z prostého důvodu, že zde existoval předpoklad, že dojde k jimi vyhledávaným pouličním střetům.

Druhá demonstrace, těšící se větší návštěvnosti lidí jak z okruhu neonacistického hnutí, tak mimo něj, a vyznačující se množstvím a nebývalým rozsahem násilností pak umožnila diskursivně konstruovat realitu celospolečenských rasových nepokojů, na níž mohl navázat pokus o zopakování situace v Přerově. Tam se akce sice setkala s neúspěchem, ale diskurs musel zareagovat takovým způsobem, aby si udržel konzistenci. Malá účast neznamená to, že by opadlo odhodlání bílých českých lidí bojovat proti současné situaci (explicitně řečeno, vymýtí romské etnikum), ale že despotický *Systém* mobilizoval velké množství prostředků k potlačení revoluce. To také naznačuje, že *Systém* je slabý a že tyto zásahy jsou projevem jeho zoufalých křečí. I úspěšný policejní zásah proti protestujícím je diskursivně obrácen proti *Systému*, když je vyobrazen jednak opět jako jeho smrtelný záškrub, ale také jako chytrý taktický krok neonacistického hnutí v cestě za jeho cílem. Neúspěch se stává úspěchem a reputace hnutí zůstává nedotčena.

ZÁVĚR

Neonacistické hnutí zcela evidentně dokázalo využít diskursivních praktik k navázání své ideologie na sociální problémy, se kterými se potýká část českého obyvatelstva. Navíc poměrně pružně zareagovalo na aktuální události (demonstrace a jejich průběh) a nejenže udrželo konzistenci diskursu, ale velmi obratně jich využilo k promísení rasistické ideologie se sociálními problémy. Neonacistický diskurs operuje s jazykem a událostmi takovým způsobem, že vytváří atmosféru strachu z násilných etnických nepokojů vyvolaných Romy (skupinou definovanou na základě národa-rasy), jimž je připisován vrozený zločinný charakter. Konflikty a demonstrace, ke kterým došlo, jsou vykreslovány jako eskalace nepokojů, kdy se strana „dobrá“ (neonacisté podporovaní bílým obyvatelstvem)

postavila na obranu proti straně „zla“ (Romové jako násilná terorizující nepůvodní etnická skupina) a konstrukci jednání strany „dobra“ jako obranného jsou v důsledku legitimizovány i neonacistické násilnosti. Kromě legitimizační funkce má neonacistický diskurs spojený se třemi demonstracemi i funkci motivační. Zdání ohrožení lidmi, kteří jsou konstruováni jako cizí, vnější a nebezpeční, má motivovat konzumenty diskursu k jednání vedoucímu k zažehnání nebezpečí – tedy k agresí vůči Romům. Tato agrese navíc dostává punc morálnosti a hrdinství, což ještě posiluje motivační funkci. Stejný efekt má i vykreslování podpory ze strany obyvatelstva a dílčích úspěchů neonacistů na rozebíraných akcích – to všechno má za cíl přesvědčit konzumenty diskursu nejen o existenci výše zmíněného předpokladu boje „dobra“ proti „zlu“, ale i o tom, že vítězství „dobra“ (tj. neonacistických hodnot a cílů) je možné dosáhnout – a co více – že toto vítězství je na dosah ruky (rasová válka byla rozpoutána) a že stojí za to se k „bojovníkům dobra“ přidat, protože po vítězství nad agresorem přijdou zasloužené odměny. Ačkoliv neonacistický diskurs stojí na předsudečných a nevyargumentovaných tvrzeních, dovolím si tvrdit, že pokud by byl obhájěn v širší diskursivní aréně, mohl by negativně ohrozit soudržnost české populace, jelikož dokáže velmi obratně reagovat na společenské dění a navazovat svá tvrzení na palčivé společenské problémy, čímž se stává „bližším“ zkušenostem specifických částí obyvatelstva, které jsou těmito problémy zasaženy.

ANALYZOVANÉ TEXTY

Dělnické Listy. *Jedu do Přerova, protože nevěřím Systému* [online]. 2009, 31. 3. 2009 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=1&clanek=949>.

FF. *Den hněvu v Litvínově* [online]. 2008, 23. 10. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=2&clanek=885>.

Piškot. 4.4.2009: *Den české jednoty – Přerov* [online]. 2009, 1. 4. 2009 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://odpor.org/index.php?page=clanky&kat=2&clanek=950>.

Planetaopic. *Bílá solidarita v Janově* [online]. 2008, 23. 10. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://odpor.org/index.php?page=clanky&kat=&clanek=883>.

Protest.info. *Zastavme cikánský teror v Litvínově!* [online]. 2008, 13. 10. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=2&clanek=876>.

RaB. *Když česká krev vře* [online]. 2008, 23. 10. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=2&clanek=884>.

Redakce. *Zpět do Litvínova!* [online]. 2008a, 11. 11. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=2&clanek=893>.

Redakce. *Do konce roku žádný masový protest v Janově* [online]. 2008b, 8. 12. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=1&clanek=907>.

Sedláček, E. *Janov 17. listopadu – trestní oznámení na policii*. [online]. 2008, 22. 11. 2008 [cit. 2009-14-11]. Dostupný z WWW: <http://www.odpor.org/index.php?page=clanky&kat=1&clanek=897>.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] AUSTIN, J. L. (2000). *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- [2] FAIRCLOUGH, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- [3] POPPER, K. R. (1994). *Bída historicismu*. Praha: Oikoymenh.
- [4] VAN DIJK, T. (1993). „Principles of Critical Discourse Analysis.“ In *Discourse Society* 249 (4).
- [5] VAN DIJK, T. (2001). „Critical Discourse Analysis.“ In: D. Schiffrin, D. Tannen, H. Hamilton (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. Pp: 352–371. Oxford: Blackwell Publishing.
- [6] VÁVRA, M. (2006). „Tři přístupy k analýze diskursu.“ In: R. Tichý (ed.). *Miscelanea sociologa: Sborník příspěvků z 2. doktorandské sociologické konference pořádané FSV UK & FF UK 25.–26. 5. 2006*. Pp. 49–66. Praha: FSV UK.
- [7] WODAK, R. (2002). „Aspects of Critical Discourse Analysis“ In *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 36, pp: 5–31.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

*Text vznikl v rámci Výzkumné dílny „Kritická diskursivní analýza-případ Janov“ O. Šmídové FSV UK 2008/2009 s podporou výzkumného záměru Univerzity Karlovy „Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy“ (MSM0021620841).

PRÁVO A SPRAVODLIVOSŤ V SPORE O CHOMUTOVSKÉ EXEKÚCIE

Adam Gajdoš

Fakulta sociálnych vied UK, agajdos@gmail.com

Law and justice in the suit for executions in Chomutov

Abstract—At the beginning of year 2009, the municipality of the north-bohemian town of Chomutov announced the introduction of distraintment of social benefits as a method of disciplining its notorious debtors. The framing of the policy was ambivalent from the very start: „the debtors“ as a group were on one hand blamed for not paying their rents in municipal flats, at the same time, however, they were portrayed as in fact much more than defaulters – as unadaptable violators of the „decent people’s order“. The launching of the policy in February 2009 triggered a heated and widely medialized debate on the legal aspects of the practice, whereby two conflicting discourses of legitimacy met in confrontation. This article attempts a critical discursive analysis of the discourse of „unadaptables“ (represented by the mayor of Chomutov, Ivana Řápková) and, in complement, of the discourse of „constitutional rights“ (represented by the Ministry of Minorities and Human Rights, Michael Kocáb, and Ombudsman, Otakar Motejl). The analytical focus is on radio and newspaper interviews with these three prominent figures within the timespan of the first three months of the controversy. Employing categorization analysis, analysis of positioning and select lexical and rhetorical aspects, the first part offers a detailed description of Řápková’s majority discourse. In the second part, a complementary analysis of the discourse of her critics follows. Finally, a synthesis of the findings aims for a comparative perspective of the controversy. It attempts to show how different framing strategies (local issue with individual characteristics vs. general social issue with collective dimensions) cause the opposing sides to effectively fail to meet in a constructive dialogue on possible solutions of the problem.

Key Words—debtors, „unadaptables“, Ivana Řápková, minority policy, critical discourse analysis

ZAČALO TO pár dní po Novom roku 2009. Vedenie Chomutovskej radnice ohlásilo odhodlanie nekompromisne zakročiť proti problémovým obyvateľom mesta prostredníctvom tvrdých opatrení. Celoštátne denníky a televízne spravodajstvo priniesli informáciu o tom, že „radnice v Chomutově vyhlásila boj prostitutkám, drogově závislým a nepřizpůsobivým občanům, kteří neplatí nájem a obtěžují svým chováním slušné lidi.“ (10) V centre záujmu objektívov a mikrofónov od začiatku stojí primátorka mesta Ivana Řápková, ktorá vystupuje ako ambasádor spravodlivosti pre slušných občanov. Rázne

pomenuje problémy a odhodlane hľadá možné riešenia. Na prostitútky a ich klientov sa hrnú kamery, na výtržníkov policajné kontroly, na notorických dlžníkov exekúcie sociálnych dávok. Po rokoch narastajúceho napätia a frustrácie je čas vziať do ruky kriedu a slušných občanov opísať *Záchranným kruhom* (názov celého súboru opatrení), ktorý ich ochráni pred vyčíňaním zlých neprispôsobivých duchov.

Keď 17. 2. 2009 prebehli prvé exekúcie priamo vo výplatnej miestnosti sociálneho odboru chomutovského magistrátu (a za svedeckej účasti primátorkou pozvaných médií), bola z toho kauza celoštátneho významu. Na radikálny krok mesta reagovali ľudskoprávne autority ako ombudsman, minister pre ľudské práva a menšiny, či rôzne neziskové organizácie pohotovo a veľmi kriticky; minister vnútra a viaceré samosprávy naopak vyjadrili politike mesta Chomutova podporu. Formálnym ohniskom debaty, ktorá sa okamžite rozvinula na mediálnom poli, sa v nasledujúcich pár mesiacoch stala otázka zákonnosti či nezákonnosti zabavovania sociálnych dávok. V diskusii na túto tému sa virtuálne potýkali primátorka Ivana Řápková (reprezentantka mesta Chomutova, z ktorej sa postupne stávala ikona) a jej kritici, predovšetkým minister pre ľudské práva a národnostné menšiny Michael Kocáb a ombudsman Otakar Motejl. Hoci téma zákonnosti/nezákonnosti chomutovských exekúcií bola v prvom rade spúšťačom rozsiahlej diskusie o mnohorozmernom sociálnom probléme, možno ju vnímať ako nosnú a zaujímavú práve preto, že sa určitý čas udržala v popredí mediálneho záujmu (minimálne v prvých troch mesiacoch kauzy) a že sa na jej pozadí odhalilo takmer všetko podstatné ohľadne dvoch relevantných pohľadov na riešenie diskutovaného problému.

V nasledujúcom texte sa pokúsime o kritickú diskurzívnu analýzu mediálneho sporu o chomutovské exekúcie. Diskurz, či v tomto prípade *diskurzy*, ktoré sa stanú predmetom nášho záujmu, možno vnímať ako ucelené a vnútorne poprepájané systémy výrokov o sociálnej realite. Dôležité pre nás bude nielen čo, ale hlavne ako, sa o probléme hovorí, teda nielen obsahové, ale predovšetkým (zdanlivo) formálne stránky textu ako rétorické prostriedky, štýly a žánre, spôsoby rámcovania či kontextualizovania výrokov.

Diskurzívna analýza pracuje s diskurzom ako sociálnou praxou, a to v tom zmysle, že diskurz pomocou slov (a/ako činov) produkuje sociálnu realitu. Reč, text, diskurz nereferuje prostú skutočnosť – on ju nastoľuje, tvorí.

Prívlastok „kritická“ odkazuje k tradícii štúdia hegemonie a mocenských štruktúr. Východiskom kritickéj diskurzívnej analýzy je poznanie, že diskurzy sú mocnými nástrojmi (re)produkcie štruktúr moci a dominancie, jej cieľom je popísať mechanizmy diskurzívnej tvorby vzťahov moci a odhaliť (vedomé či podvedomé) diskurzívne stratégie mocných, pomocou ktorých udržiavajú legitimitu svojej pozície.

Vzorkovanie z databázy mediálnych textov prebiehalo čiastočne systematicky. Najprv som zhromaždil rozhovory s Ivanou Řápkovou, Michaelom Kocábom a Otakarem Motejzlom z celoštátnych rozhlasových staníc a dvoch celoštátnych denníkov veľkého formátu (Lidové noviny a Mladá fronta DNES). Následne som tento archív intuitívne doplnil o niekoľko vybraných spravodajských článkov uverejnených v celoštátnych denníkoch, ktoré obsahovali zaujímavý či závažný citát. Objem materiálu týkajúci sa diskurzu Ivany Řápkovej bol niekoľkonásobne väčší, než v prípade jej oponentov, čo ovplyvnilo i posun od pôvodného plánu ponúknuť vyvážené porovnanie diskurzov smerom k rozboru nevyváženému v prospech chomutovskej primátorky. Táto nerovnomernosť prinajhoršom kopíruje realitu mediálneho priestoru, v ktorom bola Ivana Řápková (či už z vlastnej iniciatívy, či už kvôli väčšej atraktivite pre kamery, alebo pre väčšie možnosti prispôbiť vlastnú agendu svojim momentálnym potrebám) viditeľnejšia, než jej kritici. Všetky analyzované texty pochádzajú z obdobia od januára do mája 2009, teda z úvodnej kapitoly kauzy, ktorej leitmotívom (aj keď predovšetkým vo funkcii zástupného problému) bola otázka zákonnosti exekúcií sociálnej dávky.

Ako už vyplýva zo vzorkovania, ťažiskom našej analýzy budú v nerovnej miere dva súperiace diskurzy legitimacy, ktoré budeme v duchu CDA pre jednoduchosť vo väčšine prípadov nazývať „diskurz Ivany Řápkovej“ a „diskurz kritikov“. V prvom rade si položíme otázku, akú úlohu v argumentáciách pre, resp. proti exekúciám zohráva pojem a realita zákona. Pod touto povrchovou rovinou výskytu sa pokúsime zachytiť, aké pohľady vnímania spravodlivosti sa v konflikte stretávajú. Pojmy legality a legitimacy sa s najväčšou pravdepodobnosťou budú navzájom prelínať. Naším vodítkom bude rozbor členských kategorizácií, morálnych profilov jednotlivých účastníkov sporu a použitých rétorických postupov. Najprv sa podrobnejšie sústredíme na diskurz Ivany Řápkovej, následne sa budeme o niečo stručnejšie venovať reakciám, resp. diskurzu kritikov. Poznatky z analýzy by nám mali pomôcť nahliadnuť, v čom obe strany na seba najsilnejšie narážajú a v čom sa naopak osudovo mňajú.

EXEKÚCIE PODĽA ŘÁPKOVEJ

„Je čas, aby všetci pochopili, že pravidla platí pro každého. Stojíme na straně slušných lidí a budeme hájit jejich zájmy.“ (12)

OSOBY A OBSADENIE

„...obyvatele můžeme rozdělit právě na ty dvě skupiny, na ty slušné občany, kteří si plní své povinnosti a hlavně chtějí žít v klidu a pak na ty, které jim život znepríjemňují. Těch je samozřejmě méně.“ (7)

Dráma obyvateľov mesta Chomutova, ako ju vykresľuje hlavná rečníčka kauzy primátorka Ivana Řápková, obsahuje niekoľko typov postáv. Analýzu jej diskurzu začneme predstavením členských kategorizácií, keďže práve od nich sa odvíja charakter dejov i pointa príbehu. V ohnisku pozornosti stoja „nepriateľskí“ občania poberajúci sociálne dávky a magistrát (reprezentovaný Řápkovou), ktorý im tieto dávky berie. Trochu viac v pozadí (funkčne v zákrute za magistrátom) stoja „slušní občania“, ktorých primátorka zastupuje, ochraňuje, s ktorými sa stotožňuje. V opozícii voči magistrátu, ale už na mediálne-diskurzívnej rovine, stoja „kritici“ postupu radnice, ktorí (keďže implicitne vystupujú proti záujmom slušných občanov) stoja na opačnej strane barikády – teda na strane nehodných „nepriateľských“. Rozoberme si jednotlivé typy detailnejšie.

NEPRIĽÁPOBIVÍ

„V podstatě nepřizpůsobivý občan je takový výraz pro všechny lidi, kteří nějakým způsobem narušují život těch ostatních občanů, sami nedodržují zákon, páchají kriminalitu, prostituci, prostě vytvářejí všechny problémy a tím otravují život těm slušným lidem, kteří si své povinnosti plní. Bohužel právě město Chomutov je město, kde je dlouhodobě nejvyšší kriminalita v České republice. Samozřejmě je to způsobeno právě sociálním složením obyvatelstva, které pochází z těch nižších sociálních vrstev.“ (7)

„...osoby, které nejsou schopny dodržovat základní pravidla slušného chování, většinou se dopouštějí drobné kriminality, to znamená, že obtěžují své sousedy, ruší noční klid, páchají drobné krádeže, prostituci a podobně, urážejí slušné lidi, takže v podstatě oni týrají ty slušné lidi, oni jim, oni je nenechávají žít v klidu, v pohodě...“ (9)

„...ono stačí, když v jednom domě žije jedna, dvě, maximálně tři nepřizpůsobivé rodiny mezi například ostatními padesáti. Oni svým chováním dokážou v podstatě těm ostatním lidem znemožnit normální slušný život.“ (7)

„...se přidají k této skupině, kdy pak páchají drobnou kriminalitu, posílají děti, svoje děti posílají prostituovat, vznikly tam už před lety dětské gangy, protože ty děti jsou nepostižitelné...“ (9)

Termín „neprispôsobiví“ sa na scéne objavil od samého začiatku exekučnej kauzy a v podaní primátorky Řápkovej denotoval sociálnu bezmennú a bezhlasú skupinu, proti ktorej bojuje. Hlavne v prvých týždňoch bola opätovne vyzývaná, aby vysvetlila, „kto sú to tí neprispôsobiví“. V skratke možno zhrnúť, že pojem „neprispôsobiví“ označuje „pôvodcov všetkého zla“ („prostě vytvářejí všechny problémy“). Súhrnná kategória „verejných nepriateľov“ je vymedzená jednak negatívne voči uznávaným normám spoločnosti (*narušenie života „ostatných“ občanov; nedodržiavanie zákona; neplnenie si povinností; neschopnosť¹ slušnosti*) jednak pozitívne pomocou negatívnych obrazov (viď len prísudky: narušujú, nedodržiajú, páchajú, vytvárajú problémy, otravujú, dopúšťajú sa, obťažujú, rušia, urážajú, týrajú...). Nie je však jasné, či na kvalifikáciu do klubu „neprispôsobivých“ stačí jediný zo spomenutých prehreškov. Súbor charakteristík svojou mnohorozmernosťou a kumulatívnosťou pôsobí, akoby šlo o jednoliatu sociálnu skupinu ľudí prešpikovaných všemožnými deviantnými sklonmi.

Neprispôsobiví sú narušitelia zákona. Jednak sú páchatel'ami kriminality, hlavne tej drobnej, ktorou znepríjemňujú život bežným ľuďom. Prívlastok *drobný* nebagatelizuje význam, skôr schopnosť zmôcť sa na nejakú poriadnu lotrovinu (nejedná sa o zvlášť sofistikované podniky); taktiež naznačuje, že všetko, čoho sa dopúšťajú, je najskôr dôsledkom akejsi nedbalosti. Zákon ďalej ignorujú neplnením si povinností, čím si, čo sa často vyčíta deťom a mládeži. V katalógu priestupkov pôsobí obzvlášť odpudivo prostitúcia (ktorú uvádza Řápková opakovane, teda ako čosi typické) či kupliarstvo zneužívajúce vlastné deti – narušenie zákona sa neviaže len na písané paragrafy, ale smeruje hlbšie – na „prirodzený morálny zákon“. Tak, ako nerešpektujú písaný zákon, sú slobodomyselní aj ku konvenciám slušnosti: konajú bezohľadne, akoby neboli *schopní* dodržiavať pravidlá slušnosti.

Neprispôsobiví sú tiež narušitelia pokoja. Kriminalitou a svojimi návykmi otravujú okolie, slušných ľudí „*nenechávajú žiť v klidu, v pohode*“ (9). I štipka vo veľkom množstve znemožní „*normálny slušný život*“ (viď vyššie; 7). Sú síce menšinou, ale i napriek tomu Řápkovej popis evokuje situáciu zamorenia hmyzom. Zaujímavé je, že problém „neprispôsobivých“ je rámcovaný ako problém „nižších sociálnych vrstiev“ (čo je, zdá sa, určitá liberálna odroda „triedneho“ boja, v ktorom „nižšia“ znamená menej hodn(otn)á). Apokalyptickým obrazom non-plus ultra sú detské gangy, nekontrolovateľné, nepostihnutelné, nako nevinné, a predsa zradné.

Tézu o tyranii menšiny dokladá primátorka príbehmi z praxe. Tie síce názorne ilustrujú jej argument, ale ich autenticita je na prvý pohľad prinajmenšom sporná. Ich všeobecný tón nasvedčuje, že skôr než o skutočné prípady, či konkrétne príklady, ide o akési „typické situácie“, zo všeobecných pre množstvo variácií, v ktorých sa vyskytujú

(čo neznamená, že nemajú korene v skúsenosti). Keďže ešte o nich bude reč, nateraz jeden za všetky:

„*Je tam v podstatě strašný rámus, ti, kteří pracují, tak v podstatě do práce jdou absolutně nevyspalí. Oni ti nepřizpůsobiví většinou poté, co zaberou sociální dávky, tak mají několik večerů takzvaný velký mejdan. I když tam jezdit městská policie, tak může dávat pouze pokuty, takže policie zakročí, ale oni si z těchto pokut nic nedělají. V podstatě se vysmívají ať už městské policii, nebo městu, nebo těm ostatním slušným občanům.*“ (7)

Použitá adjektíva a adverbá sú v záujme jednoznačnosti podania vyhnané do extrému (strašný, absolútne...) a spôsob opísania situácie má silný emocionálny náboj. Teda nie „prevezmou“, ale celkom živelne a neoprávnene „*zaberou*“, funkčný pleonazmus „*veľký mejdan*“, ktorý podtrháva bezuzdnosť celej akcie, a obraz vysmievanej bezbrannej polície, ktorá môže arogantných neprispôsobivých iba pokutovať – to všetko naznačuje kontúry situácie. V inom rozhovore rozpráva Řápková obdobný pseudo-príklad referujúci o stave práva a spravodlivosti v Chomutove a uvádza ho ako vlastný zážitok:

„*zabrali sociální dávky, jeli na nákup, samozřejmě taxikem a pak začal několikadenní mejdan ... který trval až do pozdních ranních hodin a pak, když chcete jít druhý den do práce nevyspalý a trvá to několik dní, tak opravdu se člověk cítí vyčerpaný. Po chodbě byla špína, bordel, lejna, lejno bylo i ve výtahu, oni po sobě neuklízí, občas tam byly velké hádky, honili se po domě s nožem a podobně.*“ (9)

Sociálne dávky, následne jazda taxíkom, veľký mejdan do rána – neprispôsobiví pôsobia ako banda bezstarostných, nezodpovedných tínejdžerov. Špína, bordel, „*lajno*“ vo výťahu a naháňačka s nožom – svedectvo degradovanej kultúry, o ktorej sa rozpráva ako o cudzokrajnom etniku („*oni po sobě neuklízí*“; zvýr. AG), prípadne o zvieracom druhu.

Zvieratám ich prirodzené správanie zvyčajne nedávame za vinu. Ako je to s „druhom“ neprispôsobivých v řápkovskom diskurze? Na jednej strane sa človek stáva neprispôsobivým na základe vlastnej slobodnej voľby:

„*Pokud se někdo ocitne ve špatné sociální situaci, tak se rozhoduje mezi tím, jestli má zůstat slušným občanem a hradit své povinnosti a samozřejmě snižít své životní nároky, anebo se podívá, jak žijí někteří ostatní, tím, že obtěžují okolí, zneužívají sociální dávky a ti občané se rozhodnou, buď z nich zůstanou slušní lidé, anebo se přidají k této skupině, kdy pak páchají...*“ (9)

Ak je situácia dôsledkom racionálnej voľby „neprispôsobivých“, kto si dovoľí napadnúť oprávnenosť „racionálnych“ sankcií magistrátu? Ak sú „neprispôsobiví“ sami

¹Kurzívou bez úvodzoviek uvádzam originálne kategórie citované v inej gramatickej podobe, než zazneli v citácii. Vlastné výrazy, ktoré by si žiadali zvýraznenie (obyčajne kurzívou), preto v práci systematicky podčiarkujem.

zodpovední za svoje dlhy, ktoré vznikli na základe ich priestupkov a všeobecnej „neplnenia povinností“ (alebo skôr „nehradenia povinností“), ak sa „vysmívajú at' už mestské policii, nebo městu, nebo těm ostatním slušným občanům“ (viď vyššie; 7), potom sa nemôžu čudovať, že pohár zhovievavosti pretiekol. Na druhej strane však primátorka hovorí o neprispôsobivých ako o *neschopných* „dodržovat základní pravidla.“ (viď vyššie; 9). Je to len výraz rozčúlenia? A čo dištancované popisy cudzokrajného kmeňa? Čo už samotný výraz „neprispôsobivý“ – „ten, ktorý sa neprispôobil“, alebo „ten, ktorý sa (nikdy) neprispôobil“? Táto zvláštna podvojná skazená prirodzenosti a viny, tento paradox (ne)zodpovednosti je pre pochopenie Řápkovej termínu „neprispôsobivý“ kl'účový.

Obraz necivilizovaných, nezodpovedných a neúctivých doplná o adjektívum „nehodní“ variácia na zavedenú tému príživníctva. V reakcii na obavy, že by sa po exekúciách sociálnych dávok mohli postihnúť poberatelia štátnej podpory ocitnúť v existenčnej núdzi, Ivana Řápková opätovne zdôraznila, že exekvovaná dávka nie je jediný zdroj príjmu poberateľ'ov vzhľadom na to, že ďalšie dávky vypláca úrad práce – komu a koľko neupresnila. Práve vďaka kumulatívnej dávke si „neprispôsobiví“ žijú nezriedka vlastne lepšie, ako pracujúci človek („neprispôsobiví“ teda implicitne nikdy nepracujú a všetci poberajú dávky). Ako ilustráciu Řápková znova používa hypotetický a primárne ilustratívne zameraný (inými slovami vykonštruovaný) príklad bez ďalších súvislostí:

„...možná byste se divila, jak vysoké ty dávky jsou. Není výjimkou, když rodina, která je na dávkách, bere i kolem pětadvaceti tisíc korun a to normální člověk, který chodí do práce, kdy třeba jeho manželka je na mateřské dovolené, tak v žádném případě tyto finance nemají.“ (7)

Nie, nejde o nijakých chudákov, odkazuje Řápková, subjekt exekúcie nie je nijaká obeť. Implicitne sa tu zamieťa bežná námietka, že poberateľ'om dávok na poplatky a pokuty jednoducho už nezvyšujú peniaze. Naopak – nespravodlivý systém bezdôvodne zvýhodňuje nepracujúceho. A nielenže sa má „neprispôsobivý“ lepšie v blahobyte, ale i v núdzi. Kým exekútor mu siahne len na jeden druh dávky a ešte aj z tej mu nechá zákonom stanovené minimum, „člověk, který pracuje, dostane se do finanční tísně, vytvoří dluhy, a pokud na něj přijde exekutor, zabaví mu jednak veškerý majetek, a odstaví mu i účty u bankovních ústavů a těmto lidem nezůstane vůbec nic.“ (7) Pozoruhodné je, že „nehradenie povinností“ v prípade predstaviteľ'a in-group dostáva nálepku úplne opačného emocionálneho zafarbenia (pol'utovaniahodná „tíseň“, neutrálne „vytvorí dlhy“...). To bežný pracujúci človek, „slušný človek“ je tu obeťou – neprispôsobiví na ňom páchajú nepravosť a právny poriadok ich nadôvažok ešte zvýhodňuje.

POZNÁMKA O NEPLATIČOCH

„...stát (by) neměl zůstávat stranou jako doposud. Doposud neexistuje žádná kvalitní státní

konceptce, která by problémy s těmi nepřizpůsobivými, s neplatiči řešila. Stát by měl navrhnout postup řešení, ale samozřejmě ve spolupráci se samosprávami.“ (7)

V diskusii o chomutovských exekúciách a súvisiacich problémoch sa objavoval termín „neplatiči“ takmer rovnako často ako „neprispôsobiví“. Obe skupiny vo vyjadreniach chomutovskej primátorky v podstate splývajú, vyskytujú sa často bok po boku a sú prakticky synonymické – ako ostatne ilustruje i vyššie uvedený úryvok. Oba termíny totiž označujú v kontexte záujmov magistrátu „notorických dlžníkov“, ktorí sa o svoje dlhy nestarajú a „neplnia si povinnosti“. Laxnosť v rozlišovaní zakrýva dôležitý rozdiel – povinnosť platiť náklady na vlastnú réžiu (bývanie) nie je totožná s povinnosťou nechať sa pokutovať políciou za deviáciu voči normám. Prvú spochybnú máloktorý dlžník, druhú takmer každý. Prvá je bezpríznaková a označuje iba finančný obnos, druhá predstavuje priestor pre vyjednávanie noriem a uplatňovanie moci. Pre pokutovaného je pokuta spravidla zhmotnením „buzerácie“, pre predstaviteľ'ov moci synonymom „hriechu voči poriadku slušných“. Napriek tomu, že akcia bola od začiatku avizovaná ako „bič“ na neplatičov, napriek tomu, že legitimitu získavala udávaním úhrnného štvrtmiliónového dlhu voči mestu (z čoho približne 200 miliónov bolo na nájomnom), exekúcie Záchraného kruhu sa (údajne v priebehu skúmaného obdobia) zamerali len na pokuty za priestupky a rôzne poplatky. Ak je teda jedno, o aký typ deliktu ide, ak sa inštrumentálne mobilizuje téma neplatičstva (ktorá má už svoju mediálnu kariéru a vyvoláva žiaduce reakcie verejnosti) a použije vhodný číselný údaj bez toho, aby sa táto problematika skutočne riešila, a ak sa samotná akcia nakoniec celkom pragmaticky zameria na pár vykričaných prípadov, potom ostáva len konštatovať, že hlavným motívom akcie nie je vymáhanie dlhov, ale odvetva za nekonformitu. Potvrďuje to napokon i sama Řápková:

„...já řeším všechny problematkové nebo problémové občany, všechny notorické neplatiče, všechny ty, kteří nám narušují pořádek...“ (4)

SLUŠNÍ OBČANIA

„Na některých místech se bojí pouštět ven děti, a to i přes den, a týká se to i větších dětí. Bojí se pouštět děti samotné do školy. Bojí se večer chodit po sídlišti. Naprostá většina žen ví, že nemají v noci jít některými uličkami. Život je zde určitým způsobem omezený. Bohužel i na to si zvyknete.“ (11)

Ak sú „neprispôsobiví“ v rámci diskurzu primátorky Řápkovej vykreslení ako aktívni páchatelia nepravosti, slušní občania túto rolu dokonale dopĺňajú. Pasívne obeť nespravodlivosti, zodpovední a dbajúci na povinnosti, pracujúci („občania, ktorí pracujú“ je funkčným ekvivalencom pojmu „slušní občania“), obmedzovaní, bezmocní,

naštvaní, frustrovaní. Sú neslobodní (hlavne deti a ženy), paralyzovaní strachom a zmierení s osudom. Jediné, na čo sa ešte zmôžu, je vyplakať sa na ramene svojej primátorky: „Na náš úrad chodí mnoho ľudí, vyprávajú nám své životní příběhy, někteří u toho pláčou, většina občanů má strach o svoji bezpečnost. Řekla jsem si, že už prostě nastal čas pomoci těmto slušným lidem proti těm, kteří je týrají a obtěžují.“ (11)

Slušní občania sú referenčnou skupinou primátorky Ivany Řápkovej. Ich pohnuté osudy, ich príbehy a slzy boli tým, čo ju motivovalo k činu. Ich podpora, ktorú podchvíľou deklaruje, je pre Řápkovú nielen zadostučinením, ale nutnou podmienkou pre udržanie legitimacy striktného postupu. Na jednej strane zjednotenie trpiacich (my), na druhej jasný nepriateľ (oni):

„Tak já bych chtěla pozdravit všechny slušné občany, kteří mě podporují, protože mi dávají obrovskou sílu v tomto boji právě za jejich práva a je to proti všem těm, kteří nám otravují náš slušný život.“ (9)

Slušní občania stoja za primátorkou, ona bojuje za ich práva, spája ich náš slušný život (podobne bojoval i George W. Bush proti teroristom ohrozujúcim „našu demokraciu“).

Vehementná obhajoba zákonnosti exekúcií, s ktorou sa Řápková pustila proti všetkým kritikom, sa funkčne opiera o implicitnú predstavu jednoty slušného občana a zákona: „... stojím na straně práva a slušných lidí.“ (11) Slušný občan je ten, kto ctí zákon (na rozdiel od neprispôsobivého), preto zákon by mal byť na jeho strane. Slušný občan si ochranu zákona zaslúži, naopak neprispôsobivý sa nemá čo „oháňať“ ľudskými právami. Štát by, podľa slov Řápkovej, mal „... samozřejmě trvat na dodržování zákonů. Pořád někdo hlásá o lidských právech. Proč tedy nemají naši občané právo na slušný život? Proč je umožněno, aby jim ho někdo ničil?“ (11)

Stav práva – a v tomto prípade legalita a legitimita splývajú v nejasnú hmotu – je však opačný; zákon umožňuje nespravodlivosť, nevynucuje poslušnosť a v určitých situáciach relatívne znevýhodňuje „slušných“ oproti „neprispôsobivým“. (A ešte k tomu ustanovuje ombudsmanov a ministrov, ktorí „neprispôsobivých“ obhajujú v rámci ľudskoprávnej agendy.) V reakcii na rétoriku výlučnosti menšín prináša Řápková alternatívnu logiku zákonnosti: najprv rovnosť povinností, potom rovnosť práv. Legalita, pretože legitimita, je na strane väčšiny (a tu si Řápková dosýta užíva katarzný efekt prelomenia politickej korektnosti); proti diskurzu diskriminovanej menšiny sa stavia diskurz majority v práve.

MAGISTRÁT / ŘÁPKOVÁ

„Stát dlouhodobě selhává, nedal městiím a obcím žádné mantinely a žádný účinný nástroj, jak to řešit. A tak to každý řeší jinak.“ (11)

Rola primátorky Řápkovej v spore je dvojaká – vystupuje ako predstaviteľka samosprávy, ako „pani Magistrát“, ale

aj ako „fyzická osoba“, žena, politička, občianka, slušný človek. Súvisí to s faktom, že debata o zákonnosti a primeranosti exekúcií dávok sa rozvíjala na dvoch rovinách – inštitucionálnej a osobnej. Řápková túto dvojitost využíla na to, aby podľa potreby plynule prechádzala z jednej úrovne na druhú, či skôr aby prostredníctvom osobnej roviny dosiahla prevahu na úrovni inštitucionálnej.

Primátorka Ivana Řápková, rázna žena prítiažlivého vzhl'adu, sa celkom prirodzene dostala do stredobodu pozornosti médií. V ich svetle sa stala ikonou celej kauzy, hlavnou celebritou a reprezentantkou problematiky a tejto roly sa zhostila zdatne. Řápková sama seba rétoricky stavia do polohy rozhodnej a nekompromisnej advokátky spravodlivosti pre tých, ktorí si ju zaslúžia. Drsná a odvážna bojovníčka za právo a spravodlivosť, zároveň však obeť útokov kritiky, ktoré vníma veľmi citlivo. Na rozdiel od jej oponentov, ona koná, a má preto morálne navrch. Dôležitým prvkom, ktorým Řápková nadobúda morálne právo vyjadrovať sa k problému, je znalosť terénu. Vystupuje v úlohe kompetentnej znalkyne problematiky – žije v Chomutove, má skúsenosť s bývaním na problémovom sídlisku, pozná príbehy ľudí i možnosti mesta. Koná na základe vedomostí: je to ona, ktorá dala popud k vzniku Záchraného kruhu, ona sa rozhodla, že je nutné podniknúť kroky k nastoleniu spravodlivosti, ona následne rieši problémy.

Radnica sa podujala na boj, prevzala úlohu vychovávateľ a detinských „neprispôsobivých“ a vykonáva ju tvrdou rukou – nerobí to však zo zlomyseľnosti či sadizmu. Naopak, primátorka v rozhovoroch viackrát zdôrazňuje, že mesto je ústretové. Exekútor prichádza ako posledné možné riešenie („... ti exekutoři se snaží vymáhat až v té poslední nebo nejposlednější fázi...“ (7)). Po prvom záťahu exekútora na magistrát „začalo chodit hodně lidí, kteří se začali zajímat o své dluhy a měli zájem připravit splátkové kalendáře. ... Proto jsme to zastavili a dáváme dlužníkům šanci“. (zvýraznil AG; 11) Okrem ďalšej zhovievavosti mesto organizuje rôzne výchovné programy a kurzy zamerané na hygienu, rodinné rozpočty, písanie životopisu a podobne, ale ako dodáva primátorka – záujem je žiaľ malý. Ak by teda niekto chcel namietať, že mesto nerieši problém komplexne a koncepcne, Řápková mu už vopred naznačuje odpoveď (a očkuje tým svoj legitimizačný argument): skúšali sme to podobrotky, ale nejde to.

Obhajoba politiky mesta sa rozvíjala v konfrontácii s kritikmi z prostredia centrálnej vlády, čo umožnilo primátorky efektívne mobilizovať tradičný konflikt centrum vs. periféria, resp. štát vs. samosprávy. Na rozdiel od pasívneho štátu, magistrát mesta pod vedením Řápkovej vedie boj s neprispôsobivými a podniká reálne kroky k riešeniu neútešného stavu. Řápková kritizuje štát ako inštitúciu za to, že dlhodobo zlyháva, „zůstává stranou“ (13) a nepredkladá ucelenú koncepciu ani nástroje na to, aby samosprávy mohli uskutočniť zmenu. Prostredníctvom tejto kritiky na inštitucionálnej úrovni však útočí aj na kritikov z centrálnych úradov s výčitkou, že oni sami pre riešenie problému (podobne ako štát, ktorý reprezentujú)

nič neurobili. Magistrát teda nie je mys, ale ostrov dobrej nádeje a primátorka osvietený „Jánošík“ (či skôr Johanka z Arcu?), ktorý na vlastnú päsť zariaďuje spravodlivosť.

KRITICI

„Protože mi přijde, že se jim dobře káže a radí z jejich teplých kanceláří v Praze. Oni vůbec neví, jaký život v Chomutově je, a přesto si dokážou radit, respektive vyzývat, abychom celou akci zastavili, ale s žádným konkrétním řešením nikdo z nich nepřišel.“ (7)

Morálny profil kritikov je funkčným opakom roly „správkyne“ diskurzu. Jeho budovanie je dvojsečná zbraň – na jednej strane oslabuje súpera, na druhej podporuje a spevňuje oprávnenie rečníka. Čím nekompetentnejší, neracionálnejší a pokryteckejší sa Kocáb a Motejl javia, tým kvalifikovanejšou, rozumnejšou a úprimnejšou sa stáva sama Řápková; v niektorých výrokoch vystupuje tento mechanizmus na povrch viac, v iných menej, prítomný je však spravidla vždy. Toto, samozrejme, platí aj o vyjadreniach kritikov na adresu Řápkovej. Rozdiely sú jedine v aktualizovaných témach a konkrétnych argumentoch, prípadne v diskurzívnych nástrojoch, ktoré využívajú.

Základný predpoklad pre to, aby sa človek mal právo vyjadrovať k problému, je znalosť pomerov, prípadne priama skúsenosť s problémom. Len ten, kto vie, o čom je reč, môže diskutovať. Řápková svoju kompetenciu, svoju zorientovanosť v lokálnych súvislostiach a nuansách problematiky demonštruje často práve v protiklade k oponentom. Kým kritici sú ignoranti („*Oni vůbec neví, jaký život v Chomutově je...*“ (7)), ona vie veľmi dobre, o čo tu ide. Řápkovej ponuka ministrovi Kocábovi, aby si vyskúšal bývanie na sídlisku, rozvíja túto líniu ďalej – presadzuje primát osobnej skúsenosti ako podmienky pre kvalifikáciu do diskusie. Ak chceš, Kocáb, prejavovať nejaké názory, skús si život v Chomutove – potom pochopíš („*...by si mohl pan ministr zkusit bydlet a pak by se jeho názor změnil.*“ (7)). Lenže Kocáb ponuku neprijíma, čo Řápková okamžite interpretuje ako prejav absencie skutočného záujmu o problém (nielenže nevie, ale ani nechce vedieť). Ministrovi Kocábovi i ombudsmanovi Motejlovi dokola vyčíta, že neprišli do Chomutova diskutovať o probléme, riešiť ho, presvedčiť sa o stave vecí, že posielajú odkazy cez médiá, ale na osobnú konfrontáciu (implicitne) nemajú čas (čiže záujem o problém). Obraz kritikov ako ignorantov dotvára tiež poukázanie na ich neinformovanosť, a to pri každej príležitosti: ak reagujú na údajnú (a v počiatkoch Záchraného kruhu i Řápkovou avizovanú) asistenciu polície pri exekučných krokoch, Řápková ju dementuje s poznámkou „*Pan Motejl ani pan Kocáb si vůbec nic neověřili. Oficiálně ani nevznesli žádný dotaz, jak to probíhalo.*“ (11); keď Kocáb poukazuje na zákonné alternatívy k exekúciám, odpíše ho: „No, tak pan Michael Kocáb vůbec neví, o čem mluví, protože on by si měl hlavně zjistit, když už tedy kritizuje, jak my to na magistrátu skutečně vykonáváme.“ (4) Neinformovaní,

neznalí súvislostí, neochotní prísť do terénu a diskutovať tvárou v tvár.

Výčitka ignorancie miestnych reálií prirodzene súvisí s témou neschopnosti centrálnych orgánov, ktorú Řápková hojne mobilizuje. Minister Kocáb a ombudsman Motejl, obaja predstavitelia „vysokej politiky“ so sídlom v Prahe sú prezentovaní ako problematike vzdialení úradníci, ktorí by radi problém riešili od „zeleného stolu“. Na rozdiel od drsnej robotníčky Řápkovej, ktorá neváha zababrať si ruky špinavou prácou, pohodlní kritici kážu a radia z *teplých kancelárií*. Centrálné orgány pritom už roky neponúkajú nijakú koncepciu riešenia problému, politici o probléme rečia, ale nepomáhajú a ostávajú pasívni. Slová problém neriešia – kto nekoná, nech mlčí: „*...já na rozdíl od těch, co mluví z tepla svých kanceláří, já konám. Konám proti všem nepřizpůsobivým, proti všem, který narušují pořádek...*“ (13)

Řápková si nenechá ujsť príležitosť odkázať „slušným občanom“, že rady a názory jej kritikov sú po všetkých stránkach protichodné ich (alebo jej) hodnotám. V skratke to ilustruje nasledujúci výrok:

„Zásadně nesouhlasím s tím právním názorem, který jste přednesla. Upřímně řečeno, dluh je dluh a obhajovat jeho neplacení je proti zdravému rozumu...“ (7)

Tak po prvé, ten, kto kritizuje Řápkovej riešenie, je obhajcom neplatenia dlhu. To je síce implicitné, ale predsa len obvinenie z podporovania protizákonného konania (a slušní občania, ako sme už povedali, tvoria so zákonom jednotu). Ďalej, logika kritikov sa vymyká zdravému rozumu (podobnosť s bláznivými „nepriprôsobivými“). Nakoniec, uviesť výrok o pravde slovným spojením „*upřímně řečeno*“ znamená minimálne navodiť dojem, že oponovaný názor sa na niečo hrá – to predsa nemôže myslieť vážne. Primátorka Řápková naopak prináša úprimnosť a koniec politickej korektnosti – pomenujme veci pravým menom. Tento výrok pekne ilustruje, ako sa odkazy na negatívny morálny profil kritikov dokážu v Řápkovej diskurze navrstviť. Argument vyznieva v prospech exekúcií, lebo je namierený proti kritikom. Sú možné iba dve cesty – kto nie je s nami, je proti nám. Keď inde Řápková znovu argumentuje nezlučiteľnosť zmýšľania kritikov so zákonom, opakovane tam zaznieva nutnosť vol'by: „*Je mojí povinností i povinností všech zastupitelů vymáhat pohledávky. Pokud nás někdo vyzývá, abychom s tím skončili, tak nás vyzývá k porušování zákona.*“ (11)

Za zmienku stoja i priame pokusy diskreditovať Michaela Kocába ako slušného človeka. Keď Kocáb predložil analýzu, v ktorej je chomutovská primátorka titulovaná „zlým šerifom“, označí to za osočovanie („*ta poslední analýza, kterou se hodlal, kterou hodlal předkládat do vlády, tak neuvěřitelným způsobem dehonestuje mou osobu*“ (3)). Keď sa nedostaví na tematické zasadnutie Senátu zamerané na prešetrenie exekúcií, primátorka Řápková predpokladá: „*Já si myslím, že se úplně jednoduše bál. On totiž jenom kritizuje.*“ (13)). Slušný človek predsa neuráža druhého, zvlášť nie bezdôvodne a samoúčelne,

a stretnutie, na ktorom je očakávaný, neodignoruje bez ospravedlnenia. Všimnime si však ešte jednu rovinu: obe obvinenia nahľadávajú Kocábovu „mužskú česť“. Urazíť druhého je hanebné, o čo hanebnejšie je, ak uráža muž ženu! Chlap by mal vedieť stáť za svojím, a to i v menej príjemných situáciách – Kocáb je však zbabelec. (Čo všetko získava týmto kontrastovaním žena Řápková...)

ZÁKON V ÚSTACH IVANY ŘÁPKOVEJ

„Půjdeme až na hranu zákona, když jsme se nedočkali pomoci od zákonodárců...“ (12)

Vrátme sa teraz k pôvodnej otázke – akú úlohu zohráva v debate o oprávnenosti/správnosti exekúcií dávok kategória zákona a ako sa táto má k jednotlivým zúčastneným vnímaniam legitimacy? Zrekapitulujme si, v akom vzťahu sú predpísané řápkovské charakteristiky chomutovskej morálnej drámy k právnemu poriadku ČR. Neprispôsobiví občania stoja jasne v zásadnej opozícii voči zákonu, a to z definície: úmyselne ho porušujú, nedbajú naň, vysmieávajú sa jemu i jeho obhajcom. Slušní občania naopak (opäť z definície) zákony dodržiajú a ctia. Ivana Řápková, primátorka a symbol magistrátu, je presadzovateľkou zákona a z neho plynúcich povinností, obnovovateľkou spravodlivosti a obhajkyňou legitímneho práva slušných občanov na „normálny život“. Kritici jej postupu, ktorý je podľa nej plne v súlade so zákonom, sú naopak nekompetentní kibici: v zákone sa neorientujú, vyzývajú na jeho porušovanie, obhajujú jeho nerešpektovanie, teda v každom prípade nemajú autoritu na to, aby sa k zákonu akokoľvek vyjadřili.

Ako však s kategóriou zákona narába Řápková? Na povrchovej úrovni možno vo veľkej časti Řápkovej výrokov „zákon“ chápať ako synonymum majoritnej predstavy o normalite, ktorú Řápková stráži a bráni („... stojím na strane práva a slušných lidí.“ (11)). Do tej miery, do akej je táto predstava oprávnená (v práve), sa tu „zákon“ javí ako zdroj legitimacy Řápkovej konania. Táto úroveň významu sa aktualizuje vtedy, ak sa v mediálnej diskusii právny poriadok zmiešava so spravodlivosťou. Keďže zákon sám osebe nie je sudcom a musí byť použitý v zmysluplnej interpretácii, ťažisko sporu o zákonnosť exekúcií vlastne spočíva v niečom úplne inom – ide tu o to, či je to správne, či je to spravodlivé. Inokedy sa zákon, jeho vymedzené postupy a inštitúcie naopak stávajú obmedzujúcim faktorom pri dosahovaní spravodlivosti. Řápková sa sťažuje na ťažkopádnosť súdov a na nutnosť čakať celé roky, kým mohli pristúpiť k vymáhaniu dlžôb. Poukazuje na to, že polícia môže „neprispôsobivých“ postihnúť maximálne pokoutou. Ťažká si ďalej na to, že zákon neumožňuje efektívnejšie vymáhanie pohľadávok prostredníctvom štatútu „zvláštneho príjemcu“ v prípade, že dlžník dlh neuzná. Navyše, právny poriadok podľa nej nedostatočne chráni tých, ktorí ho rešpektujú, a zvyšhodňuje jeho priestupníkov (neprimerane vysoké dávky a nezabaviteľná čiastka pri exekúcii). Navyše, ani vláda, parlament, štátne úrady a ombudsmeni, ktorí by mali

reprezentovať právo a dbať na jeho dodržiavanie, nekonnajú, legislatívu neupravujú, čím len zhoršujú situáciu. Na tejto úrovni možno Řápkovej implicitný koncept zákona vnímať ako systém pravidiel hry, v rámci ktorých môžu subjekty dosahovať spravodlivosť. Porušovať pravidlá je trestuhodné, ale i potrestanie má určité pravidlá.

Pri celkovom pohľade teda vidíme, že v diskurzive Ivany Řápkovej nepredstavuje zákon zvrchovanú autoritu (okrem prípadu, keď sa ním myslí „moja predstava o spravodlivosti“), ale akési prostredie, v rámci ktorého treba vedieť manévrovať na ceste za cieľom. Řápková to demonštruje akýmsi minipríbehom o tom, ako si na radnici dali záležať, aby boli v súlade so zákonom: „Probírali jsme se dlouho různými zákony a došli jsme k tomu, že...“ (11). V iných vyjadreniach je inštrumentálne poňatie zákonom stanovených obmedzení jasnejšie: „...my skutečně hledáme řešení jen v mezích zákona. A budeme je tvrdě využívat.“ (zvýraznil AG; 11) Keď potom exekúcie prebehnú, Řápková ich hodnotí ako úspešné, čím nepriamo legitimizuje tvrdý zákonný nástroj, ktorý použila. („... začali přicházet lidé zajímat se o svoje dluhy a někteří zaplatili okamžitě, někteří uzavírali splátkové kalendáře. To bylo přesně to, co my jsme po nich požadovali ještě předtím, než začal exekutor působit...“ (9)) Skrátka: ak niekto vraví, že to nie je v súlade so zákonom, nech navrhne iné (funkčné) riešenie. Nejde tu o preddefinované postupy, o úzus, ale o to, čo je v rámci zákonom umožnených mantinelov efektívne pri dosahovaní cieľu.

Vrstvenie rozporuplnosti zákona však pokračuje: na jednej strane je zákon nástrojom, prostredím, hrou na spravodlivosť, v ktorej vyhráva šikovná hráčka primátorka, na druhej strane ho Řápková definuje ako samočinný mechanizmus. Napriek tomu, že si cielene pestuje image drsnej političky, proti obvineniam z bezcitnosti obratne stavia obraz zákona-automatu, ktorého činnosť vlastne nezávisí od jej osoby. Po prvé, zodpovednosť za vzniknutú situáciu je jednoznačne na strane dlžníka (človeku sa „může ... stáť, že opomene zaplatit, ale důležité je, když to samozřejmě splní včas tak, aby se nevystavoval soudní žalobě, případně exekucím.“ (zvýraznil AG; 7)). Po druhé, primátorka používa striktné právnickú reč na to, aby vyznačila hranicu zákonnosti, ktorú politika mesta neprekročila. S použitím právnických termínov technici vysvetľuje, že exekvovať vyzdvihnutú dávku je v súlade so zákonom („Neporušujeme žádný zákon. Vybíráme finanční hotovost těm lidem přesně podle občanského soudního řádu bylo ponecháno tisíc korun a ostatní věci, tak jak je určeno zákonem.“ (zvýraznil AG; 7) – v kontexte odbornej reči vyznieva morálny apel kritikov takpovediac mimozemsky. Odborným jazykom dokladá aj to, že v súlade so zákonom informovali dlžníkov o hrozbe exekúcie („Všichni povinni byli minimálně dvakrát vyrozuměni o existenci pravomocné a vykonatelné pohledávky. To znamená, že oni byli upozorněni všichni na to, že může přijít exekutor.“ (zvýraznil AG; 7)). Či dlžní „neprispôsobiví“ – ľudia „nižších sociálnych vrstiev“ a teda podpriemerného

vzdelania – takejto právnickej formulácii rozumeli, ostáva vedľa ajšie. Odvolaním sa na technickú rovinu veci sa ohradzuje aj proti snahám zastaviť jej úsilie vymáhať dlhy pre mesto („Je mojím povinnosťou i povinnosťou všetkých zastupiteľov vymáhať pohľadávky. Pokiaľ nás niekto vyzýva, aby som s tým skončil, tak nás vyzýva k porušovaniu zákona.“ (zvýraznil AG; 11)), a to, prekvapivo, napriek tomu, že opakovane tvrdila, že cieľom kampane nie je získať peniaze, ale vychovávať „neprispôsobivých“.

DISKURZÍVNA KONŠTRUKCIA LEGITIMITY

„Dostala jsem tisíce mailů z celé republiky, které nám vyjadřují podporu. Shrnout se dají do jedné věty: ‘Konečně někdo vystoupil na obranu těch slušných.’“ (11)

Tvrdom postup radnice, ktorý sa stal terčom kritiky a následne potreboval obhajobu, čerpá legitimitu z viacerých rôznych zdrojov. Hovorili sme už o tom, ako diskurz Ivany Řápkovej konštruje morálne profily občanov postihnutých exekúciami („neprispôsobivých“), ako rozpráva príbeh „veľkej nespravodlivosti na slušných občanoch“ či ako menežuje zodpovednosť poukázaním na absenciu efektívnej pomoci centrálnych štátnych orgánov. Okrem týchto základných postupov na obsahovej úrovni využíva Řápkovej letigimizačný diskurz mnoho ďalších momentov na úrovni formálnej, ktoré si rozhodne zaslúžia pozornosť.

Pri rekonštrukcii členských kategorizácií Řápkovej diskurzu sme už uviedli na scénu viaceré funkcie typizovaných „minipríbehov z terénu“. Majú za úlohu jednak sprostredkovať ilustračnú vzorku „chomutovskej reality“, jednak ustanoviť rečníka ako kompetentného vypovedať o nej, pretože problematiku pozná „akoby z vlastnej skúsenosti“. Do dekonštrukcie tohto diskurzívneho postupu sa v jednom z analyzovaných rozhovorov vycítil redaktor Frekvence 1, ktorý v reakcii na Řápkovej tvrdenie, že neprispôsobiví slušných občanov týrajú, čo pozná z vlastnej skúsenosti, zanovito a vyrývačne žiadal príklad nejakej „vlastnej skúsenosti“. Žoviálnym redaktorom znervóznená primátorka sa dostala do nepríjemnej situácie a improvizovala:

Luboš Xaver VESELÝ, moderátor

Tak a už jsme zase ve všeobecných, prostě všeobecných vzletných sdělení, ale, prosím vás, vyprávějte nám, milá paní primátorko, jak vás týrali a nešetřte podrobnostma.

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Tak já řeknu, ano, ano, ano, já řeknu případ, takže zabrali sociální dávky, jeli na nákup, samozřejmě taxikem a pak začal několikadenní mejdan.

...

Luboš Xaver VESELÝ, moderátor

A tam vás přivlekli nebo?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Ne, který trval až do pozdních ranních hodin a pak, když chcete jít druhý den do práce nevyspalý a trvá to několik dní, tak opravdu se člověk cítí vyčerpaný. Po chodbě byla špína, bordel, lejna, lejno bylo i ve výtahu, oni po sobě neuklízí, občas tam byly velké hádky, honili se po domě s nožem a podobně. Takže jsme se báli opustit vlastní byt. (9)

Řápková, ktorá pár minút predtým tvrdila, že „tyranii“ neprispôsobivých zažila na vlastnej koži, následne niekoľkokrát rozvíja všeobecnú fabuláciu než prizná, že v jej prípade sa týranie obmedzovalo na hluk, (snád) špinu a obavy. Nie že by to bolo málo a tiež treba priznať, že Řápková, ktorú redaktor vyviedol z miery, potrebovala z témy uniknúť a tak nemusela povedať všetko. V tomto zriedkavom prípade sa však exponuje zjednodušujúca všeobecnosť a účelová emocionálna potencovanosť Řápkovej argumentácie historkami z pohnutého života Chomutova.

Řápkovej oblúbený obrat pri hľadani opory pre legitimitu exekúcií je odvolanie sa na pozitívne ohlasy verejnosti, predovšetkým slušných občanov. Kto iný má morálne právo hodnotiť politiku zameranú na ochranu práv slušných občanov, ak nie obeť?

„Tak já musím říct, že mám úplně perfektní ohlasy veřejnosti, už mám k dispozici zhruba asi pět set e-mailů a všechny tyto e-maily jsou kladné. Musím přiznat, že přišlo i pět záporných, ale pokud vezmeme v tomto poměru, tak je to výborné.“ (7)

Týždeň po exekúciách päťsto e-mailov – to je masívne číslo, zvlášť podtrhnuté piatimi zápornými ohlasmi. O tri dni na to sú to už tisíce (viď vyššie citovaný úryvok), spoločenstvo podporovateľov sa rozšírilo na celú republiku. Slušných občanov je väčšina a tá stojí za postupom magistrátu. A nie sú to len obyčajní ľudia. Ozývajú sa tiež magistráty iných miest, starostovia, zamestnanci úradov a pýtajú sa na detaily postupu. Slovo starostov má váhu, pretože oni dokážu pochopiť zapeklitosť možností samosprávy Chomutova voči pravidlám nastavovaným centrálnymi orgánmi. Tí, na ktorých hlase záleží, postup hodnotia kladne – na tých, čo ho kritizujú (čo iné sa od nich dá čakať), naopak už zas tak nezáleží.

Ďalším významným pilierom diskurzívne budovanej legitimity chomutovskej exekúčnej politiky je opakovane zdôrazňovaná „prezretosť“ problému „neprispôsobivých“ a nutnosť „konečne konať“. Vyjadrenia ako „Vyčerpaní jsme ... všechny možnosti“ (11), „jedenáct let jsme čekali...“ (7), „situace se vyhrocuje“ (12), „už prostě nastal čas“ (11) navodzujú atmosféru neudržateľnosti súčasného stavu, bezvýhodiskovosti situácie, akejsi zvláštnej eschatológie, v ktorej sa čaká na mesiáša. Napätie eskaluje a prerastá únosnú mieru: „...máme určité lokality, kde už těch nepřizpůsobivých je nakumulováno velké množství, ale hlavně ti slušní občané už jsou opravdu naštvaní“

a já si myslím, že oni mají právo na slušný život.“ (7) „Kumulácia“ je symetrická – neprispôsobiví sa zbierajú ako parazity, ako hnis, a čím je ich viac, tým väčšia je frustrácia občanov z nespravodlivosti, z upierania práva na slušný život. Mobilizačný potenciál predošlého citátu vzrastie, ak ho vnímame v pôvodnom kontexte – teda ako odpoveď na otázku, či sa Řápková nebojí druhého Janova:

„V Janově se k Dělnické straně bohužel přidali slušní občané, protože nikdo nestál na jejich straně. Slušní občané zůstali úplně osamoceni, týráni těmi, kteří jim zneprjemňují život. Tak proto se zřejmě přidali k Dělnické straně.“ (13)

Hrozba extrémizmu, ku ktorému by sa mohli pridať bezprízorní slušní občania, zvyrazňuje, že je už najvyšší čas a nemožno čakať.

Okrem týchto argumentačných línií a rámcovania sa v reči primátorky Řápkovej dajú vystopovať aj určité mimo-sémantické legitimizačné diskurzívne praktiky. Ukážme si zopár z nich. Najokatejším prvkom Řápkovej prejavu je bezpochyby všadeprítomné „samozřejmě“. Zlozvyk používať ausgerechnet toto vatové slovo môže vypovedať o snahe prepožičať vlastným výpovediam váhu. Ak by sme vnímali „samozřejmě“ ako citoslovce, zaiste by zvyrazňovalo vehementnosť zaujímaného postoja. V dvadsaťminutovom rozhovore pre Radiožurnál 24. februára použila Ivana Řápková toto citoslovce dvadsaťpäťkrát, z toho šesťnásťkrát na začiatku vety, resp. bezprostredne po ňom. Používa ho spravidla vtedy, keď reaguje na sugestívnu otázku, prípadne chce odsúhlasiť, prebrať prezentovaný názor a vyjadriť sa k nemu, alebo keď naopak chce, aby ňou prezentovaný názor či fakt bol vnímaný ako neproblematický, pochopiteľný, a následne prijatý poslucháčom. Ilustrujme to na príklade:

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

Paní primátorko, vy jste na radnici v Chomutově od roku 1998. To jste byla zvolena do rady města. Od roku 2002 jste byla starostkou, od roku 2006 primátorkou města. Není to také trochu vaše viny, že ty dluhy narostly do tak obrovské výše?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

No, ony ty dluhy samozřejmě rostou postupně. Asi je všeobecně známá situace kolem soudnictví právě v Chomutově. My jsme se samozřejmě o své pohledávky vždycky starali. Pokud šlo o pohledávky na nájemném nebo i ostatní, tak jsme nejdříve zasílali upomínky, poté jsme podávali žaloby, v některých případech rozhodnutí soudu přišlo po osmi i deseti letech. Takže samozřejmě my jsme nemohli konat dříve. (7)

Prvé dva prípady použitia „samozřejmě“ vyjadrujú súhlas s naznačovanou zodpovednosťou a uvádzajú vyjadrenie, ktoré implicitné obvinenie popiera. Posledná veta zhrňa výsledok argumentácie a slovom „samozřejmě“ nabáda poslucháča súhlasiť s ňou.

Vehementná obrana vlastných stanovísk pred možnými kritikmi (sú vnímaní ako útočníci) sa podľa potreby strieda so zahmlievaním skutočnosti. V nasledujúcom úryvku sa primátorka vyhýba priamej odpovedi na otázku, ako dopadla ministerská kontrola, a nakoniec opätovne namiesto toho vehementne deklaruje svoj názor (viď zvyraznené výrazy).

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

Zástupce ministerstva spravedlnosti, pokud se nepletu, také už zkontroloval činnost vašeho exekutora. Vy už znáte ty závěry ministerské kontroly? Víte, kdy by měly být?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Přesné závěry z této kontroly nemám, ale obdržela jsem informaci, že exekutor dostal výklad ustanovení občanského soudního řádu s tím, že výkon rozhodnutí prováděný exekucí hotovosti je naprosto legální.

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

A od koho to je, tohle?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

To je informace přímo od pana exekutora.

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

A tu dostal od ministerstva spravedlnosti?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Ano.

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

A kdy, dnes?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Ano, ta informace je ze dneška.

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

Takže to je dneska vlastně nová informace, která podle vás svědčí o tom, že můžete v těch exekucích dále pokračovat?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Já zastávám ten názor.

Helena ŠULCOVÁ, moderátorka

Rozumíte té informaci takhle, jak jste jí četla, že v těch

exekucích můžete dál pokračovat?

Ivana ŘÁPKOVÁ, primátorka Chomutova /ODS/

Samozřejmě, samozřejmě, protože my žádný zákon neporušujeme. My jsme prostě předali pohledávky exekutorovi a exekutor provádí vymáhání tím způsobem na místě, které si sám určil.(7)

Pri výpočte legitimizačných praktík nesmieme opomenúť „mantrické“ opakovanie slovných spojení ako „jednoznačne my jsme v souladu s právem“ (7) (resp. „naprosto legální“, a pod.), ktoré sú neraz pripájané ako okružhle pečiatky na záver odstavca. I opakované dramatické rozvíjanie obrazu nespravodlivosti páchanej na slušných občanoch, ktoré sme už boli naznačili, je svojho druhu mantrou.

Pokiaľ ide o vyrovnávanie sa s kritikou, typickým rétorickým ťahom je odrazenie kritiky tam, odkiaľ prišla. Takýto bumerang Řápková vracia v prípade obvinenia z populizmu (Redaktor: „Ombudsman Otakar Motej navíc řekl, že to, co děláte, je populismus.“ Řápková: „To je populismus od něj.“ (11)) a podobne na obavy ministra Kocába o to, či dlžníci postihnutí exekúciami budú mať z čoho žiť („... ale proč se stejnou vehemencí nevystupuje na obranu slušných a pracujících lidí? Jak proč si vybrali určitou skupinu lidí, kteří jsou na tom mnohem lépe než ti pracující v té daní situaci?“ (7)) To, čo sa nedá odbiť smečom späť, zahrá Řápková do autu. Snahy viesť debatu o zákonnosti postupu odbýjala primátorka od začiatku s tým, že jedinou autoritou, ktorú bude rešpektovať, je súd. („Řikáte, že váš postup vychází ze zákonů a předpisů, ale zástupkyně ombudsmana Jitka Seitlová řekla, že postupujete protiprávně.“ / „V tomto státě si může tvrdit každý co chce.“ / „Vy také.“ / „Pokud někdo tvrdí, že nepostupujeme podle zákona, tak ať o tom rozhodne soud. Jedině on je tou správnou instancí.“ (11))

Prístup Ivany Řápkovej k oponentom a kritikom akoby bol určovaný neustálym pocitom ohrozenia. Řápková na akúkoľvek kritiku reaguje ako na útok – v lepšom prípade začína vehementne argumentovať v prospech svojho stanoviska, v tom horšom (čo je pomerne často) okamžite štartuje do protiútok. Pripomeňme si spomínané pokusy o diskreditáciu kritikov, ktoré diskvalifikujú ich argumenty a implicitne potvrdzujú a podporujú názor, ktorý neverohodní kritici kritizujú. Čím iným sú Řápkovej výzvy k rozličným radikálnym krokom smerované na adresu ministra Kocába (aby si prišiel vyskúšať bývanie s „neprispôsobivými“, aby odkúpil pohľadávky Chomutova, či aby navrhol zrušenie vlastného ministerstva), ak nie stratégiou, ktorá má exponovať neschopnosť ministra konať, a touto diskreditáciou podoprieť radikálne kroky radnice? A nejde tu len o vecnú stránku návrhov, ale v neposlednom rade o Kocábovu reakciu. Neschopnosť zaujať okamžitý vehementný postoj a celková rozpačitosť Kocábovi v mediálnom priestore (bažiacom po veľkých slovách a činoch) uberá body, ktoré okamžite naskakujú na konto ráznej Řápkovej.

EXEKUCIE PODL'A MOTEJLA A KOCÁBA

„Jestliže užijete sílu velmi vehementní s pomocí policie, četnictva, tak samozřejmě se každý člověk skloní, zbičujete psa, bude se vám plazit u nohou. Zbičujete chudého člověka a bude vám sloužit.“ (6)

Verejný ochranca ľudských práv, ombudsman Otakar Motejl, sa proti exekúciám postavil hneď po tom, čo prebehli. Opierajúc sa o názor svojho právneho oddelenia, spochybnil zákonnosť exekvovania dávok v hmotnej núdzi. K jeho hlasu sa okamžite pridali i minister Kocáb s tým, že sa pre zmenu oprel o autoritu ombudsmana. Otázka, či sú exekúcie v súlade so zákonom, sa medzi spornými stranami riešila v médiách, pre každú stranu však bola v inom štádiu riešenia; kým chomutovská radnica mala všetky otázky prakticky vyriešené a bola pripravená bojovať za svoju pravdu, právne analýzy oponentov sa po 17. 2. 2009 iba začínali. Dôvod pre pochybnosti zavdal medzi iným občiansky zákonník, podľa ktorého má každý občan ČR právo na zabezpečenie existenčného minima; exekúcia dávok by teda mohla byť v rozpore s týmto zákonom garantovaným nárokom.

Motejl a Kocáb od začiatku priznávali dvojakú možnosť výkladu a na rozdiel od primátorky Řápkovej viedli pri výklade zákona debatu na úrovni interpretačných princípov. Na otázku redaktora, či je Řápkovej výklad zákona správny, Motejl odpovedá:

„Samozřejmě možné je všechno. Samozřejmě exekuci nepodléhá postel, protože je nezbytná k režimu. Ale samozřejmě že někdo může říct, že ta postel je nezabavitelná pouze pokud v té posteli ležím. Když stojím mimo ni, tak ji nepotřebuju k ležení a může mi být zabavena.“ (14)

Motejlov absurdný príklad s postel'ou ilustruje a uvádza obvinenie z pokrytectva, ktoré Řápková skrýva za striktné legalistické ponímanie problému výkladu práva.

„Je evidentní, že jestliže se u toho okénka v Chomutově vyplácejí dávky hmotné podpory, jde o částku, která je potřeba k zajištění existenčního minima příjemce. Právě proto ty peníze nepodléhají exekuci! Hráť si na to, že v okamžiku, kdy ta bankovka opustí ruku pracovnice sociálního odboru a ocitne se v ruce potřebného, bankovka mění svůj charakter, je pokrytectví.“ (14)

Kým Řápková sa bráni tým, že peniaze vyplácané magistrátom nie sú jedinou dávkou, ktorú poberatelia dostávajú, a pripája, že si v žiadnom prípade nežijú zle (viď vyššie; 7), Motejl demonštruje pred inštitúciou dávky a možnou situáciou rešpekt jej poberateľ'ov. Dávka je pre Motejla posvätná pôda, a Řápková znesväťiteľ', ktorý na nej hrá farizejskú hru; princíp je princíp. Z principiálnej roviny ustúpi len na chvíľ'u, keď pripustí, že v praxi to s použitím dávky nie je vôbec ideálne:

„Musím ale pripustiť, že v okamžiku, kedy ten sociálne potrebný človek s touto bankovkou odejde do hery, tam už to zas prestáva fungovať. Faktom je, že akcie chomutovskej radnice je neetická. Nemravná.“ (14)

Motejl sa tu na okamih ocitol na rovnakej úrovni, na akej diskutuje Řápková – pristúpil na pohľad do praxe. Obratom sa však vrátil na úroveň teórie a z pozície elementárne chápanej etiky exekúcie odsúdil. Tento postoj vzápätí podkladá princípom normálneho uvažovania (vs. „zdravý rozum“ Řápkovej), ktoré je kľúčom k riešeniu a ktoré by nikdy nepripustilo interpretovať zákon spôsobom, akým to robí Řápková. Svoje morálne odsúdenie uvádza ako „samozrejmy“ („samozrejme“) fakt, ako čosi, o čom niet pochýb. Ani jemu nakoniec nejde o legislatívnu stránku veci (ktorá je samozrejme dôležitá), ale o zhodu o etickom rozmere kauzy:

„Kdyby paní primátorka šla a při vypláčení dávek s těmi lidmi normálně hovořila... Kdyby jim řekla: ‘Tady máte osm tisíc korun, dlužíte na nájmu, tak se pojdte dohodnout, my vám strhneme osm set korun a sľubte mi, že zbytek neutratíte v kartách...’ Jistě, ne všichni na to budou reagovat. Ale takhle? Výsledky jsou takové, že najednou přijde tvrdá pěst, politické akcie rostou...“ (14)

Ako kritici portretujú Řápkovú? Motejl jej zazlieva prax exekúcie dávok a nepriamo ju obviňuje z populistických motívov (viď posledný citát). Kocáb poukazuje na násilný spôsob vynucovania platby, na vytváranie strachu z exekúcií ako účelného prostriedku dosahovania konformity a situáciu prirovnáva k totalitným praktikám fašistického režimu:

„Jestliže užijete sílu velmi vehementní s pomocí policie, četnictva, tak samozřejmě se každý člověk sklóní, zbičujete psa, bude se vám plazit u nohou. Zbičujete chudého člověka a bude vám sloužit. To takhle dělaly totalitní systémy a tento argument neobstojí, ten možná je z oblasti jakoby fašistické ideologie.“ (6)

Kocáb tu síce zrejme naráža na avizovanú spoluprácu s políciou, ktorá sa v niektorých oblastiach akcie Záchraný kruh objavila (ostatne i vo výplatnej miestnosti dohliadali na poriadok policajti – symbol štátnej moci), zároveň však požíva hyperbolu na to, aby dokreslil obraz moci utláčania. Pragmatický argument, že sa podarilo nájsť fungujúce riešenie, odsudzuje pre nekompatibilitu so zásadami slobody a demokracie. Spojenie s fašistickou ideológiou nielen že poškodí morálny profil autorky argumentu Řápkovej, ale zároveň odsunie tento argument kamsi do periférie, za okraj sféry legitimity, a tým mu okamžite vezme jeho pôvodnú masívnosť. Řápkovej riešenie je v skutočnosti bičovaním bezbranných (psov, chodobných), aroganciou moci, reminiscenciou na tie záležitosti z našej minulosti,

ktoré každý „normálny“ (rozumej „morálny“) človek odsudzuje.

Morálny profil Řápkovej v diskurze ďalej obsahuje podobné charakteristiky, ktoré prisudzuje kritikom: sklon k urážaniu protivníka, nevedomosť, nezorientovanosť. Kocáb v jednom rozhovore vysvetľuje, že sa s Ivanou Řápkovou nestretol a ani nebolo treba:

„... (P)aní Řápková zaujala tak agresivní a nepřátelský postoj, že vůbec nebylo možno s ní navázat normální korektní spolupráci. Ona začala jenom urážet, urážet a urážet.“ (6) Aké neslušné od političky, ktorá sa pasuje za patrónku „slušných občanov“! Stretnutie by pre riešenie problému nič neznamenalo, lebo Řápková nemá záujem riešiť problém – ona len uráža. Následne Kocáb vraví, že pokiaľ ide o ňho, v zásade nemá problém stretnúť sa s ňou – veď možno koniec-koncov ani nie je tak zlomysel'ná, ale len nevedomá:

„Já mám pocit, že ona neví, co činí a že je možná vedena jaksí částečně dobrým úmyslem něco vyřešit, ovšem při tom překračuje celou řadu zákonů. Podívejte, jestliže ona vyžaduje plnění, zákonné plnění povinností neplatičů, což schvaluji samozřejmě, tak sama přitom vyžadování nemůže flagrantně porušovat náš právní řád.“ (6)

Kocáb Řápkovú prezentuje ako akéhosi „slona v porceláne“ práv. Pripúšťa, že to Řápková myslí dobre, ale nevidí dosah svojho konania a neuvedomuje si, že je pri vynucovaní zákona nekonzistentná. Primátorka, ktorá sa (rétoricky) odvoláva na zdravý rozum a veci evidentné, sa v situácii neorientuje. Ak v diskurze kritikov riešenie, ktoré zastáva Řápková, vyznieva ako prvoplánová akcia, v dôsledku čoho Řápková v tomto kontexte naberá rysy určitého primitivizmu.

Silným argumentom proti jej rétorike oprávnenosti extrémneho, ale efektívneho riešenia je poukázanie na to, že Řápková problém nielenže nerieši, ale ho naopak zhoršuje. V reakcii na argument o „vyčerpaní ostatných zákonných možností“, spochybňuje legitimitu chomutovských exekúcií Kocáb celkom vehementným spôsobom tým, že obviní Řápkovú z prehlbovania biedy dlžníkov:

„Ona měla všechny možné jiné způsoby, jak to řešit. Tak například ona má sama svůj vlastně exekuční titul. To znamená, že jestliže někdo dlužil částku 420 korun, 200 korun, 100 korun a o takových částkách to bylo, tak potom mohla tu částku přímo vybrat, přímo strhnout, připojit k tomu manipulační poplatek 200 korun a ten člověk by odcházal s tím, že zaplatil 600 korun. Místo toho ona ho předhodila exekutorům, který si za úkon jenom, vlastně ani ne exekutorský klasický úkon, pouze řekl, dej mi své peníze, tak za to si naučtovala 9500, čili ten člověk dlužil 420 a odcházal s dluhem 10 tisíc. To kdyby se stalo komukoli, jakémukoli našemu občanu takzvaně bílému nebo z majority, no,

tak by samozrejme se mu to také nelíbilo. Já se nezastávám dlužníků, ale zastávám se, ale vystupuji proti drakonickému způsobu vymáhání dávek a také proti tomu, že vlastně uvrhuje paní primátorka dlužníky do ještě větší nouze.“ (6)

Zvukomalebne slovo „drakonickému“ nás nenechá na pochybách, že Kocáb podozrieva Ľápkovú zo zlomysežnosti. Minister sa tu mimovoľne bráni obvineniu primátorky z toho, že sa zastáva dlžníkov proti právu veriteža vymáhať dlh. Taktiež, podobne ako Ľápková, často používa hl'adisko väčšinového občana. Ak Ľápková tvrdí, že Kocáb neoprávnene zvyhodňuje menšinu, Kocáb zas poukazuje na to, že rovnaký meter nemá Ľápková.

Všimnime si, že Kocábovo poukázanie na diskrimináciu, ktoré zaznieva v predošlom úryvku (*bílý, majorita*), sa dotýka prioritnej agendy obrancov práv menšín. Tento rozmer má na zreteli i Motejl, keď vraví, že Ľápková ide zlým príkladom; „*každý si k nim takhle dovolí, protože v jejím chování má oporu*“. (14) Morálny profil ľuď postihnutých exekúciami (termín „neplatič“ zaznie len zriedka ako odkaz na notorických dlžníkov, „neprispôsobivý“ vôbec) je v diskurze kritikov pomerne jednoducho naznačený pojmami chudoby, menšinovosti a obeti „systému“ väčšiny. Ľápkovou vyzdvihované farbisté obrazy jednotlivce delikvencie nechávajú takmer bez povšimnutia a k pasívnej skupine dotknutých dlžníkov pristupujú cez prizmu všeobecných charakteristík Rómskej menšiny s jej známymi neduhmi a bolesťami.

Diskurz kritikov – ochrancov menšín – sa v dôsledku tohto jednoznačne menšinového rámcovania celej debaty naproti Ľápkovej rétorike „pretečenej trpezlivosti“ vyznačuje (takmer zamlčaným) predpokladom potreby dlhodobých koncepčných riešení. Nepochybne i vďaka svojej „náplni práce“, ktorá je odlišná od tej, ktorú vykonáva Ľápková, hovorí Kocáb v rozhovore na Frekvenci 1 o širšom kontexte bytového problému Rómov (ghettoizácia, neprimerane vysoké nájomné), o tom, že sa Rómovia ako národ dostali do „defenzívy“ (8) v dôsledku stáročného utrpenia a útlaku, a ich vysokú mieru kriminality vníma skôr ako prirodzený proces podmienený podmienkami ich života, než ako ich slobodné rozhodnutie páchať zlo (viď Ľápková). Kocáb a Motejl sa zhodujú v tom, že „(t)yhle věci ale vyžadují odpovědnou koncepci“ (14), že predošlými vládami „*prostě tento problém byl podceněn*“ (8), každopádne, že sú s riešením iba na začiatku:

„... když jsme to převzali po roce 89, tak jsme asi, nebo říkám my, ale prostě naše vlády tomu nevěnovaly dostatečnou pozornost, takže jsme v bodě nula, budeme muset udělat jako tlustou čáru a začít znovu.“ (8)

ZHODNOTENIE A ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY

Od konca mája 2009 (posledný citovaný rozhovor je z 23. 5. 2009) sa diskusia Ivany Ľápkovej s jej protivníkmi posunula o míle ďalej. Spor o legalitu (ktorý, ako sme ukázali, bol iba platformou pre rozostavenie legitimizačného

arzenálu oboch strán) ukončil krajský súd, ktorý (potvrdiac pochybnosti ombudsmana a ministra pre ľudské práva a menšiny) rozhodol, že postup mesta Chomutova je v rozpore so zákonom. Mesto rozhodnutie súdu akceptovalo a rozhodlo sa pre alternatívne riešenie – najalo si odvážnych a „urastených“ zamestnancov, ktorí budú poverení úradným vykonávaním exekučného titulu mesta. Z militantnej rétoriky primátorka sotva čo zľavila, ale ovca zákona ostala celá a vlk hladu po spravodlivosti sa môže ďalej hostiť. Spor o legitimitu politiky Chomutovského magistrátu sa tým z pol'a legislatívy (nateraz) presunul inam. Poznatky z kritickej analýzy legitimizačných diskurzov Ľápkovej a jej kritikov by sa dali zhodnotiť v troch bodoch.

Po prvé, spôsob akým primátorka Chomutova spájala kategórie nepriateľov („neprispôsobiví“, „problémoví“, „neplatiči“ – viď vyššie) i kritériá úspešnosti, ktoré na zhodnotenie akcie použila, naznačuje, že chomutovské exekúcie sú v prvom rade „tyátr“ (ako ich výstižne tituloval redaktor Frekvence 1 Ľuboš Xaver Veselý v rozhovore s Ľápkovou; 9). Morálna dráma inscenovaná chomutovským magistrátom (naživo a s účasťou nič netušiacieho komparzu) má „nepriateľom poriadku“ v malom naznačiť rozmery a smery *možného* („... *podotýkám, že jsme zatím vymáhali pouze tímto způsobem, to znamená, po výplatě sociálních dávek jsme vymáhali pouze poplatky a pokuty, zatím jsme tímto způsobem nevymáhali nájemné.*“ (9)) Smerom k verejnosti a štátu sa takouto mediálne prítlačivou formou zároveň veľmi efektívne nastol'uje téma „neplatičstva“ (teda problematického vymáhania pohľadávok od sociálne slabých dlžníkov), ktorú štát dlhodobo nerieši a podľa Ľápkovej by mal. („*Tak dál by určitě mělo následovat, že by stát neměl zůstávat stranou jako doposud. Doposud neexistuje žádná kvalitní státní koncepce, která by problémy s těmi nepřizpůsobivými, s neplatiči řešila. Stát by měl navrhnout postup řešení, ale samozřejmě ve spolupráci se samosprávami.*“ (13)) Skôr než o provokatívnu snahu riešiť problém absencie koncepcie ide zo strany primátorky Ivany Ľápkovej o efektívnu formu zviditeľnenia vlastnej osoby a presadenie vlastnej agendy, a to možno na úkor iných, menej výhodných či bezpečných (ako je napríklad otázka hospodárenia s mestskými pozemkami, či verejné obstarávanie).

Po druhé, kým kritici násilnej vymáhačskej metódy hovoria o diskriminácii a prirodzene tematizujú menšinovú problematiku Rómov, Ľápková sa menšinovému rámcovaniu kauzy explicitne a relatívne konzistentne bráni. Kým Kocáb a Motejl z faktu, že 90% zasiahnutých sú Rómovia, vyvodzujú, že treba uvažovať v širších súvislostiach rómskej otázky, Ľápková rozlišovanie odmieta (čím de facto deklaratórne odmieta hlavne prvoplánové obvinenia z diskriminácie; „*mezi námi je zásadní rozdíl, protože pan Čunek vystupoval pouze proti Romům a já řeším všechny problematické nebo problémové občany, všechny notorické neplatiče, všechny ty, kteří nám narušují pořádek a bez ohledu na to, jakou mají pleť.*“ (4)). Ľápkovú nezaujíma menšinová problematika, pretože zaváňa pozitívnou diskrimináciou. Požaduje rovnosť pred

zákonem, lebo tak sa konečne a jednoznačne ukáže, kto je v práve a kto nie („*Někdy stačí žaloba, někdy přijde exekutor. My jsme vyzkoušeli všechny možnosti a hlavně, já bych chtěla podotknout, že ke všem občanům přistupujeme stejným způsobem.*“ (7)). Zodpovednosť za daný stav, ktorý zástanci koncepcného a kontextuálneho prístupu (Kocáb a Motejl) vidia rozšírený v celej spoločnosti a jej dejinách, vníma Řápková v rozmeroch individuálneho rozhodnutia – čím sa samozrejme vina presunie na koniec reťaze príčinnosti, teda na dlžníka. Napriek opatrnosti i Řápková občas mimovožne rozozvučí strunu etnickej odlišnosti, najmä keď hovorí o „problémových rodinách“ (narážka na rómsku súdržnosť), o problémoch s úžerníkmi (typicky rómska téma) či nebezpečenstve opakovania Janova v Chomutove (stret extrémistov s Rómami). To, že diskusiu o minoritných súvislostiach problému vehemেন্টne zmieta zo stola, korešponduje s potrebou priniesť už konečne riešenie bez otážania – koncepcie sa problém nedočká, nuž vyvodíme osobnú zodpovednosť. Kým minister a obmudsman, strážci ľudských práv na celoštátnej úrovni, vnímajú kontext problému (a teda i riešenia) ako globálny, menšinový, skupinový, zakorenený v životných podmienkach, starostka Řápková ho rámcuje ako lokálnu, individuálnu, kriminálnu kauzu. Ak Kocáb s Motejлом volajú po celospoločenskej zodpovednosti za podmienky, v ktorých vzniká problém rómskej menšiny, úplne mňajújú hŕkajúce policajné auto s primátorkou, uháňajúce presne opačným smerom.

Po tretie, kľúčovú úlohu pri vývine diskusie o legalite/legitimite exekúcií zohrali argumenty mierené na osobné morálne profily rečníkov. Hoci oba diskurzy disponujú vlastnými definíciami pojmu legitimita, podporenými sieťou argumentov, tieto sa nikdy nedostali do priamej konfrontácie. Je azda naivné očakávať, že by sa diskusia medzi dvojicou politikov mohla vyvinúť vo vecné riešenie problematiky? Myslím, že v princípe nie. V našom prípade však ani jedna strana nepreukázala dostatočnú motiváciu prekročiť osobnú rovinu roztržky a spoločne sa venovať rozplietaniu gordického uzla. Táto situácia akoby hrala v prospech oboch strán – Řápkovej i Kocába (Motejla po absolútnom úvode kauzy v médiách v podstate nebolo vidieť). Řápková reálnu moc na svojom „piesočku“ má, nepotrebuje ju oslabovať nejakým vyjednávaním. Navyše, bulvárnym vedením debaty viac vyťažší zo záujmu médií. Kocábovi naopak odkaz na nemožnosť rozumnej debaty s Řápkovou poskytne ospravedlnenie z verejnej arény, vďaka ktorému môže v tichosti rozvíjať svoje koncepcie v kruhu expertov a bez priamej väzby na túto vykričanú záležitosť. Nie že by tým neprispieval k riešeniu problematiky menšín ako celku – akurát že nedočkavým povahám ponechal napospas osudu jeden jej konkrétny prejav.

ZOZNAM CITOVANÝCH INTERVIEW A ČLÁNKOV:

- 1) Exekuce sociálních dávek v Chomutově. 19. 2. 2009. ČT 24. s. 19. 20:04 Ekonomika.
- 2) Zastáváme přístup cukr a bič. 18. 2. 2009. Lidové noviny. s. 4. Domov. JOSEF HYMPL.

- 3) Rozhovor s primátorkou Chomutova Ivanou Řápkovou. 21. 5. 2009. ČRo 1 – Radiožurnál. s. 1. 07:50 Ranní interview.
- 4) Rozhovor s chomutovskou primátorkou Ivanou Řápkovou. 14. 5. 2009. ČRo 1 – Radiožurnál. s. 1. 17:30 Dvacet minut Radiožurnálu.
- 5) Rozhovor s prezidentkou Exekutorské komory Janou Tvrdkovou. 4. 5. 2009. ČRo 1 – Radiožurnál. s. 1. 17:30 Dvacet minut Radiožurnálu.
- 6) Rozhovor s odcházejícím ministrem Michaelem Kocábem. 15. 4. 2009. ČRo 1 – Radiožurnál. s. 1. 17:30 Dvacet minut Radiožurnálu.
- 7) Rozhovor s Ivanou Řápkovou, primátorkou Chomutova. 24. 2. 2009. ČRo 1 – Radiožurnál. s. 1. 17:30 Dvacet minut Radiožurnálu.
- 8) Rozhovor s ministrem Michaelem Kocábem. 9. 5. 2009. Frekvence 1. s. 1. 18:30 Press klub.
- 9) Rozhovor s Ivanou Řápkovou - primátorkou Chomutova. 29. 3. 2009. Frekvence 1. s. 01. 18:30 Press klub.
- 10) Na dlužníky bude na úřadě číhat exekutor. 9. 1. 2009. Mladá fronta DNES. s. 2. Severní Čechy. (ČTK, ula).
- 11) Hájím slušné lidi, protože stát selhal. 28. 2. 2009. Mladá fronta DNES. s. 12. Sobotní rozhovor. VI-LIAM BUCHERT.
- 12) Chomutov nechce mít janovské problémy. 9. 1. 2009. Právo. s. 12 Severní Čechy. ŠÁRKA TONAROVÁ
- 13) Mně nikdo z vedení ODS nepomohl. 23. 5. 2009. Lidové noviny. s. 11 Horizont.
- 14) Chomutov by se měl inspirovat Čunkem. 21. 2. 2009. Lidové noviny. s. 11 Horizont.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

*Text vznikl v rámci Výzkumné dílny „Kritická diskursivní analýza-případ Janov“ O. Šmídové FSV UK 2008/2009 s podporou výzkumného záměru Univerzity Karlovy „Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy“ (MSM0021620841).

Simon P. De Vries – Židovské obřady a symboly. 2009. Praha: Vyšehrad

Zbyněk Tarant

Centrum blízkovýchodních studií, FF ZČU v Plzni, persi@centrum.cz

PO DLOUHÉM čekání se českému čtenáři dostává do rukou kniha Simona Philip De Vriese – *Židovské Obřady a Symboly*. Nakladatelství Vyšehrad jejím vydáním navazuje na svou úspěšnou publikační činnost k tematice světových náboženství. Populárně-naučná publikace z pera nizozemského rabína byla poprvé vydána již ve 30. letech 20. století na základě úspěšné série popularizačních článků a měla původně poskytovat úvod do židovské liturgie a ortopraxe. Autor sám měl sice hluboké vzdělání, ovšem tato konkrétní publikace se snaží oslovit zvědavého čtenáře z řad širší veřejnosti, čemuž byl přizpůsoben jazyk i obsahová náročnost. Kniha v žádném případě nemá aspiraci na to, být odbornou studií. Daleko vhodnější by bylo označení „učebnice“. Autor se snaží vyjadřovat co nejsrozumitelněji, vysvětlit používané pojmy a zaujmout svého čtenáře skrze vyprávění. České vydání je navíc doplněno vysvětlujícími poznámkami, doporučenou literaturou v češtině, slovníčkem pojmů a tabulkou židovských měsíců. Přepis hebrejských termínů byl přizpůsoben osvědčenému úzu z knihy *Judaismus od A do Z* (Newman 1998).

Publikace je členěna fenomenologicky a zabývá se postupně jednotlivými okruhy židovského náboženského života – šabat, svátky, svatba, pohřeb, manželství, rozvod či rituální čistota. Svého čtenáře také seznamuje se základními pojmy jako šabat, synagoga, kašrut, šchita, psaná a ústní Tóra, Talmud, Mišna, Gemara atd. Autor postupuje logicky od jednoduchého ke složitějšímu a neomezuje se na prostý výklad. Pojednáváne fenomény se snaží argumentačně podložit a doplnit o vlastní vyprávění, příp. historický exkurs. Průběh jednotlivých obřadů a úkonů popisuje pro názornost podle ortodoxního ritu s tím, že následně na základě svých zkušeností zmiňuje rozdíly napříč regiony a denominacemi.

I přesto, že od prvního vydání uplynulo více než 65 let, dokáže tato kniha stále plnit svoji původní funkci. Události 2. světové války a holocaustu sice měly vliv i na židovskou liturgii, ovšem tento vliv nebyl tak zásadní, aby učinil informace v této knize neplatnými. Jen místy je třeba si dobový kontext připomenout. Autor byl například pozitivně nakloněn v té době stále marginálnímu sionismu a o tehdejší palestinském mandátním území již hovoří jako o Izraeli. Podobné detaily činí z původně populárně naučné publikace zajímavý dokument své doby. Již výše zmíněné poznámky překladatelky pomáhají časovou propast překlenout, vysvětlit dobový kontext tam, kde je to nutné, a učinit knihu aktuální i pro současné zájemce o studium judaismu. Případná další vydání této knihy by si přesto zasloužila připojit úvodní poznámku, podrobněji vysvětlující historické okolnosti vzniku díla a autorovo intelektuální zázemí, projevující se v argumentaci a používaných pojmech.

Pro odborníky bude tato kniha spíše odpočinkovým čtením, od kterého by neměli očekávat radikální obohacení svých znalostí, ačkoliv pár zajímavých detailů ohledně krajových zvláštností a na svou dobu velice svěží argumentace na pomezí teologie a religionistiky zaujme i tyto náročnější čtenáře. Naopak studenti prvních ročníků orientalistických a hebraistických oborů, příp. další zájemci, pro něž není problematika judaismu primárním oborem, ji pro její srozumitelnost a fenomenologické členění určitě ocení.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] NEWMAN, J. 1998. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Praha: Sefer.
 [2] VRIES, S. P. 2009. *Židovské obřady a symboly*. 1 ed. Praha: Vyšehrad.

Jan Pokorný – Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura. Praha: Grada Publishing 2010.

Miroslav Černý

Katedra anglistiky a amerikanistiky, FF Ostravská univerzita, cerny.mirek@seznam.cz

LINGVISTICKÁ ANTROPOLOGIE se zabývá studiem témat, jež krystalizují ze střetu a zároveň souznění mezi jazykem, společností a kulturou. Svým záběrem vychází vstříc požadavkům propojenosti různých disciplín a jejich metodologií. Díky tomu má potenciál analyzovat a interpretovat některé oblasti lidského života, které doposud zůstávaly nevyřešeny. Třebaže nemusíme souhlasit s názorem autora recenzované knihy, že „čeští čtenáři jsou odkázáni na těžko dostupné zahraniční publikace“ – v době internetových knihkupectví stačí dvakrát kliknout a do týdne máme požadovaný text doma –, je zcela namístě uznat, že česky psaných studií či učebnic lingvistické antropologie máme poskrovnu. Hlavní autoritou stále zůstává Salzmannův úvod *Jazyk, kultura a společnost* (1996). Rámcové údaje jsou k dohledání v některých obecněji pojatých publikacích, z poslední doby například u Soukupa v *Základech kulturní antropologie* (2009). Existuje také několik prakticky orientovaných studijních textů vydaných při katedrách různých univerzitních pracovišť (např. *HOMO LOQUENS. Vybrané kapitoly z lingvistické antropologie*, 2009).

Jan Pokorný se toto relativní vakuum snaží členěně obohatit. Přichází s knihou středního rozsahu a zajímavého obsahu. Čtenářům nabízí fundovaný vhled do rozmanitého světa jazyků a lidí, kteří těmito jazyky hovoří. V souladu s lingvisticko-antropologickou tradicí přináší doklady z velké řady kulturních areálů planety a ukázky z co největšího počtu existujících jazyků. To vše srozumitelnou formou, za výpomoci souboru ilustrativních tabulek a map. Závěrečný seznam literatury prokazuje, že je obeznámen jak s významnými lingvistickými, tak antropologickými sekundárními zdroji české i zahraniční proveniencí. Dobrý základ pro sestavení užitečné a přehledné příručky pro co nejširší čtenářskou obec. Jak sám autor říká, právě to bylo jeho cílem.

Navzdory všem doposud zmíněným pozitivům lze knize také leccos vytknout. Již při letmém nahlédnutí do struktury publikace je rozeznatelná závažná disproporce mezi rozsahem pasáží týkajících se čistě jazykových otázek a těch, které nabízejí interdisciplinární, lingvisticko-antropologický pohled. Aniž by Pokorný uváděl důvody, které ho k tomu vedly, připouští, že věnuje „poměrně hodně prostoru obecné lingvistice, její historii a základním jazykovým strukturám“. Z témat klíčových pro lingvistickou antropologii tak čtenářskou obec seznamuje pouze s jazykovým obrazem světa. Vztahy jazyka a identity, jazyka a ideologie, stejně jako oblasti narativity či etnografie komunikace jsou pouze naznačeny. Pokud bychom si měli vzít za měřítko Durantioho studii *Language and Culture: Three Paradigms* (2003), nezbyvá než konstatovat, že ve své

knize Pokorný zůstává uzamčen v prvním paradigmatu vývoje lingvistické antropologie, iniciovaném F. Boasem a rozvinutém E. Sapirem, druhá dvě paradigmata, reprezentovaná D. Hyemesem, J. Gumperzem a jejich žáky, zůstávají na okraji jeho zájmu. Je to velká škoda, jednak tak ponechal stranou progresivní proudy současné vědy, jednak se dobrovolně vzdal argumentů, které by potvrdily právo lingvistické antropologie na vlastní existenci. Obávám se, že po přečtení knihy budou jazykovědci nadále tvrdit, že lingvistickou antropologii nepotřebujeme, neboť vše, čím se zabývá, pokrývá výzkum v rámci sociolingvistiky, psycholingvistiky, pragmatiky a obecné lingvistiky.

Možná se mýlím, ale mám pocit, že se Pokorný vědomě snažil vytvořit učebnici, která bude jiná než ta Salzmanna. Svědčí o tom i překvapivý fakt, že Salzmanna text nefiguruje jako položka v seznamu literatury. Jeho rozhodnutí je pochopitelně legitimní, bohužel v tomto případě vyústilo v situaci, kdy se konkrétní tištěný výstup vzdalil zvolenému tématu. V této souvislosti je důležité zmínit, že jen velmi omezený prostor je věnován natolik důležitému poli, jakým je jazyková revitalizace, jedna z nejvýznamnějších oblastí aplikované lingvistické antropologie. Nemý pak divu, že v seznamu použité literatury chybí klíčové studie z přelomu tisíciletí: *Language Death, Vanishing Voices* a *Halte á la mort des langues*.

Na druhou stranu je nezbytné zdůraznit, že témata, která si pro svou knihu zvolil, autor zpracovává s erudicí. Informace, které je možné snadno dohledat v jiných českých zdrojích (např. v *Dějinnách lingvistiky* J. Černého), doplňuje o detailnější poznatky. Velmi cenné jsou například jeho komentáře k Sapir-Whorfově hypotéze, kdy přesvědčivě dokazuje, jak chybně byly některé aspekty jazykového relativismu pochopeny a následně i tradovány v odborné literatuře. Taktéž pasáže o stavbě jazyka a vývoji jazyka jsou na vysoké úrovni a velmi dobře poslouží studentům etnologie a kulturologie jako první vstup do jazykovědné problematiky. Občas se sice vyskytnou překlapy nebo přehlédnutí, zejména ve jménech známých lingvistů (W. R. Dixon vs. R. M. W. Dixon, R. Jakobson vs. R. Jakobson), ale to už se dostáváme na pole, které mnohem více než s činností autora souvisí s redakční přípravou vydání publikace jako takové. Jí dávám také na zodpovědnost, že kromě věcného rejstříku do knihy nezahrnula také rejstřík citovaných jazyků.

Jan Pokorný odvedl kvalitní práci. I když se nedá předpokládat, že by jeho učebnice nahradila monografie A. Durantiho (*Linguistic Anthropology*) a W. Foleyho (*Anthropological Linguistics*) – její záběr je přeci jen příliš obecně lingvistický – věřím, že si své čtenáře najde. A pokud je přivede k tomu, aby se seznámili s dalšími, více lingvisticko-antropologicky orientovanými texty, bude její úkol splněn.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] POKORNÝ, J. 2010. *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada Publishing, 346 s.

František Šmahel – Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty. Praha: Argo 2009

Jiří Woitsch

Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
jiri.woitsch@post.cz

FRANTIŠEK ŠMAHEL (nar. 1934 v Trhové Kamenici) patří bez nejmenších pochyb k nejvýznamnějším českým historikům 20. století a bez nadsázky lze konstatovat, že jeho dílo koncentrované zejména na problematiku husitství patří k nemnoha badatelským výsledkům našich historiků, které byly a jsou respektovány v evropském i celosvětovém měřítku. F. Šmahel – i přes protivenství politické moci způsobené jeho pevnými morálními zásadami – pracoval vždy v úzkém kontaktu s aktuálním medievistickým diskursem, přičemž asi největší vliv na jeho tvorbu měla francouzská škola Annales. Konečně s čelnými „analisty“ jej pojilo a pojí blízké přátelství – jmenujme alespoň Jacqua Le Goffa. Právě blízkost francouzskému badatelskému prostředí, byť nejen ta, jej motivovala k zájmu o nová témata, badatelské přístupy, nevšední prameny a interpretace. F. Šmahel – ač historik středověku, který je autorem nesčetné řady „klasických“ prací o politických, hospodářských, sociálních resp. kulturních dějinách – jako jeden z prvních dějepisců u nás též programově studoval otázky národního či národnostního citění, zajímal se o symboliku, dobové mentality, svět obyčejných lidí středověku, výbuchy lokálního násilí. Zkrátka a dobře, patřil k průkopníkům těch historiografických orientací, které si zvykneme – ne zcela přesně – označovat za historicko-antropologické a mikrohistorické. Jakoukoliv další Šmahelovu knihu, studii či intelektuálně jiskřivou recenzi tak musíme vždy očekávat s napětím, příjemným mrazením v zádech a zvědavostí; v posledních letech pak i počítat s tím, že se povčíváme v cizích jazycích. Možná až polovina Šmahelových textů je publikována v Německu, Francii, Anglii či Itálii. I to svědčí o mnohém.

Mrazení v zádech a příjemné pocity, budí to řečeno hned na úvod, však v případě recenzované monografie, lze-li tak knihu vůbec označit, střídá spíše údiv. V prestižní řadě *Historické myšlení* nakladatelství Argo totiž vyšla kniha, kterou lze jen těžko jednoznačně zařadit k nějakému žánru psaní o dějinách a stejně tak těžko lze nalézt smysl jejího vydání. Nedomnívám se totiž, že by F. Šmahel byl na samém konci vědecké dráhy a neměl již co nového říct, nedomnívám se, že je z těch, kteří by chtěli sami sobě stavět pomníky, nedomnívám se, že by recenzovaná kniha byla byť o drobeček lepším svědectvím o autorově osobním a vědeckém životě, než „obyčejné“ paměti. O ty se však rozhodně nejedná. Co tedy máme před sebou, co vlastně je ona „Ego – Histoire“, za kterou knihu označuje samotný autor?

V první části knihy (s. 15–330) před námi defilují Šmahelovi učitelé, kolegové a přátelé, významní čeští a světoví historici, filozofové či jazykovědci (převážně samozřejmě medievisté), kteří jsou představeni vždy krátkým velmi osobním vzpomínkovým medailonkem, po kterém následuje výběr Šmahelových recenzí na jejich díla a vice versa recenze a referáty těchto osobností na práce F. Šmahela. Z publikovaných textů jasně vysvítá, jaký respekt měly texty F. Šmahela minimálně od 60. let 20. století u domácích i zahraničních historiků zvůčných jmen i jeho fenomenální přehled a kritický nadhled nad pracemi jeho kolegů. Vidíme, že i v letech, která jsou někdy zjednodušujícím způsobem kritizována, fungovala i na stránkách našich historických časopisů překvapivě věcná kritická diskuse, byť zahalená v marxistickém hávu. A F. Šmahelovi slouží ke cti, že se svým dobovým zájmem o marxistická explanační schémata netají.

K výběru historiků a historiček, kteří jsou nejen v této části knihy představeni, asi těžko mít kritické námitky. Autor se možnou subjektivností netají a upozorňuje, že se převážně zaměřil na kolegy a kolegyně dřívějšího data narození. Stejně tak nevádí – ba spíše naopak – otevřená vyjádření na úvod jednotlivých oddílů. Za pozoruhodné zde mj. považuji s respektem až s žáčkovskou úctou psané hodnocení Františka Grause (s. 28–29), na dnešní dobu plnou rychlých odsudků odvážně pozitivní hodnocení Roberta Kalivody (s. 69) nebo slova plná hořkosti vyřčená na adresu Josefa Macka (s. 124). V případě zahraničních historiků (např. Paul de Voogt s. 17, Howard Kaminsky s. 91)

jsou pak Šmahelovy minimedailonky zajímavým svědectvím o absurditách doby nedávno minulé. Zmíněné pozoruhodné úvodové stati však zabírají sotva 20 tiskových stran, celý první oddíl knihy jich má přes 300. Na myslí pak, bohužel, tane otázka, komu a k čemu je publikování desítky let starých recenzí či polemik. Je svědectví těchto textů opravdu tak závažné, že je má smysl znovu vydávat? Posouvají výrazně naše poznání vývoje středoevropského dějepiscetví? Není náhodou absurdní mluvit o egohistorii v případě recenzních textů – které sice vždy významně přispívaly k rozvoji kritického myšlení, ale byly také zcela samozřejmě svázány jasnými formálními a obsahovými standardy, nota bene když autorem desítek otištěných recenzí není ani F. Šmahel? I ty nejbahnatější definice egodokumentů totiž vždy mluví o tom, že má jít o prameny, které nějak odráží niterné pocity, prožívání a názory zkoumaného ega. V pokřivené logice recenzované knihy by ovšem takovým egoprámenem k myšlení F. Šmahela asi byla i tato recenze. . .

Poněkud odlišný charakter druhé části knihy (s. 331–406), ve které jsou otištěny jubilejní zdravice, projevy při udílení nejrůznějších cen, ovšem nepřilíš logicky znova také recenze a nekrolog, o F. Šmahelovi (budeme-li v knize nějaké stopy egohistorie hledat) přeci jen vypovídá více. Texty už se tolik nedrží striktních kánonů akademického psaní a zrcadlí se v nich přátelský vztah a respekt ke zmiňovaným osobnostem (mj. Jean-Claude Schmitt, Pavel Spunar či Zdeňka Hledíková). Celkově je ovšem celý oddíl jen disparátní třístí marginálních textů a opět je potřeba se ptát, zda je např. nutné po pouhém jednom roce znovu vydávat recenzi na paměti Arona J. Gureviče.

Třetí oddíl knihy (s. 407–442) přináší opět většinou osobněji laděné vzpomínkové texty, v tomto případě (s několika částečnými výjimkami – např. František Kavka či Dušan Třeštík) výhradně nekrology. Ačkoliv v nich s ohledem na důvody sepsání logicky převažují věcné a vážné tóny, tu a tam přeci jen problemskne Šmahelův nadhled i humor. Výběr zařazených statí je opět subjektivní, autor publikoval nekrologů samozřejmě podstatně více. Nicméně zde, jako u výše hodnocených oddílů, bezzbytku platí – koho příslušné texty zajímají, má samozřejmě možnost si je vyhledat. Pro případné hodnocení životního díla F. Šmahela by stačilo ve dvou větách uvést, proč právě tyto texty považuje za významnější než jiné. Pro budoucího Šmahelova biografa či badatele sledujícího dějiny novodobého středoevropského dějepiscetví, který – bude-li chtít pracovat poctivě – bude muset stejně pročíst a promyslet celé jeho úctyhodné dílo, by to bylo dostatečné. Nakladatelství Argo by pak mohlo místo recenzované publikace třeba v reedici vydat některou ze Šmahelových průlomových prací staršího data.

Výše uvedenou zmínkou o autorském hodnocení významu vlastních textů se dostáváme k poslední – a možná nejpřínosnější části knihy (s. 443–532), ke které můžeme přičíst i úvodní autorovo slovo na s. 9–13. Vedle kompletní, logicky a přehledně strukturované bibliografie dovedené až k roku 2009, narativního i dnes moderního strukturovaného životopisu (výčet nejrůznějších ocenění, včetně státních vyznamenání a členství v zahraničních vědeckých společnostech je dechberoucí) totiž F. Šmahel na s. 454–465 zařadil i jakéhosi průvodce po svém díle. Vyjadřuje se v něm k inspiračním zdrojům vlastního bádání, dává nahlédnout za oponu „suché“ vědy (ano i medievista může při objevu neznámého pramene zažít „pomíjivou chvíli slasti“, viz s. 457), znovu hodnotí své učitele a kolegy. Ukazuje též, jak podstatné jsou pro něj i některé jen zdánlivě okrajové texty publikované např. v často podceňovaných jubilejních sbornících. Za důležité nejen pro začínající sociální a humanitní vědce a historiky zvláště považují Šmahelovy opakované zmínky o nutnosti prověřovat odvážné hypotézy a novátorské interpretace v pramenech – ať už půjde o de facto antropologický výzkum symbolů, či kvantifikační analýzy. A nebyl by to F. Šmahel, aby na s. 462–464 jakoby mimochodem nezařadil až paradigmatický návod, jak psát a chápat „historické analýzy vyššího stupně“.

Co říci závěrem? Pro *Nalézání, setkávání a mjení v životě*

jednoho medievisty nenalézám ve Šmahelově celoživotním díle důstojné místo, myslím, že se může *setkat* jen s minimem čtenářského zájmu a *míjí* se s jakýmkoliv smyslem. Ano, některé velmi osobní pasáže či výběr zařazených textů o osobě autora něco říkají, bibliografie a životopis bezesporu najdou praktické využití. Autor vzdal hold některým kolegům, upozornil na důležitost recenzních statí pro utváření vědění v sociálních vědách a určitě i „ulehčil námahu bibliografům“ (s. 9). Mnohem raději bych si ovšem přečetl něco skutečně nového, anebo jak bylo naznačeno v úvodu, skutečné autorovy vzpomínky. Historik světového věhlasu, z donucení horník i tramvaják, pamětník vědeckých, společenských i politických událostí a převratů by v nich jistě dokázal říct mnohé. Doufejme, že na nich již pracuje.

To, že je publikace označena za výstup Výzkumného záměru Historického ústavu AV ČR a opatřena jmény recenzentů, a tudíž splňuje kritéria pro zařazení do databáze RIV, je pak už jen smutnou třešničkou na dortu. F. Šmahel totiž patří k otevřeným a oprávněným kritikům absurdních bodovacích kritérií Rady pro výzkum, vývoj a inovace. Avšak hle – tváří v tvář absurdnímu systému (a dost možná i pod tlakem instituce, ve které působí) i on sklání hlavu a činí za dost povinným formalitám (z hlediska nikoliv jen formálního však měli být všichni autoři otištěných často velmi rozsáhlých recenzí na Šmahelovy texty uvedeni jako členové autorského kolektivu!). Kniha, která historické bádání nikam neposouvá, byť je dílčí výpovědí o životě a díle svého (spolu)autora, tedy alespoň přinese nezbytné body potažmo peníze. Domnívám se, že je to na historika Šmahelova formátu přeci jen trochu málo.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ŠMAHEL, F. 2009. *Nalézání, setkávání a mjení v životě jednoho medievisty*. Praha: Argo, 534 s.

*Publikace textu v časopise *AntropoWebzin* byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

Simon P. De Vries – Židovské obřady a symboly. 2009. Praha: Vyšehrad

Zbyněk Tarant

Centrum blízkovýchodních studií, FF ZČU v Plzni, persi@centrum.cz

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] NEWMAN, J. 1998. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Praha: Sefer.
- [2] VRIES, S. P. 2009. *Židovské obřady a symboly*. 1 ed. Praha: Vyšehrad.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS-2010-019.

PO DLOUHÉM čekání se českému čtenáři dostává do rukou kniha Simona Philip De Vriese – *Židovské Obřady a Symboly*. Nakladatelství Vyšehrad jejím vydáním navazuje na svou úspěšnou publikační činnost k tematice světových náboženství. Populárně-naučná publikace z pera nizozemského rabína byla poprvé vydána již ve 30. letech 20. století na základě úspěšné série popularizačních článků a měla původně poskytovat úvod do židovské liturgie a ortopraxe. Autor sám měl sice hluboké vzdělání, ovšem tato konkrétní publikace se snaží oslovit zvědavého čtenáře z řad širší veřejnosti, čemuž byl přizpůsoben jazyk i obsahová náročnost. Kniha v žádném případě nemá aspiraci na to, být odbornou studií. Daleko vhodnější by bylo označení „učebnice“. Autor se snaží vyjadřovat co nejsrozumitelněji, vysvětlit používané pojmy a zaujmout svého čtenáře skrze vyprávění. České vydání je navíc doplněno vysvětlujícími poznámkami, doporučenou literaturou v češtině, slovníčkem pojmů a tabulkou židovských měsíců. Přepis hebrejských termínů byl přizpůsoben osvědčenému úzu z knihy *Judaismus od A do Z* (Newman 1998).

Publikace je členěna fenomenologicky a zabývá se postupně jednotlivými okruhy židovského náboženského života – šabat, svátky, svatba, pohřeb, manželství, rozvod či rituální čistota. Svého čtenáře také seznamuje se základními pojmy jako šabat, synagoga, kašrut, šchita, psaná a ústní Tóra, Talmud, Mišna, Gemara atd. Autor postupuje logicky od jednoduchého ke složitějšímu a neomezuje se na prostý výklad. Pojednávání fenomény se snaží argumentačně podložit a doplnit o vlastní vyprávění, příp. historický exkurs. Průběh jednotlivých obřadů a úkonů popisuje pro názornost podle ortodoxního ritu s tím, že následně na základě svých zkušeností zmiňuje rozdíly napříč regiony a denominacemi.

I přesto, že od prvního vydání uplynulo více než 65 let, dokáže tato kniha stále plnit svoji původní funkci. Události 2. světové války a holocaustu sice měly vliv i na židovskou liturgii, ovšem tento vliv nebyl tak zásadní, aby učinil informace v této knize neplatnými. Jen místy je třeba si dobový kontext připomenout. Autor byl například pozitivně nakloněn v té době stále marginálnímu sionismu a o tehdejším palestýnském mandátním území již hovoří jako o Izraeli. Podobné detaily činí z původně populárně naučné publikace zajímavý dokument své doby. Již výše zmíněné poznámky překladatelky pomáhají časovou propast překlenout, vysvětlit dobový kontext tam, kde je to nutné, a učinit knihu aktuální i pro současné zájemce o studium judaismu. Případná další vydání této knihy by si přesto zasloužila připojit úvodní poznámku, podrobněji vysvětlující historické okolnosti vzniku díla a autorovo intelektuální zázemí, projevující se v argumentaci a používaných pojmech.

Pro odborníky bude tato kniha spíše odpočinkovým čtením, od kterého by neměli očekávat radikální obohacení svých znalostí, ačkoliv pár zajímavých detailů ohledně krajových zvláštností a na svou dobu velice svěží argumentace na pomezí teologie a religionistiky zaujme i tyto náročnější čtenáře. Naopak studenti prvních ročníků orientalistických a hebraistických oborů, příp. další zájemci, pro něž není problematika judaismu primárním oborem, ji pro její srozumitelnost a fenomenologické členění určitě ocení.

Jan Pokorný – Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura. Praha: Grada Publishing 2010.

Miroslav Černý

Katedra anglistiky a amerikanistiky, FF Ostravská univerzita, cerny.mirek@seznam.cz

LINGVISTICKÁ ANTROPOLOGIE se zabývá studiem témat, jež krystalizují ze střetu a zároveň souznění mezi jazykem, společností a kulturou. Svým záběrem vychází vstřícně požadavkům propojenosti různých disciplín a jejich metodologií. Díky tomu má potenciál analyzovat a interpretovat některé oblasti lidského života, které doposud zůstávaly nevyřešeny. Třebaže nemusíme souhlasit s názorem autora recenzované knihy, že „čeští čtenáři jsou odkázáni na těžko dostupné zahraniční publikace“ – v době internetových knihkupectví stačí dvakrát kliknout a do týdne máme požadovaný text doma –, je zcela namístě uznat, že česky psaných studií či učebnic lingvistické antropologie máme poskrovnu. Hlavní autoritou stále zůstává Salzmannův úvod *Jazyk, kultura a společnost* (1996). Rámcové údaje jsou k dohledání v některých obecněji pojatých publikacích, z poslední doby například u Soukupa v *Základech kulturní antropologie* (2009). Existuje také několik prakticky orientovaných studijních textů vydaných při katedrách různých univerzitních pracovišť (např. *HOMO LOQUENS. Vybrané kapitoly z lingvistické antropologie*, 2009).

Jan Pokorný se toto relativní vakuum snaží cíleně obohacovat. Přichází s knihou středního rozsahu a zajímavého obsahu. Čtenářům nabízí fundovaný vhled do rozmanitého světa jazyků a lidí, kteří těmito jazyky hovoří. V souladu s lingvisticko-antropologickou tradicí přináší doklady z velké řady kulturních areálů planety a ukázky z co největšího počtu existujících jazyků. To vše srozumitelnou formou, za výpomoci souboru ilustrativních tabulek a map. Závěrečný seznam literatury prokazuje, že je obeznán jak s významnými lingvistickými, tak antropologickými sekundárními zdroji české i zahraniční proveniencí. Dobrý základ pro sestavení užitečné a přehledné příručky pro co nejširší čtenářskou obec. Jak sám autor říká, právě to bylo jeho cílem.

Navzdory všem doposud zmíněným pozitivům lze knize také leccos vytýknout. Již při letmém nahlédnutí do struktury publikace je rozeznatelná závažná disproporce mezi rozsahem pasáží týkajících se čistě jazykových otázek a těch, které nabízejí interdisciplinární, lingvisticko-antropologický pohled. Aniž by Pokorný uváděl důvody, které ho k tomu vedly, připouští, že věnuje „poměrně hodně prostoru obecné lingvistiky, její historii a základním jazykovým strukturám“. Z témat klíčových pro lingvistickou antropologii tak čtenářskou obec seznamuje pouze s jazykovým obrazem světa. Vztahy jazyka a identity, jazyka a ideologie, stejně jako oblasti narativy či etnografie komunikace jsou pouze naznačeny. Pokud bychom si měli vzít za měřítko Durantioho studii *Language and Culture: Three Paradigms* (2003), nezbyvá než konstatovat, že ve své knize Pokorný zůstává uzamčen v prvním paradigmatu vývoje lingvistické antropologie, iniciovaném F. Boasem a rozvinutém E. Sapirem, druhá dvě paradigmata, reprezentovaná D. Hymesem, J. Gumperzem a jejich žáky, zůstávají na okraji jeho zájmu. Je to velká škoda, jednak tak ponechal stranou progresivní proudy současné vědy, jednak se dobrovolně vzdal argumentů, které by potvrdily právo lingvistické antropologie na vlastní existenci. Obávám se, že po přečtení knihy budou jazykovědci nadále tvrdit, že lingvistickou antropologii nepotřebujeme, neboť vše, čím se zabývá, pokrývá výzkum v rámci sociolingvistiky, psycholingvistiky, pragmatiky a obecné lingvistiky.

Možná se mýlím, ale mám pocit, že se Pokorný vědomě snažil vytvořit učebnici, která bude jiná než ta Salzmannova. Svědčí o tom i překvapivý fakt, že Salzmannův text nefiguruje jako položka v seznamu literatury. Jeho rozhodnutí je pochopitelně legitimní, bohužel v tomto případě vyústilo v situaci, kdy se konkrétní tištěný výstup vzdalil zvolenému tématu. V této souvislosti je důležité zmínit, že jen velmi omezený prostor je věnován natolik důležitému poli, jakým je jazyková revitalizace, jedna z nejvýznamnějších oblastí aplikované lingvistické antropologie. Není pak divu, že v seznamu použité literatury chybí klíčové studie z přelomu tisíciletí: *Language Death*, *Vanishing Voices* a *Halte á la mort des langues*.

Na druhou stranu je nezbytné zdůraznit, že témata, která si pro svou knihu zvolil, autor zpracovává s erudicí. Informace, které je možné snadno dohledat v jiných českých zdrojích (např. v *Dějínách lingvistiky* J. Černého), doplňuje o detailnější poznatky. Velmi cenné jsou například jeho komentáře k Sapir-Whorfově hypotéze, kdy přesvědčivě dokazuje, jak chybně byly některé aspekty jazykového relativismu pochopeny a následně i tradovány v odborné literatuře. Taktéž pasáže o stavbě jazyka a vývoji jazyka jsou na vysoké úrovni a velmi dobře poslouží studentům etnologie a kulturologie jako první vstup do jazykovědné problematiky. Občas se sice vyskytnou překlady nebo přehlédnutí, zejména ve jménech známých lingvistů (W. R. Dixon vs. R. M. W. Dixon, R. Jakobson vs. R. Jakobson), ale to už se dostáváme na pole, které mnohem více než s činností autora souvisí s redakční přípravou vydání publikace jako takové. Jí dávám také na zodpovědnost, že kromě věcného rejstříku do knihy nezahrnula také rejstřík citovaných jazyků.

Jan Pokorný odvedl kvalitní práci. I když se nedá předpokládat, že by jeho učebnice nahradila monografie A. Durantioho (*Linguistic Anthropology*) a W. Foleyho (*Anthropological Linguistics*) – její záběr je přeci jen příliš obecně lingvistický – věřím, že si své čtenáře najde. A pokud je přivede k tomu, aby se seznámili s dalšími, více lingvisticko-antropologicky orientovanými texty, bude její úkol splněn.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] POKORNÝ, J. 2010. *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada Publishing, 346 s.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS-2010-019.

František Šmahel – Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty. Praha: Argo 2009

Jiří Woitsch

*Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
jiri.woitsch@post.cz*

FRANTIŠEK ŠMAHEL (nar. 1934 v Trhové Kamenici) patří bez nejmenších pochyb k nejdůležitějším českým historikům 20. století a bez nadsázky lze konstatovat, že jeho dílo koncentrované zejména na problematiku husitství patří k nemnoha badatelským výsledkům našich historiků, které byly a jsou respektovány v evropském i celosvětovém měřítku. F. Šmahel – i přes protivenství politické moci způsobené jeho pevnými morálními zásadami – pracoval vždy v úzkém kontaktu s aktuálním mediivistickým diskursem, přičemž asi největší vliv na jeho tvorbu měla francouzská škola Annales. Konečně s čelnými „analysty“ jej pojilo a pojí i blízké přátelství – jmenujme alespoň Jacqua Le Goffa. Právě blízkost francouzskému badatelskému prostředí, byť nejen ta, jej motivovala k zájmu o nová témata, badatelské přístupy, nevědní prameny a interpretace. F. Šmahel – ač historik středověku, který je autorem nesčetné řady „klasických“ prací o politických, hospodářských, sociálních resp. kulturních dějinách – jako jeden z prvních dějepisců u nás též programově studoval otázky národního či národnostního citění, zajímal se o symboliku, dobové mentality, svět obyčejných lidí středověku, výbuchy lokálního násilí. Zkrátka a dobře, patřil k průkopníkům těch historiografických orientací, které si zvykneme – ne zcela přesně – označovat za historicko-antropologické a mikrohistorické. Jakoukoliv další Šmahelovu knihu, studii či intelektuálně jiskřivou recenzi tak musíme vždy očekávat s napětím, příjemným mrazením v zádech a zvědavostí; v posledních letech pak i počítat s tím, že se povčíváme v cizích jazycích. Možná až polovina Šmahelových textů je publikována v Německu, Francii, Anglii či Itálii. I to svědčí o mnohém.

Mrazení v zádech a příjemné pocity, budiž to řečeno hned na úvod, však v případě recenzované monografie, lze-li tak knihu vůbec označit, střídá spíše údiv. V prestižní řadě *Historické myšlení* nakladatelství Argo totiž vyšla kniha, kterou lze jen těžko jednoznačně zařadit k nějakému žánru psaní o dějinách a stejně tak těžko lze nalézt smysl jejího vydání. Nedomnívám se totiž, že by F. Šmahel byl na samém konci vědecké dráhy a neměl již co nového říct, nedomnívám se, že je z těch, kteří by chtěli sami sobě stavět pomníky, nedomnívám se, že by recenzovaná kniha byla byť o drobeček lepším svědectvím o autorově osobním a vědeckém životě, než „obyčejné“ paměti. O ty se však rozhodně nejedná. Co tedy máme před sebou, co vlastně je ona „Ego – Histoire“, za kterou knihu označuje samotný autor?

V první části knihy (s. 15–330) před námi defilují Šmahelovi učitelé, kolegové a přátelé, významní čeští a světoví historici, filozofové či jazykovědci (převážně samozřejmě medievisté), kteří jsou představeni vždy krátkým velmi osobním vzpomínkovým medailonkem, po kterém následuje výběr Šmahelových recenzí na jejich díla a vice versa recenze a referáty těchto osobností na práce F. Šmahela. Z publikovaných textů jasně vysvítá, jaký respekt měly texty F. Šmahela minimálně od 60. let 20. století u domácích i zahraničních historiků zvukných jmen i jeho fenomenální přehled a kritický nadhled nad pracemi jeho kolegů. Vidíme, že i v letech, která jsou někdy zjednodušujícím způsobem kritizována, fungovala i na stránkách našich historických časopisů překvapivě věcná kritická diskuse,

být zahalená v marxistickém hávu. A F. Šmahelovi slouží ke cti, že se svým dobovým zájmem o marxistická explanační schémata netají.

K výběru historiků a historiček, kteří jsou nejen v této části knihy představeni, asi těžko mít kritické námitky. Autor se možnou subjektivností netají a upozorňuje, že se převážně zaměřil na kolegy a kolegyně dřívějšího data narození. Stejně tak nevdá – ba spíše naopak – otevřená vyjádření na úvod jednotlivých oddílů. Za pozoruhodné zde mj. považuji s respektem až s záčkovskou úctou psané hodnocení Františka Grause (s. 28–29), na dnešní dobu plnou rychlých odsudků odvážně pozitivní hodnocení Roberta Kalivody (s. 69) nebo slova plná hořkosti vyřčená na adresu Josefa Macka (s. 124). V případě zahraničních historiků (např. Paul de Voogt s. 17, Howard Kaminsky s. 91) jsou pak Šmahelovy minimedailonky zajímavým svědectvím o absurditách doby nedávno minulé. Zmíněné pozoruhodné úvodové stati však zabírají sotva 20 tiskových stran, celý první oddíl knihy jich má přes 300. Na myslí pak, bohužel, tane otázka, komu a k čemu je publikování desítky let starých recenzí či polemik. Je svědectví těchto textů opravdu tak závažné, že je má smysl znovu vydávat? Posouvají výrazně naše poznání vývoje středoevropského dějepiscetví? Není náhodou absurdní mluvit o egohistorii v případě recenzních textů – které sice vždy významně přispívaly k rozvoji kritického myšlení, ale byly také zcela samozřejmě svázány jasnými formálními a obsahovými standardy, nota bene když autorem desítek otištěných recenzí není ani F. Šmahel? I ty nejbádnější definice egodokumentů totiž vždy mluví o tom, že má jít o prameny, které nějak odráží niterné pocity, prožívání a názory zkoumaného ega. V pokřivené logice recenzované knihy by ovšem takovým egoprámenem k myšlení F. Šmahela asi byla i tato recenze. . .

Poněkud odlišný charakter druhé části knihy (s. 331–406), ve které jsou otištěny jubilejní zdravotice, projevy při udílení nejrůznějších cen, ovšem nepřilší logicky znova také recenze a nekrolog, o F. Šmahelovi (budeme-li v knize nějaké stopy egohistorie hledat) přeci jen vypovídá více. Texty už se tolik nedrží striktních kánonů akademického psaní a zrcadlí se v nich přátelský vztah a respekt ke zmiňovaným osobnostem (mj. Jean-Claude Schmitt, Pavel Spunar či Zdeňka Hledíková). Celkově je ovšem celý oddíl jen disparátní třístí marginálních textů a opět je potřeba se ptát, zda je např. nutné po pouhém jednom roce znovu vydávat recenzi na paměti Arona J. Gureviče.

Třetí oddíl knihy (s. 407–442) přináší opět většinou osobně laděné vzpomínkové texty, v tomto případě (s několika částečnými výjimkami – např. František Kavka či Dušan Třeštík) výhradně nekrology. Ačkoliv v nich s ohledem na důvody sepsání logicky převažují věcné a vážné tóny, tu a tam přeci jen probleskne Šmahelův nadhled i humor. Výběr zařazených statí je opět subjektivní, autor publikoval nekrologů samozřejmě podstatně více. Nicméně zde, jako u výše hodnocených oddílů, bezzbytku platí – koho příslušné texty zajímají, má samozřejmě možnost si je vyhledat. Pro případné hodnocení životního díla F. Šmahela by stačilo ve dvou větách uvést, proč právě tyto texty považuje za významnější než jiné. Pro budoucího Šmahelova biografa či badatele sledujícího dějiny novodobého středoevropského dějepiscetví, který – bude-li chtít pracovat poctivě – bude muset stejně pročíst a promyslet celé jeho úctyhodné dílo, by to bylo dostatečné. Nakladatelství Argo by pak mohlo místo recenzované publikace třeba v reedici vydat některou ze Šmahelových průlomových prací staršího data.

Výše uvedenou zmínkou o autorském hodnocení významu vlastních textů se dostáváme k poslední – a možná nejpřínosnější části knihy (s. 443–532), ke které můžeme přičíst i úvodní autorovo slovo na s. 9–13. Vedle kompletní, logicky a přehledně strukturované bibliografie dovedené až k roku 2009, narativního i dnes moderního strukturovaného životopisu (výčet nejrůznějších ocenění, včetně státních vyznamenání a členství v zahraničních vědeckých společnostech je dechberoucí) totiž F. Šmahel na s. 454–465 zařadil i jakéhosi průvodce po svém

díle. Vyjadřuje se v něm k inspiračním zdrojům vlastního bádání, dává nahlédnout za oponu „suché“ vědy (ano i medievista může při objevu neznámého pramene zažít „pomíjivou chvíli slasti“, viz s. 457), znovu hodnotí své učitele a kolegy. Ukazuje též, jak podstatné jsou pro něj i některé jen zdánlivě okrajové texty publikované např. v často podceňovaných jubilejních sbornících. Za důležité nejen pro začínající sociální a humanitní vědce a historiky zvláště považují Šmahelovy opakované zmínky o nutnosti prověřovat odvážné hypotézy a novátorské interpretace v pramenech – ať už půjde o de facto antropologický výzkum symbolů, či kvantifikační analýzy. A nebyl by to F. Šmahel, aby na s. 462–464 jakoby mimochodem nezařadil až paradigmatický návod, jak psát a chápat „historické analýzy vyššího stupně“.

Co říci závěrem? Pro *Nalézání, setkávání a měnění v životě jednoho medievisty nenalézám* ve Šmahelově celoživotním díle důstojné místo, myslím, že se může *setkat* jen s minimem čtenářského zájmu a *míjí* se s jakýmkoliv smyslem. Ano, některé velmi osobní pasáže či výběr zařazených textů o osobě autora něco říkají, bibliografie a životopis bezesporu najdou praktické využití. Autor vzdal hold některým kolegům, upozornil na důležitost recenzních statí pro utváření vědění v sociálních vědách a určitě i „ulehčil námahu bibliografům“ (s. 9). Mnohem raději bych si ovšem přečetl něco skutečně nového, anebo jak bylo naznačeno v úvodu, skutečné autorovy vzpomínky. Historik světového věhlasu, z donucení horník i tramvaják, pamětník vědeckých, společenských i politických událostí a převratů by v nich jistě dokázal říct mnohé. Doufejme, že na nich již pracuje.

To, že je publikace označena za výstup Výzkumného záměru Historického ústavu AV ČR a opatřena jmény recenzentů, a tudíž splňuje kritéria pro zařazení do databáze RIV, je pak už jen smutnou třešničkou na dortu. F. Šmahel totiž patří k otevřeným a oprávněným kritikům absurdních bodovacích kritérií Rady pro výzkum, vývoj a inovace. Avšak hle – tváří v tvář absurdnímu systému (a dost možná i pod tlakem instituce, ve které působí) i on sklání hlavu a činí za dost povinným formalitám (z hlediska nikoliv jen formálního však měli být všichni autoři otištěných často velmi rozsáhlých recenzí na Šmahelovy texty uvedeni jako členové autorského kolektivu!). Kniha, která historické bádání nikam neposouvá, byť je dílčí výpovědí o životě a díle svého (spolu)autora, tedy alespoň přinese nezbytné body potažmo peníze. Domnívám se, že je to na historika Šmahelova formátu přeci jen trochu málo.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ŠMAHEL, F. 2009. *Nalézání, setkávání a měnění v životě jednoho medievisty*. Praha: Argo, 534 s.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.